www. kitaphumar. com

ئازغۇنلارنىڭ نەجات يۇلتۇزى
المنقذ من الضلال

(ئەبۇ هامىد غەززالىي)

مەنبە: قۇتادغۇبىلىك مۇنبىرى
2013-يىلى 8-ئاي

ئاياغۇچى ۋە كۆيۈنگۈچى ئاللاھنىڭ ئاتى بىلەن باشلايمەن

ھەر بىر كىتاب ۋە ماقالە ئۆزىگە مەدھىيە ئوقۇلۇش بىلەن باشلىنىدىغان ئاللاھقا سان-ساناقسىز مەدھىيە(ماختاق) ۋە ئالقىشلار بولسۇن .

ئاللاھ بەندىلەر ئىچىدىن تاللاپ پەيغەمبەرلىك ۋە ئەلچىلىك شەرپىگە مۇيەسسەر قىلغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ھەمدە ئۇنىڭ ئىنسانلارنى ئازغۇنلۇقتىن قۇتقۇزۇپ، توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى ئائىلە-ئەۋلادى ۋە ساھابىلىرىگە دۇرۇت ۋە سالاملار بولسۇن .

ئەي قەدىرلىك دىن قارىنداشىم![1] سىز مەندىن تۆرلۈك ئىلملارنىڭ غايە، سىرلىرى، ھەر قايسى مەزھەپ، ئېقىملارنىڭ دىنغا زىيانلىق ۋە خەتەرلىك تەرەپلىرى، مەسىلەك ۋە يوللىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان خىلمۇخىل فىرقەلەر ئارىسىدىن ھەققەت ئىزدەش جەريانىدا تارتقان جاپالىرىم، ئۆزۈمنىڭ قارا قويۇق تەقلىدچىلىك ئويمانلىقىدىن ئاڭلىق چۈشىنىش تۆپەلىكىگە قانداق كۆتۈرۈلگەنلىكىم، دەسلەپتە كالام ئىلمىگە بېرىلگەنلىكىم، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەققەتنى بىلىشنى بىرەر ئىمامغىلا باغلىق قىلىپ قويىدىغان باتىنىيە [2 [ئېقىمى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلاردىنمۇ رايىم قايتقانلىقى، ئۇنىڭدىن كېيىن پەلسەپەچىلىك يوللىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلارغىمۇ قىزىقمىغانلىقىم، ئاخىرى تەسەۋۋۇپ يولىدىن قانائەت ھاسىل قىلغانلىقىم، ئىنسانلارنىڭ سۆز ۋە چۈشەنچىلىرى ئۈستىدە تەكرار تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش نەتىجىسىدە، كۆزۈمگە چېلىققان ھەققەت جەۋھەرلىرى، باغداد شەھرىدە بىر تالاي ئوقۇغۇچىلىرىمغا دەرس بېرىپ، ئىلىم تارقىتىشتىن قول ئۈزۈشۈمگە نېمە ئىش سەۋەب بولغانلىقى، ئۇزۇن مۇددەت ئۆتكەندىن كېيىن يۇرتۇم نىشاپورغا قايتىپ كېلىشىمنىڭ سەۋەبى قاتارلىقلار توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىشىمنى سوراپسىز. قارىسام، سىز بۇ ئىشلارنىڭ تەپسىلاتىغا ھەققەتەن قىزىقىدىكەنسىز، شۇڭا مەن جانابىي ئاللاھتىن ياردەم تىلىگەن، ئۇنىڭغا تەۋەككۇل قىلغان ۋە بۇ ئىشىمنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تىلەپ، ئۇنىڭغا يېلىنغان ھالدا سىزگە جاۋاب بېرىشكە باشلايمەن .

شۇنى بىلىڭلاركى(ئاللاھ سىلەرنى توغرا يولدا يېرۈشكە مۇۋەپپەق قىلسۇن ۋە

سىلەرگە ھەقىقەتكە بويسۇنۇشنى قوللايلاشتۇرۇپ بەرسۇن(بۈگۈنكى كۈندە ئىنسانلار ئۇخشىمىغان دىن ۋە مەزھەپلەرگە مەنسۇپ بولۇش بىلەنلا قالماي، يەنە ھەربىر مىللەتتە بىرى - بىرىدىن پەرقلىق بولغان بىر قاتار مەزھەپلەر مەيدانغا كېلىشى بىلەن ئۆزئارا دە - تالاش، ئىختىلاپلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىش ئەھۋالى خۇددى بىر چوڭقۇر دېڭىزغا ئوخشاپ قالغان بولۇپ، بۇ دېڭىزدا ئاز بىر قىسىم ئادەملەرلا ساق قالغاندىن باشقا، كۆپىنچىلەر ئۇنىڭغا غەرق بولۇپ تۈگەشتى. ھالبۇكى، ئەمەلىيەت شۇنداق بولۇشقا قارىماي، ھەر بىر گۇرۇھ بۇ دېڭىزدا ئۆزىنى خەتەردىن ئامان قالغۇچى، نىجاتلىق تاپقۇچى، دەپ ئويلايتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتى ھېچ يەرگە بارماي قۇرئان كەرىمدىكى «ھەر بىر فىرقە ئۆز دىنى بىلەن خۇشھالدۇر»(سۈرە مۇئمىنۇن، 53-ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دېگەن ئايەتنى ئەسلەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن راست سۆزلۈك، دېگىنى كېلەر پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «مېنىڭ ئۈممىتىم يەتمىش نەچچە فىرقىگە بۆلۈنۈپ كېتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن پەقەت بىرلا پىرقە نىجات تاپقۇچىدۇر»[3]، دېگەن سۆزىدىكى ئەھۋالنىڭ نەق ئۆزى بولۇۋاتاتتى. مەن كەمىنىمۇ20 ياشقا كىرمىگەن، ياش، يىگىتلىك چاغلىرىمدىن باشلاپ، تا ھازىرغا قەدەر (ھازىر يېشىم 50 كە بېرىپ قالدى) بۇ دېڭىزنىڭ دولقۇنلىرىغا سوقۇلۇپ يۈردۈم. قورقۇش ۋە ئېھتىيات دېگەنلەردىن يىراق ھالدا بۇ دېڭىزنىڭ چوڭقۇرلۇقلىرىغا جاسارەت بىلەن شۇڭغۇدۇم. ئۇنىڭدىكى ھەرقانداق بىر قاراڭغۇ نۇقتىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ. ھەر بىر ھالاكەت ئۆتكىلىدىن ھالقىپ ئۆتۈش ئۈچۈن بولۇشىچە غەيرەت قىلدىم. مەن شۇنداق قىلىپ بۇ دېڭىزدا كىمنىڭ «ھەقىقەتچى»، كىمنىڭ «سەپسەتچى» ئىكەنلىكىنى، كىمنىڭ «سۈننەتچى»، كىمنىڭ «بىدئەتچى» ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ھەر بىر تائىپىنىڭ سىر-ئەسرارلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقتىم. مەن بۇ جەرياندا باتىنىيە[4] ئېقىمدىكىلەر بىلەن ئارىلىشىپ، ئۇلاردىكى باتىنچىلىق (يوشۇرۇنچىلىق) خاھىشىنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى بولدۇم. زاھىرىيە[5] ئېقىمدىكىلەر بىلەن ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ زاھىرچىلىق (ئاشكارىچىلىق) خاھىشىنىڭ نېمە ئۈنۈم بېرىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولدۇم. ھەر قايسى پەيلاسوپلار ياقلىغان پەلسەپەۋى تەلىماتلارنىڭ نېمە ماھىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى بولدۇم. كالامچىلارنىڭ مەقسەت-غايىلىرى، مۇنازىرىلىرى- دىن خەۋەردار بولۇشقا تىرىشتىم. سۇفىيلار بىلەن ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ سۇفىيلىق سىرلىرىنى بىلىشكە تىرىشتىم. زاھىدلار بىلەن ئارىلىشىپ، ئۇلارنىڭ زاھىدلىقى ۋە ئىبادەتگۈيلۇقىنىڭ نېمىنىڭ

تۇرتكىسى بىلەن بولۇۋاتقانلىقىنى كۆزەتتىم. زىندىق، مۇئەتتىللەرگە دىققەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ زىندىق[6] بولۇشلىرى ۋە تەئتىل[7] قىلىش جۈرئىتىگە كىلىشلىرىگە نېمە سەۋەب بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولدۇم. مەندىكى، شەئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش قىزغىنلىقى باللىق چاغلىرىمدىن باشلاپلا مېنىڭ خۇي ـ ئادىتىمگە ئايلىنىپ كەتكەن، ئاللاھ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا سىڭدۇرۇۋەتكەن تۇغما تەبىئەت بولۇپ، مەندىكى بۇ خىل قىزغىنلىق ئاخىرى بېرىپ، ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىمدىن باشلاپ ماڭا سىڭدۇرۇلگەن ئەنئەنەۋي ئەقىدىلەرگە بولغان باغلىنىشىنى يىمىرىپ تاشلىدى. چۈنكى، مەن خرىستىئان باللىرىنىڭ خرىستىئان بولۇپ، يەھۇدىي باللىرىنىڭ يەھۇدىي بولۇپ چوڭ بولىلىدىغانلىقىنى، شۇنىڭدەك، مۇسۇلمان باللىرىنىڭمۇ مۇسۇلمان ھالەتتە چوڭ بولىدىغانلىقىنى كۆردۇم. بۇ توغرىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن مۇنداق بىر ھەدىسمۇ رىۋايەت قىلىنغاندى: «ھەر بىر بالا فىترەت(بىرخىل ساپ ئاڭ) ئۇستىگە تۇغۇلىدۇ. ئاتا-ئانىسى بولسا ئۇنى يەھۇدىي ياكى خرىستىئان ۋە ياكى مەجۇسىي قىلىدۇ»[8]. شۇن بىلەن مەندە ئىنساندىكى ئەسلى ئۆزلۈك ئاڭنىڭ ماھىيىتى بىلەن بىرگە ئاتا ـ ئانا، ئۇستازلارنىڭ تەسىرى ئاستىدا شەكىللىنىدىغان ئاڭ ـ ئەقىدىلەرنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش ھەمدە ھەممىسى دەسلەپتە ئۆزگىلەر تەرىپىدىن ئۆگىتىلىش بىلەن هاسىل بولىدىغان، قايسىسىنىڭ توغرا، قايسىسىنىڭ خاتا ئىكەنلىكى توغرىسىدا گەپ بىر خىل بولمايۋاتقان بۇ ئەنئەنىۋى ئەقىدىلەرنى بىر-بىرىدىن ئايرىپ چىقىش ئىستىكى تۇغۇلدى. دەل شۇ چاغدا ئۆز-ئۆزۈمگە شۇنداق دېدىم: «مېنىڭ ئەڭ ئالدى بىلەن قىلىدىغان ئىشىم ئىشلارنىڭ ماھىيىتىنى بىلىش. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئەڭ ئالدى بىلەن بىلمىنىڭ ماھىيىتىنى بىلىشىمگە توغرا كىلىدۇ. ماڭا شۇنداق ئايان بولدىكى، ئىشەنچلىك بىلىم دىگەن بۇ بىلىم بىلەن بىلىنگەن نەرسە شەك-شۈبھە چۈشمىگۈدەك دەرىجىدە ئېنىقلىقتا ئىكەن، خاتالىق ۋە گۇمانىيلىق ئېھتىمالىدىن يىراق ھەمدە كۆڭۈلگە باشقىچە بولۇپ قېلىشنى ئويلاشمۇ سىغمايدىغان دەرىجىدىكى بىر تۇرلۇك ئىزچىل ئىشەنچكە ئايلىنىشى كېرەككى، ئەگەر تاشنى ئالتۇنغا، ھاسىنى ئەجدەرھاغا ئايلاندۇرۇپ قويالايدىغان بىر ئادەم چىقىپ، ئۇنى يوققا چىقارغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ ئىشەنچلىكلىكىگە ھېچقانداق تەسىر كۆرسىتەلمەسلىكى كېرەك. دېمەك، مەن ئون سانىنىڭ ئۈچ ساندىن كۆپ بولىدىغانلىقى ماڭا ئېنىق ئىش بولسىمۇ، بىراۋ كىلىپ ئۆزىنىڭ ھاسىنى ئەجدەرھاغا ئايلاندۇرۇپ قويالايدىغانلىقىنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، ماڭا ئۈچ سانى ئون ساندىن كۆپ بولىدۇ، دەپ تۇرۇۋالسا ھەمدە مەن ئۇ ئادەمنىڭ

ئەمەلىيەتتە ھاسىنى ئەجدەرھاغا ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرسەممۇ، مەن يەنىلا ئۆزۈمنىڭ «ئون سانى ئۈچ ساندىن كۆپ بولىدۇ»، دېگەن بىلىمىمدىن ھەرگىز گۇمانلانماسلىقىم كېرەك. ماڭا بۇ ئىشتىن قالدىغان نەتىجە پەقەت ئۇ ئادەمنىڭ ماھارىتىگە ھەيران قېلىشتۇر، خالاس. ئەمما، ئۆزۈمنىڭ بىلىمىدىمۇ چاتاق بولغىنىدا، بۇ باشقا گەپ.» مەن شۇندىن كېيىن مۇشۇ ئاساستا بىلىمگەن ۋە شۇ دەرىجىدە ئىشەنچ قىلىنمىغان بىلىمنىڭ ھەر قانداق ئىشەنچلىك ۋە ساغلام بىلىم بولالمايدۇ، دېگەن تونۇشقا كەلدىم.

سەپسەتە(ياڭلىش سەزگۇ)گە بېرىلىپ، ئەقلىي بىلىملەرنى ئىنكار قىلغانلىقىم توغرىسىدا

شۇنىڭدىن كېيىن، مەن ئۆز بىلىملىرىم ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. مەن بۇ جەرەياندا شۇنى ھېس قىلدىمكى، مەندە تېخى ئىشەنچلىكلىك دەرىجىسىگە يەتكەن بىلىم يوقكەن. بۇنداق ئىشەنچلىكلىك شەرتىگە چۈشىدىغان بىلىم پەقەت ھېسسىي (سەزمە) ۋە زەرۇرىي (ئۆز-ئۆزىدىن بىلىنگۈ) بىلىملەردىلا تېپىلىدىكەن. مەن بۇ چاغدا ئۆز-ئۆزۈمگە شۇنداق دېدىم: «ئەمدى مەسىلىلەرنى بەرتەرەپ قىلىشتا ھېسسىي ۋە زۆرۈرىي بىلىملەردىن ئىبارەت يۇزەكىي بىلىملەرگىلا تايانماقتىن باشقا يول قالمىدى. ئۇنداقتا مەن ئۆزۈمنىڭ ھېسسىي بىلىملەرگە بولغان ئىشەنچىم ھەمدە زۆرۈرىي بىلىملەردە خاتالىقتىن خالىي بولۇشۇم مېنىڭ ئەنئەنىۋى بىلىملەردىكى خاتالىقتىن خالىيلىقىم ھەمدە كۆپىنچە ئىنسانلارنىڭ تۇرلۇك نەزەرىيىۋى بىلىملىرىدىكى خاتالىقتىن خالىيلىقىنىڭ ئۆزىنى ئىكەنلىكى ياكى ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇنىڭ بىر خىل ساق، ئالدىنىپ قېلىش بولمىغان، ھەقىقىي مەنادىكى خاتالىقتىن خالىيلىق ئىكەنلىكىگە قارىتا ئېنىق تونۇشقا كېلىش ئۈچۈن بۇ ئىككى خىل بىلىمنى پۇختا ئىگىلىشىم كېرەك ئىكەن» .

شۇنىڭ بىلەن مەن ھېسسىي بىلىملەر بىلەن زەرۇرىي بىلىملەر ئۈستىدە جىددىي ئويلىنىشقا باشلىدىم. بۇ ئويلىنىش جەرەيانىدا مەن يەنىلا گۇماندىن خالىي بولالمىدىم. بۇ خىل گۇمانلىنىش خېلى ئۇزۇن داۋاملاشقاندىن كېيىن، كۆڭلۈمدە ھېسسىي بىلىملەردە خاتالىقتىن ساقلىنىش مۇمكىنچىلىكىگە قارىتا ئۈمىد قالمىدى. مەندە باشتىن شەكىللەنگەن گۇمانمۇ بارغانسېرى زورىيىشقا باشلىدى. بۇ گۇمان ماڭا

شۇنداق دەيتتى: «سەزگۈ ئەزالىرىغا نىمىشقا ئىشەنچ قىلىنغۇدەك، كۆزنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ سەزگۈلەر ئىچىدىكى ئەڭ كۈچلۈكى. ھالبۇكى شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، كۆز سايىگە قارىسا، ئۇنى بىر يەردە جىم تۇرغان، ھەرىكەت قىلماي ۋاتقان ھالەتتە سېزىدۇ، بىر ئاز ئۆتۈپ، ئۇنى كۆزەتكەن، تەجرىبە قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جىم تۇرغان نەرسە بولماستىن، بەلكى ھەرىكەتتە ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ بۇ ھەرىكەتنى ئاز-ئازدىن، بارا-بارا ئورۇندايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ھېچقاچان ھەرىكەتتىن توختىمايدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىدۇ. بۇ كۆز يۇلتۇزغا قاراپ، ئۇنى بىر دانە تىللا چوڭلۇقىدىكى كىچىك بىر نەرسە ھالىتىدە كۆرىدۇ. ئاندىن ئاسترونومىيىلىك دەلىللەر بىلەن ئۇنىڭ بىز تۇرۇۋاتقان زېمىندىن نەچچە ھەسسە چوڭ ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، كۆزگە ئوخشىغان باشقا سەزگۈلەردىمۇ سېزىم بويىچە ھۆكۈم قىلىنىدۇ. ئارقىدىن ئەقىل دېگەن ھۆكۈمچى كېلىپ، قىلچە يۈز-خاتىرە قىلماي، سېزىم چىقارغان ھۆكۈمنى يوققا چىقىرىدۇ. بۇنى ھەر قانداق قىلىپ توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ.«مەن ئۆز-ئۆزۈمگە شۇنداق دېدىم» :مانا، ھېسسىي بىلىملەرگە بولغان ئىشەنچىمۇ يوققا چىقتى. بەلكىم، ئەقلىي (ئاڭقارما) بىلىملەردە ئىشەنچ بولۇشى مۇمكىن، يەنە كېلىپ بۇ بىلىملەر بىزنىڭ ئون سانى ئۈچ ساندىن كۆپ، بىر نەرسىنى بىر لا ئاندا ئىنكارلاغالى ھەم ئىسباتلاغالى بولمايدۇ، بىر نەرسە بىرلا ئاندا كونا ھەم يېڭى، يوق ھەم بار، ئىمكانلىق ھەم ئىمكانسىز بولمايدۇ، دېگەنگە ئوخشىغان، ئىسپات تەلەپ قىلمايدىغان ئاددىي بىلىملەرگە ياتىدىغۇ .«شۇ چاغدا بايا مەن ئىنكار قىلىۋەتكەن ھېسسىي بىلىملەر بىردىنلا زۇۋانغا كېلىپ مۇنداق دېدى: «سەن نېمىگە ئاساسەن، ھېسسىي بىلىملەرگە ئىشەنگەندەك، ئەقلىي بىلىملەرگىمۇ ئىشەنگۈدەكسەن، ھالبۇكى، سەن بۇرۇنمۇ ماڭا ئىشەنگەنىدىڭ، كۈتمىگەن يەردىن ئەقىل دېگەن ھۆكۈمچى كېلىپ مېنى ئىنكار قىلىۋەتتى، ناۋادا ئەقىل ئوتتۇرىغا چىقمىغان بولسا، سەن ھېلىغىچە ماڭا ئىشىنىپ كەلگەن بولاتتىڭ. ناۋادا سەن ئىشەنگەن ئەقلىنىڭ ئۈستىدە يەنە بىر ھۆكۈمچى بولۇپ قېلىپ، ئۇ كېلىپ ئەقىل ھېسنىڭ ھۆكۈمنى يوققا چىقارغاندەك، ئەقلىنىڭ ھۆكۈمنى يوققا چىقىرىۋەتسە، ئۇچاغدا قانداق قىلىسەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاشۇ خىل ئىدراكىنىڭ ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۆزىنى كۆرسەتمەسلىكى ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتە يوق نەرسە ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرمايدىغۇ .«مەن سېزىمىمنىڭ بۇ سوئالىغا دەرھال جاۋاب بېرەلمىدىم. سېزىمىم بۇنى ئۇيقۇ بىلەن چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ مۇنداق دېدى: «سەن ئۇيقۇلۇق

هالىتىدە، ھەر خىل چۈشەنچىلەردە بولۇپ، تۈرلۈك خىياللارنى قىلغىنىدا ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ ۋاقىتلىق، مۇقىم بولمىغان ئىشلار ئىكەنلىكىنى كاللىسىغا كەلتۈرمەيسەن، ئۇلارنىڭ چىنلىقىدىن گۇمانلانمايسەن. ئەمما، سەن ئويقۇدىن ئويغانغاندىن كېيىن بولسا، ئۇيقۇلۇقتا قىلغان ئىشلار، خىياللار، ئويلارنىڭ ھەممىسىنىڭ يالغان ئىشلار ئىكەنلىكىنى بىلىسەن. ئەنە شۇنداق تۇرۇپ، سېزىم ياكى ئەقىل بىلەن ئېرىشكەن ھەر قانداق نەرسىنىڭ ئۆزەڭنىڭ ئويغاقلىق ھالىتىڭگە نىسبەتەن چىن ۋە ھەقىقىي بولىدىغانلىقىغا قانداقمۇ ئىشەنەلىگۈدەكسەن؟ لېكىن، بۇ يەردە سېنىڭ ئويغاقلىق ھالىتىڭگە ئۇيقۇلۇق ھالىتىڭ سېلىشتۇرما بولغىنىدەك، ئويغاقلىق ھالىتىڭگە سېلىشتۇرما بولالايدىغان يەنە بىر خىل ھالەت يۈز بېرىپ، سېنىڭ ئويغاقلىقىڭ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۇيقۇلۇق ھالەت بولۇپ قېلىشى تۇرغانلا گەپ .ناۋادا ئاشۇنداق بىر ھالەت يۈز بەرسە، سەن شۇنىڭغا ئىشەنگىنكى، سەن ئەقىل بىلەن بىلىپ يەتكەن بارلىق نەرسىلەر بىر دۆۋە قۇرۇق خىيالغا ئايلىنىپ قالىدۇ. سوفىيلار ئۆز ھالىتى سۈپىتىدە داۋراڭ سېلىپ يۈرگەن ھالەت دەل مانا مۇشۇ ھالەت بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئاشۇ ئالاھىدە ھالىتى بويىچە ئۆز ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، سەزگۈ ئەزالىرىدىن ئالاقىسىنى ئۈزگەن چاغلىرىدا ئەقلىي بىلىملەرگە توغرا كەلمەيدىغان ئۆزگىچە ھالەتلەرنى باشتىن كەچۈرىدۇ. بەلكىم، بۇ ھالەت بىر ھېسابتا ئۆلۈم بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دەيدۇ: «ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى ئۇخلىغۇچىدۇر، ئۇلار قاچان ئۆلسە، شۇ چاغدا ئويغىنىدۇ»[9]. بەلكىم، ئاخىرەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، دۇنيا ھاياتى پەقەت بىر ئۇيقۇ بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن كۆرىدىغان ئىشلار دەل بۇ دۇنيادىكى ئىشلارنىڭ ئەكسى ئەمەسمۇ؟ شۇڭا، ئىنسان قىيامەت كۈنى مەھشەرگاھقا ھەيدەپ كېلىنگەندە، ئۇنىڭغا: «ئەمدى پەردەڭنى سەندىن كۆتۈرۈۋەتتۇق» (سۈرە قاف، 22- ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دېيىلىدىغۇ؟ «!مەندە يۇقىرىقى ئويلار تۇغۇلغاندىن كېيىن، ئۇلارنى زادىلا كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋېتەلمەي، ئارىسالدى بولۇپ يۈردۈم. مەن تىنمىسىز رەۋىشتە بۇ ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدەيتتىم. بىراق، تاپالمايتتىم. سېزىممىنىڭ دېگەنلىرىنى يوققا چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن پاكىت كېرەك ئىدى. بۇ پاكىتمۇ يەنە شۇ ئەقلىي بىلىملەردىن ئۆرە بولاتتى. پاكىتقا كېتەرلىك بىلىم مۇسەللەم (ئاكسىئوما) دەرىجىلىك بىلىم بولمىسا، پاكىت پاكىت بولماي قالاتتى. شۇنىڭ بىلەن مەندىكى بۇ دەردكە داۋا تېپىلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئىككى ئايغا يېقىن گەپ-سۆزۈم، سىرتقى ھالىتىم بويىچە

ئەمەس، روھىي ھالىتىم بويىچە قارىغاندا سەپسەتىگە بېرىلىپ يۈرگەن ئادەم بولدۇم. لېكىن، بۇ ئەھۋاللارنى تېشىمغا چىقىرالمايتتىم. ئاخىرى، ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن كېسىلىم شىپا تېپىپ، روھىي ھالىتىم ئەسلىگە كەلدى. ئەمدى مەندە زۆرۈرىي ۋە ئەقلىي بىلىملەرگە قارىتا قايتا ئىشەنچ تۇغۇلغان ئىدى. بۇ خىل ئىشەنچنىڭ بارلىققا كېلىشى، قانداقتۇر بىر دەلىللەرنى تىزىپ، سۆزلەرنى رەت-رېتىگە كەلتۈرۈش بىلەن بولماستىن، بەلكى، ئاللاھ كۆڭلۈمگە تاشلىغان بىر نۇر بىلەنلا ئىشقا ئاشتى. ئاللاھ كۆڭلۈمگە تاشلىغان بۇ نۇر بارلىق بىلىملەرنىڭ ئاچقۇچى ئىدى. كىمدەكىم بۇ خىل كەشف(ئىلاھىي ئىلھام) نى ئاللىبىر تۈجۈپلەنگەن دەلىل- پاكىتلارغا باغلىق قىلىپ قويىدىكەن، ئۇنداقتا ئۇ بۈيۈك ئاللاھنىڭ كەڭرى تۇرغان رەھمىتىنى تار چۈشۈنۈۋالغان بولىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامدىن اللہ نىڭ: «اللہ كىمنى ھىدايەت قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭ كۆكسىنى ئىسلام ئۈچۈن كېڭەيتىدۇ»(ئەنئام سۈرىسى، 125- ئايەتنىڭ بىر قىسمى)، دېگەن سۆزىدىكى «كەڭرى قىلىش» دېگەننىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكى سورالغاندا، رەسۇلۇللاھ: «ئۇ بولسا، ئاللاھ بەندىنىڭ قەلبىگە تاشلايدىغان نۇردۇر»، دېگەنىكەن. ساھابىلەر يەنە رەسۇلۇللاھتىن: «ئۇنىڭ بەلگىسى قانداق بولىدۇ؟» دەپ سورىغاندا، رەسۇلۇللاھ: «غەرۇر (ئالدامچى) دۇنيادىن يىراقلىشىپ، مەڭگۈلۈك دۇنياغا بېرىلىشتۇر»، دېگەنىكەن[10]. رەسۇلۇللاھ ئۆزىنىڭ تۆۋەندىكى سۆزىدىمۇ دەل شۇ نۇقتىنى كۆزدە تۇتقانىدى: «ئاللاھ ئىنسانلارنى دەستلەپ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يارىتىپ، كېيىن ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئۆز نۇرىنى سەپكەن»[11]. ئىنساندىكى كەشف (ئىلاھىي ئىلھام) ئاشۇ نۇردىن ئىزدىلىشى كېرەك. ئاللاھنىڭ ئىلاھىي ساخاۋىتىدىن ئىبارەت بۇ نۇر، پەقەت ئايرىم چاغلاردىلا پارلاپ قالىدۇ. ئۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن خۇددى رەسۇلۇللاھنىڭ: «سىلەرنىڭ ھاياتىڭلاردا بەزى-بەزىدە پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ رەھمەت شامىلى ئېسىپ قالىدۇ. سىلەر سەگەك تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئۇچرىشىۋېلىڭلار»[12] دېگىنىدەك، ئۇنى دائىم كۆزىتىپ تۇرۇش كېرەك. مېنىڭ بۇ جەريانلارنى تىلغا ئېلىشتىكى مەقسىتىم، ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىشتە تىرىشچانلىقنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، ئادەتتە ئىزدىنىشكە تېگىشلىك بولمىغان نەرسىلەر ئۈستىدىمۇ ئىزدىنىشكە باشلايدىغان دەرىجىگە يېتىش كېرەكلىكىنى ھەرقايسىڭلارغا بىلدۈرۈپ قويۇشتىن ئىبارەت. چۈنكى، ئادەتتە ئەقلىي بىلىملەر (بەدىھىيياتلار) ئۈستىدە ئىزدىنىپ يۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق بولۇپ، ئۇ بىلىملەرنى ھەممىمىز بىلىمىز. بۇنداق، كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغان ئېنىق نەرسىلەر ئۈستىدە يېڭىباشتىن ئىزدىنىش ئېلىپ

بىرىلسا، ئۇلار بىردىنلا ئېنىقسىز، تۇتامسىز نەرسىلەرگە ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. قانداقلىكى ئادەم ئىلىم يولىدا ئىزدىنىشكە تېگىشلىك بولمىغان نەرسىلەر ئۈستىدىمۇ ئىزدەنسە، ئۇ ھەرگىزمۇ ئىزدىنىشكە تېگىشلىك بولغان نەرسىلەرگە كۆچىمەسلىك بىلەن ئەيىبلەنمەيدۇ.

ھەقىقەت ئىزدىگۈچىلەرنىڭ تۈرلىرى

ئاللاھنىڭ كۆيۈمى ۋە كەڭرى ساخاۋىتى بىلەن كېسلىم شىپالىق تېپىپ، كاللام تىنچىدى. مەن بۇ چاغدا ھەقىقەت ئىزدىگۈچىلەرنى مۇنداق تۆت تۈرگە ئايرىپ چىقتىم .

ئۇلار: كالامچىلار، سوفىيلار، ئەھلى تەئلىملەر، پەيلاسوپلاردىن ئىبارەت.

كالامچىلار: ئۇلار ئۆزىنى چۈشەنچە، پاراسەت ئۈستىدىكى كىشىلەر، دەپ بىلىدۇ . سوفىيلار: ئۇلار ئۆزىنى ئاللاھنىڭ ئالاھىدە بەندىلىرى، مۇكاشەفە (ئىلاھىي ئىلھام) ۋە مۇشاھەدە (ئاللاھنى شەيئىلەردە كۆرۈش ھالىتى- ئىچكى ھېس-ئىنتۇئىتسىيە) ئىگىلىرى، دەپ قارايدىغان كىشىلەردۇر.

باتىنىيلەر: بۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنى تەئلىم كۆرگەنلەر (ئىسمائىلىيە مەزھىبىنىڭ مەخفىي تەرغىبات ھەرىكىتى بويىچە تەربىيىلەنگەنلەر، بىلىم تاپقانلار، دىمەكچى - ت) ۋە گۇناھتىن خالىي (مەئسۇم) ئىمامنىڭ پىشنى تۇتقۇچىلار، دەپ قارايدۇ . پەيلاسوپلار: بۇلار ئۆزلىرىنى مەنتىق ۋە پاكىت ئىگىلىرى، دەپ قارايدۇ.

مەن ئىچىمدە شۇنداق دېدىم: «ھەقىقەت مانا مۇشۇ تۆت خىل گۇرۇھتىن باشقىلاردا تېپىلمايدۇ. نۆۋەتتە پەقەت ئاشۇلارلا ھەقىقەت ئىزدەش يولىدا كېتىشىۋاتىدۇ. ناۋادا بۇلارنىڭ قېشىدىنمۇ ھەقىقەت تېپىلمىسا، ئۇ چاغدا ئۇنى تېپىشتىن ئۈمىد قالمايدۇ. چۈنكى، ئەمدىلىكتە ئاللىبۇرۇن قول ئۈزۈپ بولغان ئەنئەنىۋى بىلىملەرگە قايتىشنىڭ ئورنى يوق. تەقلىدچى (ئۇدۇمچى) بولغان ئادەم ئۆزىنىڭ تەقلىدچى ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىكى كېرەك. ناۋادا ئۇ بۇنى قەلب كۆزى بىلەن بىلىپ قالسا، ئۇنىڭ تەقلىدتىن بارلىققا كەلگەن بىلىمى شىشە سۇنغاندەك چۇل-چۇل بولۇپ كېتىدۇ. بۇ ھالدا ئۇ تۇتاشتۇرغىلى بولمايدىغان يېرىققا، قۇراپ، ھىملاپ بىر يەرگە ئەكەلگىلى بولمايدىغان چۇۋالچاق بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ. بۇ چاغدا، بۇ تەقلىدىي

بىلمنى ئوتقا سېلىپ ئېرىتىپ، ئۇنى يېڭى بىر بويۇم قىلىپ ياساپ چىقىشقا تـوغرا كېلىدۇ .«

شۇنىڭ بىلەن مەن بۇ تۆت تۈرلۈك گۈرۈھنىڭ يوللىرىدا مېڭىپ كۆرۈشكە، بۇلارغا تەۋە نەرسىلەرنى ئۇجۇر-بۇجۇرىغىچە چۈشىنىپ چىقىشقا ئاتلاندىم .

مەن ئالدى بىلەن كـالام ئىلمى، ئانـدىن پەلسـەپە يـوللىرىنى، كېيىنكـى قەدەمـدە تەئلىمچىلىك(باتىنىيە) مەزھىپى ۋە تەسەۋۋۇپ تەرىقىتىنى تەتقىق قىلدىم .

كالام ئىلمىنىڭ مەقسىتى ۋە ئۇنىڭ قازانغان ئۇتۇقى توغرىسىدا

مەن شۇنىڭدىن كېيىن كـالام ئىلمىنـى تەتقىـق قىلىشـقا باشـلاپ، ئۆگىنىشـكە تېگىشلىك نەرسە بولسىلا ئۆگەندىم. ئۆگەنگەنلىرىم ئۈستىدە تەھلىل ئېلىـپ بـاردىم، ئويلاندىم. بۇ سـاھەدىكى داڭلىـق كىشـىلەرنىڭ ئەسـەرلىرىنى ئوقـۇپ چىقتىم. شۇ جەرياندا ئۆزۈم خالاپ قالغان بەزى تېمىلاردا كىتابمۇ يـازدىم. مەن توسـاتتىن شۇنى سەزدىمكى، بۇ پەن گەرچە ئۆز مەقستىنى ئاقلاۋاتقان ۋە ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن ئوبدانلا چىقىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن مېنىڭ مەقسـتىمنىڭ ھۆددىسـىدىن چىقالمايـدىكەن. بـۇ ئىلمىنىڭ مەقسـتى ئەھلـى سـۈننە (سـۈننەتپەرۋەر مۇسـۇلمانلار) نـىڭ ئەقىدىسـىنى قوغداپ، ئۇنى ئەھلى بىدئەتنىڭ قالايمىقانچىلىقىدىن ساقلاپ قـېلىش ئـىدى. خـۇددى قۇرئان ۋە سۈننەتتە ئېيتىلغانىدەك، بۈيۈك ئاللاھ بەندىلىرىگە ئۆز پەيغەمبىرىنىڭ تىلى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ياخشىلىق تېپىشىنىڭ ئاساسـى بولغـان ھەق ئەقىدىنى چۈشۈرۈپ بەرگەن بىر ۋەزىيەتتە، شـەيتان كېلىـپ بـىدئەتچى بۇزۇقلارنىـڭ كۆڭلىگە سۈننەتكە خىلاپ ئىشلارنىڭ ۋەسۋەسىسىنى پەيدا قىلدى. بۇ بىدئەتچى كۆچلەر شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسگە بېرىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ توغرا ئەقىدىسىنى ئاستىن-ئۈستۈن قىلىشقا باشلىدى. دەل مانا مۇشۇنداق بىر شارائىتتا، ئاللاھ مۇتەكەللىمىلەر (كـالامچىلار) جامائەسىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۇلاردا سۈننەتنى، ئاللاھنىڭ دىنىنـى كېلىشـتۈرۈلگەن سۆز-جۈملىلەر، ئېيتىلىق بايانلار بىلەن ھمايە قىلىـش ئىسـتىكىنى قوزغـاتتى. شـۇنىڭ بىلەن ئۇلار يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن بىدئەتچىلەرنىڭ ئەنئەنـۋى سـۈننەتكە خىلاپ خاتا ئىشلىرىنى پاش قىلىشقا كىرىشتى. بىز دەۋاتقان كـالام ئىلمـى ۋە كـالامچىلار دەل

مۇشۇ ئېھتىياجدىن بارلىققا كەلگەنىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن جانابىي ئاللاھ ئۆز دىنىنى قوغداش ئۈچۈن ئۆزىگە ۋاكالەتچى قىلغان بىر جامائەت مەيدانغا كەلدى. ئۇلار سۈننەتنى قوغدىدى، پەيغەمبەردىن قالغان ئەقىدىنىڭ ساپلىقىنى ساقلاش ۋە بىدئەتچىلىكنى يوقىتىش يولىدا كۈرەش قىلدى. لېكىن، بۇلار ئىش ئېلىپ بارغاندا، ئۆز رەقىبلىرى ۋە دۈشمەنلىرىدىن قوبۇل قىلغان ئاساسلارغا تايانىدى، ئەمەلىيەتتە ئۇلار يا ئەنئەنىگە بېقىنىش، ياكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئورتاقلاشما (ئىجمائىي) قاراشلىرىغا بېقىنىش ۋەياكى قۇرئان ۋە سۈننەتتىن پايدىلىنىش سەۋەبلىك ئاشۇ خىل تايىنىشقا مەجبۇر بولۇپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ كۆپرەك شۇغۇللىنىدىغان ئىشى قارشى تەرەپنىڭ ئىدىيىسىدىكى زىددىيەتلىك نۇقتىلارنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇلاردا مۇتلەق ھەقىقەت(مۇسەللەم) ـ ئاكسىئوما، دەپ قارالغان نەرسىلەردىن چاتاق چىقىرىپ، ئۇلارنى يەرگە قارىتىش ئىدى. ئەقلىي بىلىملەردىن باشقىغا قايىل بولمايدىغان ئاددەملەرگە نىسبەتەن بۇ خىل ئۇسۇل بەك ئاز ئۈنۈم بېرەتتى. دېمەك، بۇ ھالەتتە تۇرغان كالام ئىلمى مېنى قانائەتلەندۈرەلمىدى. مەن ھېلىغىچە دەردىنى تارتىپ كېلىۋاتقان ئاغرىققا تېخى شىپا بولالمىدى. ھەقىقەتەن شۇنداق بولدى. كالام ئىلمى بارلىققا كەلگەن دەسلەپكى چاغلاردا، ئۇنىڭ خېلى بازىرى چىققانىدى، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، كالامچىلار سۈننەتنى قوغداشتا بىر قىسىم ماھىيەتلىك نەرسىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىشكە قىزىقىشتى. شۇن بىلەن ئۇلار جەۋھەر (سۇبستانسىيە)، ئەرز (ئاكسىدىنسىيە) قاتارلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا ئىزدىنىشكە كىرىشىپ كەتتى. بىراق، بۇ خىل ئىزدىنىش ئەسلىدىن كالام ئىلمىنىڭ نىشانى بولمىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ بۇ ساھەلەردىكى تەتقىقاتمۇ ھەق-دادىغا يېتەلمەيلا قالماستىن يەنە تۈرلۈك ئىختىلاپ، دە-تالاش زۇلمىتى ئىچىدە گاڭگىراپ قالغان كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىنى يورۇتۇش رولىنىمۇ ئوينىيالمىدى. بەلكى، كالام ئىلمى مېنى قانائەتلەندۈرەلمىگىنى بىلەن، مەندەك بىر-ئىككى ئادەم ئەمەس، بىر توپ جامائە بويىچە ئۇلارنىڭ يولىدىن قانائەت تاپقانلار باردۇر. لېكىن، نېمىلا دېگەن بىلەن، ئۇلارنىڭ بىر قىسىم ئەقلىيلىققا ياتمايدىغان ئىشلاردىكى قانائىتى ئەنئەنىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلالمىغان ئەبجەش قانائەت ئىدى. مېنىڭ بۇلارنى دەپ ئۆتۈشۈمدىكى مەقسەت، پەقەت ئۆزۈمدىلا يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى بىلدۈرۈپ ئۆتۈشكى، ھەرگىزمۇ باشقا بىراۋلارنىڭ مەن قانائەت تاپالمىغان ئۇ نەرسىلەردىن قانائەت تاپالىشىنى يوققا چىقارغانلىق ئەمەس. دورا

دېگەن كېسەلگە قاراپ بۆيرۇلىدىغان نەرسە. گاھىدا ئوخشاش ئاغرىغان ئىككى كېسەلنىڭ بىرىگە پايدا قىلغان دورا، يەنە بىرىگە زىيان قىلىشى مۇمكىن.

پەلسەپە ۋە ئۇنىڭ مەھسۇلى

1 .ئالقىشلىنىدىغان پەلسەپە ۋە قارشى تۇرۇلىدىغان پەلسەپە.
2 .تىلغا ئالغان ئادەم كاپىر بولۇپ كېتىدىغان پەلسەپە ۋە كاپىر بولمايدىغان پەلسەپە.
3 .بىدئەتكە ياتىدىغان ۋە ياتمايدىغان پەلسەپە .پەيلاسوپلارنىڭ ھەقىقەتچىل كىشلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئوغرىلاپ ئىشلەتكەنلىكى توغرىسىدا.
4 .پەيلاسوپلارنىڭ ئۆزىنىڭ خاتا ئىدىيلىرىنى ئالقىش تاپتۇرۇش ئۈچۈن، ئەھلى ھەق قاراشلىرىغا ئۆز قاراشلىرىنى ئارىلاشتۇرۇۋەتكەنلىكى توغرىسىدا.
5 .كىشىلەرنىڭ، پەيلاسوپلارنىڭ ھەق بىلەن ناھەق ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن قاراشلىرىدىن نەپرەتلەنگەنلىكى ۋە ئۇنى قوبۇل قىلمىغانلىقى توغرىسىدا.
6 . پەيلاسوپلارنىڭ قاراشلىرىنىڭ ساپ ۋە توغرىلىرىنى ساختا ۋە خاتالىرىدىن قانداق ئايرىپ چىقىلىدىغانلىقى توغرىسىدا

مەن كالام ئىلمى ئۈستىدە ئىزدىنىپ بولغاندىن كېيىن، پەلسەپىگە ئۆتتۈم. مەن ئىشەنچ بىلەن شۇنداق قارىدىمكى، ھەر قانداق بىر پەننى ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەتقىق قىلمىغان ئادەم ئۇ پەننىڭ زىيانلىق تەرەپلىرىنى بىلىپ يېتەلمەيدۇ. بۇنداق مەقسەتكە يېتمەن، دېگەن ئادەم قايسى پەنگە كىرىشكەن بولسا، ئۇ ئادەمنىڭ بۇ پەندىكى بىلىمى ئەقەللىيسى شۇ ساھەدە ئەڭ بىلىملىك ھېسابلىنىدىغان بىراۋنىڭ بىلىمىگە تەڭلەشكەن، بولسا ئۇنىڭدىن ھالقىپ كەتكەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇ ئادەم شۇ پەننىڭ باشقىلار بىلىپ يەتمىگەن ماھىيەتلىرى ۋە زىيانلىق تەرەپلىرىنى بىلەلىشى مۇمكىن. ئەنە شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ئىناۋەتى بولىدۇ. مەن ئىسلام ئالىملىرى ئىچىدە بۇ ئىشقا دىققەت قىلغان ۋە ئەھمىيەت بەرگەن بىرەر ئادەمنى ئۇچرىتالمىدىم .
كالام ئىلمى ئالىملىرىنىڭ پەيلاسوپلارنىڭ قاراشلىرىغا رەددىيە بېرىپ يازغان

كىتابلىرىغا قارىغۇدەك بولساق، ئۇلارغا يېزىلغان مەزمۇنلارنىڭ ھەممىسى بىر-بىرىدىن چىگىش، چېچىلاڭغۇ، زىددىيەتلىك، ئەپلەشمىگەن بىر نەرسىلەر بولۇپ چىقىدۇ .

بۇنداق نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئىلىم سىرلىرىغا خەۋەردار، دەپ بىلىدىغان بىرىسىنى ئەمەس، بەلكى ئاددىي، قارا پايىم ئادەملەرنىمۇ قايىل قىلغىلى بولمايتتى. دېمەك، مەن شۇنى بىلىپ يەتتىمكى، بىرەر مەزھەبنى ياخشىراق چۈشەنمەي، ئۇنىڭ تەگ-ماھىيىتىگە يەتمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭغا رەددىيە بېرىشكە تۇتۇنۇش قارىسىغا ئوق ئاتقانلىق بىلەن باراۋەر ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن مەن پىكىر ۋاشتىن غەيرەتكە كېلىپ، پەلسەپىگە ئائىت كىتاب-ماتېرىياللارنى تولۇق توپلاپ چىقىپ، ئۆزۈمنىڭ ئەسەر يېزىش ۋە ئوقۇغۇچىلىرىمغا شەرىئەت ئىلىملىرى بويىچە دەرس بېرىشتىن سىرتقى بوش ۋاقىتلىرىمدا، ئوقۇتقۇچىنىڭ ياردىمىسىز ھالدا ئۇلارنى ئۆگىنىشكە باشلىدىم. مەن شۇ چاغدا باغداد شەھىرىدە 300 نەپەر گە يېقىن ئوقۇغۇچىغا دىن ئىلىملىرىدىن دەرس بېرەتتىم. ئۇلۇغ ۋە قۇدرەتلىك ئاللاھ مېنى ئەنە شۇ ئېشىنچە-تېشىنچە ۋاقىتلاردا ئۆگىنىپ قويغان بىلىملىرىم بىلەن ئىككى يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە پەلسەپە بىلىملىرىگە تولۇق خەۋەردار قىلدى .

مەن شۇنىڭدىن كېيىن تەخمىنەن بىر يىلچە ۋاقىت ئۆگەنگەنلىرىمنى پىششىقلاپ، ئۇلار ئۈستىدە مۇلاھىزە، ئويلىنىش ئېلىپ بېرىپ، پەلسەپەنىڭ زىيانلىق تەرەپلىرى ۋە باشقا ماھىيەتلىك نەرسىلەر ھەققىدە ئەستايىدىل ئىزدەندىم. مەن ئاخىرى بۇ ئىزدىنىشلەر- ىمنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە، پەلسەپىدىكى ھەقىقىي ۋە ساختا نەرسىلەردىن دېيەرلىك خەۋەردار بولدۇم. مەن بۇ جەرياندا پەيلاسوپلارنىڭ بىر قانچە تۈرلۈك بولىدىغانلىقىنى، ئۇلارغا تەۋە بىلىملەرنىڭمۇ نەچچىلىگەن تارماقلارغا بۆلىنىدىغانلىقىنى بىلدىم. ھالبۇكى، ئۇلار قانچە تۈرلۈك بولۇپ كەتمىسۇن، ئۇلارنىڭ ئىلگىرى ئۆتكەن پېشۋالىرى بىلەن كېيىنكىلىرى ئارىسىدا ھەقىقەتكە يېقىنلىق ياكى يىراقلىق بويىچە زور پەرق بولغاندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ھەر قاندىقىغا ئۇنداق ياكى مۇنداق

شەكىلدىكى كۇفرى (دىندىن چىقىش)، ئىلھاد (دەھرىيلىك) تامغىسى بېسىلغان بولىدىكەن.

پەيلاسوپلارنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرى ۋە ھەممىسىنىڭ كۇفرىلىقتىن خالىي ئەمەسلىكى توغرىسىدا

سىز شۇنى بىلىڭكى، پەيلاسوپلار ئادەتتە نۇرغۇنلىغان ئۇششاق پىرقىلەرگە ۋە ئوخشىمىغان مەزھەبلەرگە مەنسۇپ بولۇش بىلەن بىرگە ئومۇمىي ئالاھىدىلىك ۋە تۈپكى خاسلىق بويىچە مۇنداق ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈنەدۇر :

دەھرىيلەر .
تەبىئەتچىلەر .
ئىلاھىيەتچىلەر.

دەھرىيلەر - بۇ تۈركۈمدىكىلەر پەلسەپىچىلەر ئىچىدىكى تارىخى ئەڭ ئۇزۇنلاردىن بولۇپ، ئۇلار ئالەمنى يارىتقۇچى بارلىققا كەلتۈرگەن، ئۇنى باشقۇرىدىغان، ھەممىنى بىلىپ تۇرىدىغان، ھەممە ئىشقا كۈچى يېتىدىغان بىر قۇدرەت ئىگىسىنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ئىنكار قىلىدۇ. ئۇلار دۇنيا ئەزەلدىن بىر ياراتقۇچىسىز ھالدا ئۆز-ئۆزىدىن مەۋجۇد بولۇپ كەلگەن، ھايۋانلار ئىسپېرمىدىن، سپېرما بولسا يەنە شۇ ھايۋاندىن بارلىققا كېلىش ئارقىلىق ھاياتلىق ئۈزۈلۈكسىز داۋاملىشىپ كەلگەن ۋە مەڭگۈ مۇشۇنداق داۋاملىشىدۇ، دەپ قارايدۇ. بۇلار ئادەتتە زىندىقلار، دېيىلىدۇ .

تەبىئەتچىلەر - بۇلار تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئۆسۈملۈك، ھايۋاناتلار ئۈستىدە كۆپ كۆزىتىش، ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ باردى. بولۇپمۇ، ئۇلار شۇ قاتاردا ھايۋاناتلار ئاناتومىيىسى بىلەن كۆپلەپ شۇغۇللىنىش جەريانىدا، ئاللاھنىڭ بىرياراتقۇچى، ھېكمەتلىك ئىش قىلغۇچى بىر زاتنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر قىلىدىغان، ئەقىل تاڭ قالىدىغان سەنئەتلىرىنى، نەپىس ھېكمەتلىرىنى كۆرۈپ، ھەقىقەتنى چۈشىنىپ يەتتى. لېكىن، ئۇلاردا تەبىئەت توغرىسىدا ئىزدىنىش كۆپەيگەنسېرى «جانلىقلاردىكى ھاياتلىق ئىقتىدارىنىڭ بىجىرىملىكىگە ئۇلاردىكى مىزاج تەڭپۇڭلۇقى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ» دېگەن بىر قاراش باش كۆتەردى. ئۇلار تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ، ئىنساندىكى ئەقلىي ئىقتىدار نورماللىقىمۇ يەنە ئوخشاشلا مىزاجقا باغلىق. مىزاج بۇزۇلغاندا، ئەقلىي نورماللىقمۇ بۇزۇلىدۇ. ئەگەر بىراۋ مىزاج بۇزۇلۇش بىلەن ئەقلىدىن پۈتۈنلەي ئازسا، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەسلىدىكى ساق ئەقلىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ، دەپ قارىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ قارىشىدىن، ئادەمدىن جان چىقىپ كەتسە، ئەسلىگە قايتمايدۇ، دېگەن يەكۈننى چىقاردى. بۇلار شۇنىڭغا

ئەگىشىپ ئاخىرەتنى، جەننەت، دەۋزەخ، تىرىلىش، قىيامەت كۈنى دېگەنلەرنى ئىنكار قىلدى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە، ئىبادەتكە ساۋاب، گۇناھقا ئازاب بولمايدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇلار يولدىن چىقىپ ئەيش- ئىشرەت، راھەت- پاراغەت قوينىغا ھايۋانلارچە ئۆزىنى ئاتتى. بۇ خىلدىكى پەيلاسوپلارمۇ يەنە زىندىقلار قاتارىدا قارىلىدۇ. چۈنكى، ئۇلار ئىنكار قىلغۇەتكەن «ئاللاھ ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىش» كىشىنى مۆئمىن دېيىشنىڭ ئاساسىدۇر. ئۇلار گەرچە ئاللاھ ۋە ئۇنىڭ تۈرلۈك سۈپەتلىرىگە ئىشەنگەن بولسىمۇ ئاخىرەت كۈنىنى ئىنكار قىلدى .

ئىلاھىيەتچىلەر: بۇلار كېيىنكى تۈركۈمدىكى پەيلاسوپلارنى كۆرستىدۇ. ئۇلارنىڭ ۋەكىللىكلىرى سوقرات (ئەپلاتوننىڭ ئۇستازى)، ئەپلاتون (ئارىستوتىلنىڭ ئۇستازى) ۋە ئارىستوتىللاردىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئارىستوتىل دېگىنى تۈنجى بولۇپ لوگىكا پەنى قائىدىلىرىنى يىغىدىن رەتلەپ چىققان، پەنلەرنى تۈرگە ئايرىغان، پەننىڭ ھەرقايسى ساھەلىرى بويىچە زور ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى بىيىتقان، پەلسەپە ساھەسىدىكى بىر قىسىم خام بىلىملەر ئۇستىدە پىششىقلاش ئېلىپ بارغان. بۇ تۈركۈمدىكىلەردىن مەيلى ئارستوتىل بولمىسۇن، ياكى باشقىلار بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئورتاق ھالدا ئالدىنقى ئىككى تۈركۈمدىكى پەيلاسوپلارغا قارشى تۇرغان ۋە ئۇلارغا قارشى باشقىلارغا ئاشمىغۇدەك دەرىجىدە كۈرەش ۋە تەنقىدلەرنى ئېلىپ بارغان. ھەر ھالدا بۇلارنىڭ بۇنداق ئۆزئارا ئېلىشىشى نەتىجىسىدە، ئاللاھ مۆئمىنلەرنى ئۇلار بىلەن تۇتۇشۇپ يۈرۈش ئاۋارىچىلىقىدىن ساقلاپ قالدى. بۇ تەنقىدنى كېيىنكىلەردىن ئارستۇتىل ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ئەپلاتون، سوقراتلارغا ۋە بۇلاردىن بۇرۇنقى ئىلاھىيەتچى پەيلاسوپلارغا قارشى ئېلىپ بېرىپ، تەنقىد قىلغۇدەكلا نەرسە بولسا قويۇپ قويمىدى. ئارستۇتىل ئۆز تەنقىد ۋە يەكۈنىدە ئۇلارنىڭ بارلىق ئىدىيىسىگە قارشى تۇردى. ئارستۇتىل ئۇلارنىڭ تەلىماتلىرى ئۈستىدە ئاياۋسىز تۈردە تەنقىد ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ ئۇلاردىن ئۈزۈل-كېسىل بولغانلىقىنى كۆرسەتتى. لېكىن، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭدا ئۆزى تەنقىد يۈرگۈزگەن ئاشۇ پەيلاسوپلارنىڭ كۇفرى ۋە بىدئەتكە ياتىدىغان ئىدىيىلىرىنىڭ تەسىرى ئازدۇر-كۆپتۇر ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، ئۇ بۇنىڭدىن ھە دېگەندە، ئۆزىنى تارتالمىغان. شۇنىڭغا كۆرە، ئۇلارنى بىر پۈتۈن ھالدا كۇفرلىق بىلەن ئەيىبلەيمىز ھەمدە مۇسۇلمان پەيلاسوپلاردىن فارابى، ئىبن سىنا ۋە ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭغان باشقىلارنىمۇ ئوخشاشلا كۇفرلىق بىلەن ئەيىبلەيمىز. بۇ ئىككى ئادەم ئارىستۇتىل ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش ساھەسىدە زور ئەمگەك قىلغان بولۇپ، مۇسۇلمان

پەيلاسوپلاردىن ھېچ كىم ئۇلارچىلىك ئىش قىلغان ئەمەس. ئۇلاردىن باشقىلارنىڭ بۇ ساھەدە قىلغان ئەمگەكلىرىدە ھە دېگەندە مۇجمەللىك ۋە چۇۋالچاقلىقلار ساقلانغان بولۇپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىرەر نەرسىنى چۈشىنىپ ئالالىشى قىيىن. ھالبۇكى، بۇنداق مۇجمەل ۋە چۈشىنىكسىز نەرسىنى قانداقمۇ رەت قىلغىلى ياكى قوبۇل قىلغىلى بولسۇن، دەيسىز. بۇ ئىككى ئادەمنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئاستىدا بىزگە يېتىپ كەلگەن ئارستوتىل پەلسەپىسىگە دائىر مەزمۇنلار مۇنداق ئۈچ قىسىمغا بۆلىنىدۇ :

كۇفر مەزمۇنى بولغانلىرى .
بىدئەتلىك مەزمۇنى بولغانلىرى
ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغانلىرى.

بۇلارنىڭ ھەر بىرىنى تۆۋەندە تەپسىلىي بايان قىلىمىز .

بىلىشىڭىز كېرەككى، پەلسەپە پەنلىرى مۇنداق ئالتە تۈرلۈك بولىدۇ: رىيازىيات (ماتېماتىكا پەنلىرى)، لوگىكا، فىزىكا، ئىلاھىيات (تېئولوگىيە)، سىياسەت، ئەخلاق (ئېتىكا).

1 .ماتېماتىكا پەنلىرى: بۇ ئومۇمەن ئارفمېتىكا، گېئومېترىيە، ئاسترونومىيە پەنلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ پەنلەردە ئىسپاتلاش ياكى ئىنكار قىلىش بويىچە دىنغا چېتىلىدىغان ھېچقانداق نەرسە يوق. بەلكى، ئۇنىڭدىكى بىلىملەر كۈچلۈك پاكىتچانلىقا ئىگە بولۇپ، ئۇنى چۈشەنگەن ۋە بىلگەن شارائىتتا ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئورنى قالمايدۇ. بۇ پەنلەردىن تۆۋەندىكى مۇنداق ئىككى تۈرلۈك ئاپەت كېلىپ چىقىدۇ :
بىر ئادەم پەلسەپەنىڭ بۇ ساھەسىدىكى بىلىملەر بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ شۇ قەدەر ئىنچىكە ۋە نازۇك بىر پەن ئىكەنلىكى ھەمدە ئۇنىڭدىكى كۈچلۈك ئاساسلارنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭدا تەبىئىي ھالدا پەيلاسوپلار ھەممىدە يېتىشكەن، مۇكەممەل ئادەملەر ئىكەن، دەيدىغان تەسىرات شەكىللىنىدۇ.- دە، پەيلاسوپلارنىڭ بارلىق بىلىم-پاراستى ئۆزىنىڭ ئېنىقلىقى ۋە پاكىتچانلىقىدا يۇقىرىقى ماتېماتىكا بىلىملىرىدىن قېلىشمايدۇ، دەپ ئويلاپ قالىدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ، ئۇ، پەيلاسوپلارنىڭ كۇفرىغا ياتىدىغان، ئاللاھنىڭ بىر قىسىم سۈپەتلىرىنى يوققا چىقىرىدىغان، شەرىئەتنى

مەنستمەيدىغان مەزمۇندىكى گەپ-سۆزلىرىنى ئاڭلىغان چېغىدا، ئۆزىدىكى، پەيلاسوپلار ھەممە جەھەتتە يېتىشكەن كىشىلەر، دېگەن ئىدىيىنىڭ سەۋەبى بىلەن پەيلاسوپلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ دىننى ئىنكار قىلىپ، كۇفرانىي سۆزلەرنى قىلىپ تاشلايدۇ. ئۇ ئۆزىچە شۇنداق دەپ ئويلايدۇ:« ئەگەر دىن راستىنلا ھەقىقەت بولغان بولسا، ئۇنى ماتېماتىكا پەنلىرىنى ئىنچىكە تەتقىق قىلالىغان ئاشۇ ئالىملار بىلمەي قالارمىدى؟» بۇ ئادەم كۇنلەر ئۆتۈپ، باشقىلاردىن ئاشۇ پەيلاسوپلارنىڭ دىنغا قارشى تۇرغان ئىشلىرىنى بىلسە، ئۇ بۇنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ، ئەسلىدە دىنغا قارشى چىقىش توغرا ئىكەن، دەپ قالىدۇ. مەن ئەمەلىيەتتىمۇ ئاشۇ خىل تەسىرنىڭ تۈرتكىسى بىلەنلا، ھېچقانداق چوڭ سەۋەب ۋە ئاساس يوق ھالدا توغرا يولدىن ئازغانلارنى كۆپلەپ ئۇچراتقانمەن. ئەگەر سىز دورامچىلىق بىلەن دىندىن چىققان بۇئادەمگە:« ھۈنەر-سەنئەتنىڭ بىر تۈرىگە ئۇستا ئادەمنىڭ باشقا ھەممە تۈرلەردە ئۇستا بولۇشى لازىم ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، فىقھى — دىنىي بىلىمدانلىق ۋە كالام ئىلمىغا پىششىق ئادەمدىن تېبابەتكىمۇ پىششىق بولۇشنى تەلەپ قىلغىلى بولمايدۇ. ئەقلىي بىلىملەرنى بىلمىگەن ئادەمنىڭ گىراماتىكا بىلىملىرىنىمۇ بىلمەسلىكى كېرەك بولمايدۇ. دېمەك، ھەر بىر كەسىپ ئەھلىنىڭ ئۆزىگە خاس تالانت ۋە ئۈستۈنلۈك دەرىجىسى بولىدۇ. گەرچە ئۇنىڭدا باشقا تۈرلەرگە نىسبەتەن بىلىمسىزلىك، ھەتتا تەجرىبىسىزلىك بولسىمۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، ئىلگىرىكى ئالىملارنىڭ رىيازىيات — ماتېماتىكا پەنلىرى توغرىسىدىكى قاراشلىرى بىر خىل پاكىتچانلىقتا ۋە ئەمەلىيلىككە ئىگە بولغان بولسا، ئىلاھىيەت توغرىسىدىكى قاراشلىرى ئۇنىڭ ئەكسىچە، تەخمىنىيلىككە ئاساسلانغان. بۇ تەرىپىنى پەقەت شۇ بىلىملەر ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ باققانلار ياخشىراق چۈشىنىدۇ» دېگۈدەك بولسىڭىز، بۇ ئادەم گېپىڭىزگە ھەرگىز كۆنمەستىن، بەلكى ھاۋايى-ھەۋەس، ئۆزىنى بىلىمدان قىلىپ كۆرسىتىشكە بولغان ئامراقلىق، چىرىك ئارزۇ، ھۇرۇنلۇق قاتارلىق بىرقاتار ئىشلار ئۇنى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانلىقتىن، ئۆزىنىڭ، پەيلاسوپلار ھەممە ساھەدە يېتىشكەن ئادەملەر، دېگەن قارىشىدا چىڭ تۇرىدۇ. ماتېماتىكا پەنلىرىنىڭ بۇ خىل زىيىنىنى ھەرگىز تۆۋەن مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭغا زىيادە بېرىلىپ كەتكەن ھەرقانداق ئادەمنى چەكلەش كېرەك. گەرچە بۇ بىلىملەرنىڭ دىن بىلەن ئالاقىسى بولمىسىمۇ، بەربىر ئۇلاردىكى ئالىبىر ئىدىيە پرىنسىپلارنىڭ كىشىلەرگە ھامان شۇملۇقى يېتىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ، بۇ بىلىملەرگە بېرىلگەنلەر ئىچىدە دىندىن چىقمىغان، ئۆزىدىن تەقۋادارلىق يۈگىنىنى ئېلىپ

تاشلىمىغانلار تولىمۇ ئاز بولغان .

ئىككىنچى ئاپەت بولسا، ئىسلام دىنىنى چۈشەنمەيدىغان جاھىللار تەرىپىدىن بارلىققا كېلىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىچە ئاشۇ پەيلاسوپلارغا تەۋە بارلىق بىلىملەرنى ئىنكار قىلىش ئىسلام دىنىغا خىزمەت قىلغانلىق، دەپ ئويلاپ قالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ پەيلاسوپلارنى ھېچنېمىنى بىلمەسلەرگە چىقىرىپ تاشلاپ، ئۇلاردىن كەلگەن ھەر قانداق بىلىمنى سەپسەتىگە، نادانلىق قاتارىغا چىقىرىۋېتىدۇ. بۇنداق ئادەملەر ھەتتا شۇ ئىنكار قىلىشىدا، پەيلاسوپلارنىڭ ئاي تۇتۇلۇش، كۈن تۇتۇلۇش توغرىسىدىكى قاراشلىرىنىمۇ خاتاغا چىقىرىپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى سۆزلىرىمۇ شەرىئەتكە خىلاپ، دەپ ئويلايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ خىل قىلمىشى، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىراۋنىڭ قۇلىقىغا يېتىدۇ. ھالبۇكى، ئۇ بىراۋ پەيلاسوپلارنىڭ كۈن-ئاي تۇتۇلۇش توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى كەسكىن پاكىتلار بىلەن بىلگەن، بۇ جەھەتتە كاللىسىدا گۇمان يوق، ئەمما يەنە بىر جەھەتتىن ئىسلام دىنىنى جاھالەت ئاساسىغا قۇرۇلغان، پاكىتنى ئېتىراپ قىلمايدىغان دىن، دەپ قارايدىغان بىر ئادەم بولغىنىدا، بۇ ئادەمنىڭ پەلسەپىگە بولغان مېھرى ئېشىپ، ئىسلام دىنىغا بولغان ئۆچلۈكى تېخىمۇ ئارتىپ كېتىشى تۇرغان گەپ. ۋەھالەنكى، ئۇ خىل ئىلىملارنى ئىنكار قىلىش، ئىسلام دىنىغا ياردەم بەرگەنلىك، دەپ ئويلاشنىڭ ئۆزى، ئىسلام دىنى ئالدىدا ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ جىنايەت ئىدى. يەنە كېلىپ، شەرىئەتتە بۇ بىلىملەرنى ئىنكار قىلىش ياكى ئىسپاتلاشقا ئائىت ھېچقانداق ئىپادە يوق، شۇنداقلا بۇ بىلىملەردىمۇ دىن بىلەن توقۇنۇشۇپ قالىدىغان ھېچقانداق مەزمۇن يوق. بىز بۇ يەرگە كەلگەندە، رەسۇلۇللاھنىڭ مۇنۇ ھەدىسىگە نەزەر سالايلى: «ھەقىقەتەن قۇياش بىلەن ئاي ئاللاھنىڭ ئالامەتلىرىدىن ئىككى ئالامەتتۇر، ئۇ ئىككىسى بىراۋنىڭ ھاياتى ۋە ماماتى ئۈچۈن تۇتۇلمايدۇ، سىلەر كۈن ياكى ئاينىڭ تۇتۇلغىنىنى كۆرگەن ھامان ئاللاھنى ياد ئېتىڭلار ۋە ناماز ئوقۇڭلار».[13] قارايدىغان بولساق، مانا بۇ ھەدىسنىڭ ھېچبىر يېرىدە، كۈن ۋە ئاينىڭ دەۋرىيلىك ھەرىكىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالدا ئۆزئارا ئۇچرىشىشى توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىدىغان ماتېماتىكا بىلىملىرىنى ئىنكار قىلىشقا ياتىدىغان ھېچقانداق گەپ يوق. ئەمما، يۇقىرىقى ھەدىسنىڭ بەزى نۇسخىلىرىدىكى «لېكىن، ئاللاھ بىرەر نەرسىگە تەجەللىي قىلسا (يۈزلەنسە)، ئۇ شەيئى شۇ ھامان ئاللاھقا تۆۋەنچىلىك بىلدۈرىدۇ»، دېگەن قوشۇمچە قىسىم ئىشەنچلىك، سەھىھ ھەدىس توپلاملىرىدا زادىلا ئۇچرىمىدى.

يدۇ رىيازىيات پەنلىرىگە بىرلىدىغان ھۆكۈم ۋە ئۇ پەنلەركەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئاپەت-زىيانلار ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

2 .مەنتىق (لوگىكا) پەنلىرى: بۇلاردىمۇ ئىنكار ياكى قوللاش بويىچە دىنغا چېتىلىدىغان ھېچ قانداق نەرسە يوق. ئەكسىچە، ئۇ دەلىل-پاكىت كەلتۈرۈش يوللىرى، ھەر خىل ئۆلچەم-ئەندىزە، ھۆكۈمنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرى، ھۆكۈمنىڭ قانداق تۈزۈلۈشى، خۇلاسە چىقىرىش (ئانالوگىيە)، ئاساسنىڭ ئالدىنقى شەرتى، ئاساسنىڭ نېمىدىن تەركىب تاپىدىغانلىقى، توغرا تەبىرنىڭ شەرتى ۋە ئۇسۇلى، بىلىمنىڭ تەسەۋۋۇر ياكى ئېنىق ھۆكۈمدىن ئىبارەت بولىدىغانلىقى، بىلىمنىڭ تەبىرنىڭ ئۇقۇم ئارقىلىق بىلىنىدىغانلىقى، ھۆكۈم تۈرىدىكى بىلىمنىڭ ھۆججەت، ئىسپات بىلەن بىلىنىدىغانلىقى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ. مەنتىق ئىلمى تەتقىقات نىشانى قىلغان يۇقىرىقى تېمىلارنىڭ ئىچىدە ئىنكار كۆتۈرگۈدەك ھېچ نەرسە يوق. بەلكى، ئۇ نەرسىلەر كالامچىلار ۋە باشقا ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ دەلىل-ئىسپات توغرىسىدىكى بايانلىرىدىن پەرقلەنمەيدىغان نەرسە. مەنتىقچىلەرنىڭ كالامچىلاردىن پەرقى شۇ يەردىكى، مەنتىقچىلەر كالامچىلارغا قارىغاندا ئۆزگىچىرەك بولغان ئاتالغۇ ۋە ئىبارىلەرنى ئىشلىتىدۇ. ئۇلار مەسىلىلەرنى تەبىرلەش ۋە تارماقلاشتا بەك تۆجۈپىيلەپ كېتىدۇ. مىسالغا ئالساق، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، «ئا»نىڭ ھەممىسى «ب» بولغان تەقدىردە، «ب»نىڭ بىر بۆلۈكىمۇ «ئا» بولۇشى كېرەك. يەنى، بارلىق ئىنساننى ھايۋان دېگىلى بولسا، ئۇ چاغدا ھايۋاننىڭ بەزىسى ئىنسان دېگەن مەنە چىقىدۇ. مەنتىقچىلەر مانا بۇ ھۆكۈم ئۇسۇلىنى ئومۇمىي تەستىقىي ھۆكۈم جۈزئىي تەستىقىي ھۆكۈمنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، دېگەن قائىدە بىلەن ئىپادىلەيدۇ. قاراپ باقساق، ئۇلارنىڭ بۇ گەپلىرىدە دىن ئاساسلىرىدىن بىرەر نەرسىنى ئىنكار قىلىش ياكى يوققا چىقىرىشنى مەقسەت قىلغان ھېچ نەرسىنى تاپالمايمىز. ئەگەر بىراۋ چىقىپ، مەنتىقە ئىلمىنى ئىنكار قىلغان تەقدىردە، ئۇنىڭ بۇ قىلمىشى مەنتىق ئالىملىرى ۋە مەنتىق ئىلمىنى چۈشەنمەيلا قالماستىن، ئەڭ مۇھىمى ئۆزى ئەقىدە قىلىۋاتقان، ئۆزىچە، بۇ ئىلىملارغا قارشى تۇرىدۇ، دەپ ئويلاپ قالغان ئىسلام دىنىنى چۈشەنمەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ بېرىدۇ، خالاس .
مەنتىق ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار بۇ ئىلىمنى توغرا ئىشلىتەلمىدى. بۇنى شۇنىڭدىن كۆرۈۋالىمىزكى، ئۇلار مەنتىقتىكى ئاساس ئۇقۇمغا كېتەرلىك شەرتلەرنى توپلىدى، لېكىن ئۇلار بۇ ئىزدىنىش جەريانىدا دىنىي مەسىلىلەرگە يولۇققان چاغدا، ئاساس

توغرىسىدىكى شەرتلەرگە ئەمەل قىلمىدى. بەلكى، ئەمەل قىلمىدىلا ئەمەس، ئۇ شەرت ۋە قائىدىلەرنى جانلىق ئىشلىتىشكە خېلى دەرىجىدە سۇسلۇق قىلدى.

كۆپىنچە ئەھۋالدا مەنتىقنى ياخشى كۆرىدىغان، ئۇنىڭغا ئىشەنچ قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭدىكى قائىدىلەرنى توغرا دەپ قارايدىغان كىشلەر ئۇنىڭدىكى ھەر بىر بىلىمگە ئىشەنچ بىلەن قاراش نەتىجىسىدە، مەنتىق ئالىملىرىدىن سادىر بولغان كۇفرانى بىلىملەرنىمۇ ئۆزلىرىگە چۇشلۇق ئاساسى بولۇشى كېرەك، دېگەن ئويغا كېلىپ قالىدۇ-دە، دىنىي، ئىلاھىي بىلىملەرنى چوقۇم ئۆگىنىپ باقمايلا دىنغا تىل تەگكۈزۈشكە ئالدىرايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىلىممۇ ئەقىدىگە زىيان سالىدىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

3 .تەبىئەت پەنلىرى: بۇ ئىلىم ئاسمان ۋە ئۇنىڭدىكى يۇلتۇزلار، زېمىندىكى سۇ، ھاۋا، تۇپراق، ئوتقا ئوخشاش يەككە جىسىملار، ھايۋانات، ئۆسۈملۈك، مەدەنلەر (مىنىراللار) گە ئوخشاش بىرىكمە جىسىملار ۋە ئۇلاردىكى ھەر خىل ئۆزگىرىش، چېكىنىش ۋە ئۆزئارا بىرىكىش جەريانى ۋە سەۋەبلەر توغرىسىدا ئىزدىنىدۇ. ئۇ، ئىنسان بەدىنىدىكى رەئىس ئەزالار، خادىم ئەزالار ھەمدە ئىنساندىكى مىزاج ئۆزگىرىشىنىڭ سەۋەبلىرى توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلەردە تىبابەت ئىلمىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇنىڭغا كەلگەندە، خۇددى دىندا تىبابەتنى ئىنكار قىلىش بولمىغاندەك، بۇ ئىلىمنى ئىنكار قىلىش يوق. لېكىن، ياخشىراق قاراپ باقساق، بۇ ئىلىمدىكى ئايرىم مەسىلىلەردە بىز ئىنكار قىلىشقا تېگىشلىك مەلۇم نەرسىلەرنى بايقايمىز. بىز بۇ مەسىلىلەر ۋە ئۇنىڭدىن باشقا قارشى تۇرۇشقا، رەددىيە بېرىشكە تېگىشلىك باشقا مەسىلىلەر توغرىسىدا «پەيلاسوپلارنىڭ تۇتامسىزلىقى» ناملىق ئەسىرىمىزدە خېلى كەڭ توختىلىپ ئۆتكەنىدۇق. بۇ يەردە شۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر پۈتۈن خۇلاسىلەپ قارىغان چېغىمىزدا، شۇنداق نەتىجە چىقىدۇكى، تەبىئەت ئاللاھ تەرىپىدىن يارىتىلغان، ئۇ ئاللاھقا بويسۇنىدۇ، ئۇ ئۆزى تەرىپىدىن، ئۆزلۈكىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆز ياراتقۇچىسى تەرىپىدىن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدۇ، قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار ۋە باشقا ئالەم جىسىملىرى ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنىدۇ. ئۇلار ھېچقانداق ئىشتا ئۆزلىكىگە تايىنالمايدۇ.

4 .ئىلاھىيەت پەنلىرى: بۇلاردىكى خاتالىقلار ھەممىسىدىن ئېغىر. بۇلار ئاساس كەلتۈرۈش ئىشلىرىدا لوگىكا ئىلمىدىكى ئۆزلىرى بېكىتكەن ۋە بەرپا قىلغان

شەرتلەرگە ئۆزلىرى ئەمەل قىلمىدى. شۇڭىمۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دە-تالاش، ئىختىلاپلار كۆپ بولۇپ كەتتى. ئىلاھىيەتچىلەر ئىچىدە ئارستوتىل ئىبنى فارابى، ئىبنى سىنا قاتارلىقلارنىڭ تونۇشتۇر- ىشىدىكى مەنبەلەرگە قارىغاندا، ئىسلامغا خېلى يېقىن تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك خاتالىقلىرى مۇنداق يىگىرمە نۇقتىدا گەۋدىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۈچى كۇفرىغا ياتىدۇ، ئون يەتتىسى بىدئەتكە ياتىدۇ. بىز «پەيلاسوپلارنىڭ مات بولۇشى» دېگەن ئەسىرىمىزدە ئۇلارنىڭ بۇ يىگىرمە جەھەتتىكى خاتالىقنى كۆرسىتىپ، ھەر بىرىگە تېگىشلىك رەددىيەلەرنى بەرگەنىدۇق .

ئەمدى بۇ يەردە ئالدىنقى ئۈچ مەسىلىگە كەلسەك، ئۇلار كۇفرىلىققا ياتىدىغان بۇ مەسىلىدە پۈتكۈل مۇسۇلمانلارنىڭ ئەقىدىسىگە خىلاپ گەپلەرنى قىلدى. ئۇلار شۇنداق دەپ قاراشتى: «ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، تەن قايتا تىرىلمەيدۇ. ئاخىرەتتىكى راھەت كۆرۈش ۋە ئازاب تارتىشلارنىڭ ھەممىسى تەندە ئەمەس، روھتىلا بولىدۇ». ئۇلار بۇ سۆزدە ھەر ھالدا روھنىڭ مەۋجۇد ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن بولسىمۇ، ئاخىرەتتىكى ئازابنىڭ تەنگە بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىشتى. ئۇلار بۇنداق دېيىش بىلەن ئەمەلىيەتتە، شەرىئەتنى ئىنكار قىلدى .

ئىككىنچى، ئۇلار خۇدا ئومۇمىي ئىشلارنىلا بىلىدۇ، جۇزئىي (قىسمەن) ئىشلارنى بىلمەيدۇ، دەپ قارىدى. مانا بۇمۇ ئوپئوچۇق كۇفرىلىق ئىدى. بەلكى، توغرا قاراش: «ئاللاھقا ئاسمان-زېمىندىكى مىسقالچە نەرسە مەخپىي قالمايدۇ»(يۇنۇس سۈرىسى، 61- ئايەت)، دېگەندىن ئىبارەت ئىدى .

ئۈچىنچى، ئۇلار ئالەمنىڭ ئەزەلىي ۋە ئەبەدىيلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئۇنىڭ باشلىنىشى بولمىغان ۋە ئاخىرلىششىمۇ بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. ھالبۇكى، بۇ قاراشلار مۇسۇلمانلارنىڭ ئەقىدىسىگە پۈتۈنلەي خىلاپ بولۇپ، تېخى ھېچكىم ئۇنداق قاراشتا بولۇپ باققىنى يوق .

ئۇلارنىڭ يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە بىر خاتالىقى ئاللاھنىڭ بىر قىسىم سۈپەتلىرىنى يوققا چىقىرىشتا كۆرۈلدى. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ«خۇدانىڭ بىلىمى ئۆز زاتىدىلا چەكلىنىدۇ، زاتى سىرتىدىكى بىلىملەرنى بولسا بىلمەيدۇ»، دېگەن قارىشى ۋە مۇشۇ خىلدىكى باشقا قاراشلىرىدا ئاللاھنىڭ ھەممىنى بىلگۈچىلىك سۈپىتىنى ئىنكار قىلىشتى. ئۇلار بۇ جەھەتتە مۆئتەزىللەرگە يېقىنلىشىپ قالدۇ. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن مۆئتەزىللەرنى كۇفرىلىق قىلدى، دېگىلى بولمايدۇ. بىز بۇرۇن «مۇسۇلمانلىق بىلەن

زىندىقلىقنى ئايرىشنىڭ ئۆلچىمى» دېگەن كىتابىمىزدا، مەزھەپ ئىختىلاپى تۆپەيلى، باشقىلارنى كاپىر قاتارىغا چىقىرىشقا ئالدىرايدىغان كىشىلەرنىڭ ساغلام ئىدىيىدىكى كىشىلەر ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدۇق .

5 .سىياسەت پەنلىرى: بۇ بىلىملەر ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا بۇ دۇنيادىكى ھوقۇق تۇتۇش، ھاكىمىيەتچىلىك تەدبىرلىرىگە قارىتىلغان. ئۇلار بۇ توغرىدىكى بىلىملەرنى ئاللاھ تەرىپىدىن پەيغەمبەرلەرگە چۈشۈرۈلگەن ھەر قايسى ئىلاھىي كىتابلاردىن ۋە ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەردىن قالغان ھېكمەتلەردىن ئالغان .

6 .ئەخلاق پەنلىرى: پەيلاسوپلارنىڭ ئەخلاق ئىلمى توغرىسىدىكى بارلىق سۆزلىرى ئىنسان نەپس ـ خاھىشى ۋە ئۇنى تۈزەش، داۋالاش تەدبىرلىرى، نەپس ـ خاھىشنىڭ خۇسۇسىيەت ـ ئالاھىدىلىكلىرى، تۈر ـ خىللىرى، ئۇنى يېڭىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن كۈرەش قىلىش يوللىرى قاتارلىقلارغا بېغىشلانغان. ئۇلار بۇ ساھەدىكى مۇناسىۋەتلىك بىلىملەرنى سوفىيلارنىڭ سۆزلىرىدىن ئالغان. ئەمەلىيەتتە سوفىي نامىدىكى بۇ كىشىلەر ھەر قاچان ئاللاھنى ئەسلەپ تۇرىدىغان، دۇنيا ھوزۇرلىرىدىن قول ئۈزۈپ، ئاللاھ تەرىپىگە يول ئالغان، كۆڭۈل ئىستەكلىرىگە بېرىلمىگەن ئادەملەر ئىدى. ئۇلار مۇجاھەدە (نەفس بىلەن كۈرەش قىلىش) جەريانىدا، نەفسنىڭ تۈرلۈك خۇيى-خۇلۇقلىرى، زىيان-ئاپەتلىرى توغرىسىدا قىممەتلىك چۈشەنچە ۋە بايقاشلارغا ئىگە بولۇپ، بۇلار توغرىسىدا قاتار ئەسەرلەرنى يېزىپ چىققانىدى. پەيلاسوپلار بولسا، ئۆزلىرىنىڭ ساختا پىكىرلىرىگە توغرىلىق تۈسى بېرىش ۋە ئۇنى ئالقىش تاپتۇرۇش ئۈچۈن، سوفىيلارنىڭ ئاشۇ خىل سۆزلىرىدىن پايدىلاندى ھەمدە بۇ جەرياندا ئۇلارنىڭ سۆزلىرى بىلەن ئۆز سۆزلىرىنى ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. ئەنە شۇ سوفىيلارغا كەلسەك، ھەقىقەتەن شۇ پەيلاسوپلار ياشىغان دەۋردە، بەلكى ھەربىر دەۋردە بىر بۆلۈك خۇداگۆيلار بولۇپ كەلگەن. ئاللاھ دۇنيانى ھېچقاچان ئۇلارسىز قويمىغان. چۈنكى، ئۇلار زېمىننىڭ مەنىۋى قوزۇقلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەق-ھۆرمىتى تۈپەيلىدىن، زېمىندىكى كىشىلەر ئارىسىغا ئاللاھنىڭ رەھمىتى يېغىپ تۇراتتى. بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دەيدۇ: «ئۇلار بولغاچقا، يامغۇر ھەمدە رىزىققا ئېرىشىسىلەر، غار ئىگىلىرى ـ ئەسھابۇلكەھف شۇلارنىڭ قاتارىدىندۇر». قۇرئاندىكى بايانلارغا قارىغاندىمۇ، ئۇلارنىڭ قەدىمكى زامانلاردىمۇ ياشاپ ئۆتكەنلىكىنى بىلىمىز. ئەمدى پەيلاسوپلارغا

كەلسەك، ئۇلارنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە پەيغەمبەرلەر ۋە سوفىيلارنىڭ سۆزلىرىنى ئۆز سۆزلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىشىدىن كېلىپ چىققان زىيان مۇنداق ئىككى جەھەتتىن ئىپادىلەندى .بىرىنچى خىل زىيان، پەيلاسوپلارنىڭ ئەخلاق توغرىسىدا يازغان بايانلىرىغا قايىل بولغان كىشىلەردە كۆرۈلسە، ئىككىنچى خىل زىيان دەل بۇ خىل بايانلارغا قارشى تۇرغان ئادەملەردە كۆرۈلدى. بۇنىڭ ئىچىدە، بۇ قاراشلارغا قارشى تۇرغانلار تەرىپىدىن كۆرۈلگەن زىيان ھەممىدىن چوڭراق بولدى. چۈنكى، ئۇلار بۇنىڭدىن بۇرۇن پەيلاسوپلاردىن باشقا ھېچكىمدىن ئۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ چاغلىق ئەقلىگە ئاسانلا پەيلاسوپلارنىڭ دېگەنلىرى خاتا، چۈنكى ئۇلار خاتا سۆزلەيدىغان ئادەملەر، دېگەن ئوي كېلىپ قالىدۇ. بۇ خىل ئادەملەر خۇددى ناسارالارنىڭ: «بىر ئاللاھتىن باشقا مەبۇد يوق، ئىيسا ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى»، دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ قېلىپ، بۇ سۆزگە دەرھال قارشى چىقىپ، مانا بۇ خرىستىئاننىڭ سۆزى، دەپ چالۋاقاپ كەتكەن ئادەمگە ئوخشىتىشقا بولىدۇ. يامان يېرى، خرىستىئاندىن بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئۇ ئادەم ئويلاپ باقمايدۇكى، بۇ خرىستىئان شۇ سۆزنى ئېغىزغا ئېلىش بىلەنلا كاپىر بولۇپ كەتتىمۇ؟ ياكى سۆزىدە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئىنكار قىلغانلىقى بىلەن كاپىر بولۇپ كەتتىمۇ؟

ئەگەر بۇ خرىستىئان يۇقىرىقى سۆزىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئىنكار قىلغانلىق تۈپەيلىدىن كاپىر بولۇپ كەتتى، دەپ قارىساق، ئۇ چاغدا، خرىستىئاننىڭ، ئۇنىڭدىن باشقا كاپىرلىققا ياتمايدىغان، ئۆزىمۇ توغرا بولغان ھەممە خرىستىئاننىڭمۇ نەزىرىدە توغرا، دەپ قارالغان ئىشلارغا قارشى تۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمايدۇ. مەسىلىگە بۇنداق قارىماسلىق، دەل بىر قىسىم دېۋەڭ ئادەملەرنىڭ ئادىتىدۇر. ئۇلار ھەقىقەتنى تېپىشتا ھەقىقەتنى ئەمەس، ئادەمنى ئاساس قىلىدۇ. ھالبۇكى، ئاقىل كىشىلەر ئاقىللارنىڭ سەرۋەرى ئەلىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ تۆۋەندىكى تەۋسىيىسىگە ئەمەل قىلىدۇ: «ھەقىقەتنى تونۇشتا ئالدى بىلەن ئادەمنى ئەمەس، ھەقىقەتنى تونۇغىن، شۇندىلا ھەقىقەتنىڭ كىمدە ئىكەنلىكىنى بىلىپ يېتىسەن». دېمەك، ھەقىقەتنى تونۇغۇچى (ئارىف) ئادەمنى ئەمەس، ھەقىقەتنى تونۇيدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭ سۆزى ئۈستىدە، تەكرار ۋە ئەستايىدىل ئويلاشقاندىن كېيىن، ئۇ سۆز توغرىلا بولسا، ئۇنى دېگۈچى مەيلى قانداق ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنى قوبۇل قىلىۋېرىدۇ. ئۇ ئالتۇننىڭ تۇپراق ئارىسىدىن قېزىۋېلىنىدىغانلىقىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، بەزى چاغلاردا ئازغۇنلارنىڭ سۆزلىرى ئارىسىدىن ھەقىقەت دۇردانىلىرىنى

ئايرىپ چىقىش ئىستىكىدە بولۇشى مۇمكىن. ناۋادا ئۆزىگە ئىشەنچى بار، كۆزى ئۆتكۈر بىر سەرراپ (ئالتۇن سودىگىرى) نى مىسالغا ئالساق، ئۇ سەرراپ بىر قەللاب(ئالدامچى، بۇيەردە ئالدامچى ئالتۇن سودىگىرىنى دېمەكچى-ت) نىڭ خالتىسىغا قول سېلىپ، ئۇنىڭدىكى ساختا ئالتۇنىنى قويۇپ، ساپ ئالتۇننىلا ئېلىپ، ئۇنىڭدىن پايدىلانسا، ئۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ ھالبۇكى، بىراۋ ئالدامچىلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشقاندا، ئۇلارغا قويۇلۇپ كەتمىگۈدەك دەرىجىدە دىت ۋە تەجرىبىگە ئىگە بولمىغىنىدا، بۇنداق ئادەملەرنى ئالدامچىلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشتىن كەسكىن چەكلەش كېرەك. دېمەك، سۆزنى ياخشى ئۆزلەمىيدىغانلار دەھشەتلىك دېڭىز ساھىلىدىن يىراق تۇرۇش كېرەك. كىچىك بالىنى ئۇ چوڭ بولۇپ، ئەقىل تېپىپ، ئۇستا ئەپسۇنچى (يىلانباز)[14]غا ئايلانمىغىچە، ئۇنى يىلانغا يېقىنلاشتۇرماسلىق كېرەك .

مەنچە بولغاندا، كۆپ قىسىم كىشىلەردە ئۆزىنى دانا، دانىشمەنلەردىن ھېسابلاش خاھىشى كۈچىيىپ كەتكەن، نېمىنىڭ ھەق، نېمىنىڭ باتىللىقى، نېمىنىڭ ھىدايەت ۋە نېمىنىڭ ئازغۇنلۇق بولىدىغانلىقىنى ئايرىشتا ئۆزىنى زېرەك چاغلايدىغانلار ئۇلغىيىپ كەتكەن بۇ زاماندا كىشىلەرنى ئىمكان يار بەرگەنچە، بۇ پەلسەپەچى ئازغۇنلارنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇشتىن كەسكىن چەكلەش كېرەك. چۈنكى، ئۇلارنىڭ، پەلسەپە بىلىملىرىنىڭ يۇقىرىدا دەپ ئۆتۈلگەن بىرىنچى خىل زىيىنىدىن ساقلىنىش مۇمكىنچىلىكى بولسىمۇ، تۆۋەندە بايان قىلىنىدىغان ئىككىنچى خىل زىيىنىدىن ساقلىنالىشى مۇمكىن ئەمەس .

ئىلىم ساھەسىدە تېخى ئوي-پىكرى توختالمىغان، ھەر قايسى ئىلىم تارماقلارى بىلەن پىششىق تونۇشلۇقى بولمىغان، تۈرلۈك مەزھەب-ئېقىملارنىڭ تۈپكى مەقسەت-غايىلىرىنى ئېنىق ئاڭقىراپ يەتمىگەن ئايرىم بىر قىسىم ئادەملەر بىزنىڭ دىن ئىلىملىرى توغرىسىدا يازغان ئەسەرلىرىمىزدە ئۇچرايدىغان بىر قىسىم سۆزلەرگە ئېتىراز بىلدۈرۈشۈپ، ئۇلارنى ئىلگىرىكى پەلسەپىچىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن كۆچۈرۈۋېلىنغان سۆزلەر ئىكەن، دەپ ئويلاپ قاپتۇ. ھالبۇكى، ئۇ سۆزلەرنىڭ بىر قىسمى مېنىڭ ئۆز ئىلھامىمدىن تۇغۇلغانىدى. بۇنداق بولۇشىمۇ، نورمال ئىش ئىدى. چۈنكى، تۇياق تۇياقنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ قالمايدۇ (يولدا باشقىلارنىڭ ئىزىغا دەسسىمەي ماڭمەن، دېگىلى بولمايدۇ، دېمەكچى — ت)، دېگىلى بولمايدۇ-دە. ئۇ سۆزلەرنىڭ يەنە بىر قىسمىلىرى شەرىئەت كىتابلىرىدىمۇ تېپىلىدۇ. يەنە تېخى ئۇلارنىڭ خىلى كۆپ قىسمىلىرى پۈتۈنلەي بولمىسىمۇ، مەئنا ۋە مەزمۇن جەھەتتىن تەسەۋۋۇپ كىتابلىرىدا ئۇچرايدۇ.

سىز ئويلاپ بېقىڭ، ناۋادا شۇ سۆزلەر پەقەت بۇرۇنقىلارنىڭ كىتابلىرىدىلا بار بولغان، شۇنداقلا ئۆز-ئۆزىدىن ئەقلىگە ئۇيغۇن، ئاللاھنىڭ كەلامى ياكى پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۆننىتىگە خىلاپ يېرى بولمىغان سۆزلەر بولغان تەقدىردە، يەنە نېمىدەپ ئۇ سۆزلەرنى تاشلىۋەتكىلى ۋە ئىنكار قىلغىلى بولسۇن. ئەگەر بىز بۇ خىل تەنقىدىگە يول قويار بولساق، نەتىجىدە سەپسەتىۋازلار ئويلاپ يەتكەن ھەر قانداق بىر ھەقىقەتنى ئىنكار قىلغىلى تۇرساق، ئۇ چاغدا بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان ھەقىقەتلەرنى قاتارى ئىنكار قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. شۇ جۈملىدىن، «قۇرئان كەرىم»دىكى بىر تۈركۈم ئايەتلەر، رەسۇلۇللاھنىڭ «ھەدىس شەرىف»لىرىدىكى بۇرۇنقىلار توغرىسىدىكى قىسسە، ھېكايەتلەر، ھەكىم-دانىشمەن، سوفىي-زاھىدلارنىڭ سۆزلىرىگە قەدەر نۇرغۇن نەرسىلەرنى رەت قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، «سادىق قېرىنداشلار» كىتابىنىڭ ئاپتورىمۇ ئۆز كىتابىدا يۇقىرىقى سۆزلەرنى ئۆزىنىڭ باتىل نۇقتىئىنەزەرلىرىگە پاكىت سۈپىتىدە كەلتۈرۈش ئارقىلىق نادانلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە تارتماقچى بولغان. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، سەپسەتىۋازلار ھەقىقەتنى بىزنىڭ قولىمىزدىن ئېلىۋېلىپ، ئۇنى ئۆز كىتابلىرىغا كىرگۈزمەكتە. ئالىملىقنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىسى شۇكى، ئۇنىڭ ئادەتتىكى قاراپايىم، ساددا ئادەمدىن پەرقى بولۇشى كېرەك. ئەنە شۇنداق بولغاندىلا ئۇ ھەجامەتچى (لوڭقىچى) نىڭ لوڭقىسىدىكى ھەسەلنى كۆرسە، يەنىلا ئاداشماي ھەسەل، دېيەلەيدۇ. ئۇ، لوڭقىچىنىڭ لوڭقىسىنىڭ ھەسەلنىڭ خۇسۇسىيەت-خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىۋەتمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. لوڭقا بولسىلا، ئۇنىڭدا قان-زەرداپ بولىدۇ، لوڭقا دېگەن پاسكىنا قاننى ئېلىش ئۈچۈنلا ياسالغان نەرسە، دەپ قاراش نادانلارچە قاراش بولۇپ، بۇ قاراش بويىچە بولغاندا، لوڭقىدا قان بولسىلا ئۇنى پاكىز دېگىلى بولمايدۇ. بۇ نادان ئادەم شۇنى بىلمەيدۇكى، پاسكىنىلىق قاننىڭ ئۆزىدىلا پەيدا بولىدىغان بىر خىل خۇسۇسىيەت، ئەگەر ھەسەلنىڭ ئۆزىدە بۇنداق خۇسۇسىيەت بولمىسا، ئۇ لوڭقىدا بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈنلا بۇ خىل خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ قالمايدۇ. دېمەك، ئۇنداق بولغاندىن كېيىن، لوڭقىدىكى ھەسەلنى پاسكىنا، دېگىلى بولمايدۇ. لوڭقىغا ئېلىنغانلىلا بولسا، پاسكىنا نەرسە بولىدۇ، دەپ قاراش ئۆتتۈپ كەتكەن ئەھمىقانىلىك بولۇشقا قارىماي، كۆپ قىسىم كىشىلەر مۇشۇ خاتا ئۇقۇمغا كۆنۈپ كەتكەن. شۇڭا، سەن ئۇلارغا ھەر قانداق سۆزنى ئۇلار بىلمىلىك ئادەم، دەپ ئىشەنچ قىلىدىغان بىرسىنىڭ نامىدىن ئېيتىدىغانلا بولساڭ، ئېيتقانلىرىڭ ناتوغرا بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇلار دەررۇ قوبۇل قىلىدۇ. ئەگەر سەن

ئۇلارغا، ئۇلارنىڭ كۆزىگە سىغمايدىغان، ئۇلار يامان كۆرىدىغان بىر ئادەمنىڭ نامىدا سۆز قىلساڭ، بۇ سۆزلىرىڭ ھەر قانچە ئورۇنلۇق بولسىمۇ، ئۇلار قوبۇل قىلىشمايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھەر دائىم ھەقىقەتنى ئادەملەر ئارقىلىق تونۇيدۇكى، ھەرگىزمۇ ئادەملەرنى ھەقىقەت ئارقىلىق تونۇشمايدۇ. مانا بۇ، ئۇچىغا چىققان ئازغۇنلۇق، مانا بۇ، پەلسەپەچىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىكى نەرسىلەرنى قارا-قويۇق ئىنكار قىلىشنىڭ زىيىنى .

ئىككىنچى. پەلسەپىنى قوبۇل قىلىشتىن كېلىدىغان زىيان .

ئېھتىمال، پەلسەپچىلەرنىڭ «سادىق قېرىنداشلار» دېگەن كىتابقا ئوخشاش بىر قاتار كىتابلىرىنى كۆرۈپ باققانلار بۇ كىتابلاردىكى پەيلاسوپلارنىڭ پەيغەمبەرلەر ھېكمەتلىرى، سوفىي دەرۋىشلەرنىڭ پىكىرلىرى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ بايان قىلىنغان خاتا نۇقتىئىنەزەرلىرىگە ئاسانلا مايىل بولۇپ كېتىپ، ئۇنىڭدىكى توغرا نەرسىلەرگە ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن، باتىل، ناتوغرا نەرسىلەرنى سۈۋارىي ھالدا قوبۇل قىلىشى مۇمكىن. مانا بۇمۇ، بىر تۈرلۈك بىلىپ-بىلمەي، باتىلغا يېقىنلىشىپ قېلىش، دېمەكتۇر. مانا مۇشۇنداق زىياننىڭ كېلىپ چىقماسلىقى ئۈچۈن، كىشىلەرنى پەيلاسوپلارنىڭ ئۇ خىل ئالدامچى، زىيانلىق كىتابلىرىنى ئوقۇشتىن كەسكىن چەكلەش كېرەك. شۇنداقلا، سۈنى ياخشى ئۆزەلمەيدىغانلارنى پەلسەپە ئەسەرلىرىنىڭ تېيىلغاق قىرغاقلىرىغا يېقىن يولاتماسلىق، پۈتۈن خەلقنى ئاشۇ خىل كىتابلارنى كۆرۈشتىن چەكلەپ، پەرزەنتلەرنى يىلاندىن نېرى قىلىش كېرەك. قۇلاقلارنى ئەبجەش سۆزلەرنى ئاڭلاشتىن ساقلاش كېرەك. شۇنىڭدەك، يىلانباز بولغانلار بۇ جەھەتتە ئۆزىگە دائىم ھوشيار بولۇپ، ھەرگىزمۇ باللارنىڭ ئالدىدا يىلان بىلەن ھەپىلەشمەسلىكى كېرەك. چۈنكى، گۆدەك بالا مەنمۇ دادامدەك قىلالايمەن، دەپ ئويلاپ قىلىپ ئۆزىنى يىلانغا چاقتۇرۇۋېلىشى مۇمكىن. بىلىمدە چوڭقۇرلۇق تاپقان ھەقىقىي ئالىملار مانا مۇشۇنداق قىلىدۇ. يېتىشكەن بىر ئەپسۇنچى (يىلانباز) نى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ يىلاننى تۇتقان چېغىدا، ئۇنىڭ نەشتىرىدىن چىقىدىغان سويۇقلۇقنىڭ قايسىسىنىڭ زەھەر، قايسىسىنىڭ زەھەر قايتۇرغۇچى (تىرياق) ئىكەنلىكىنى بىلەلىگەچكە، ئۇ زەھەردىن تىرياقنى ئايرىپ چىقىدۇ ۋە بۇ ئايرىپ چىققان تىرياقنى ئۇنىڭغا ئېھتىياجلىق كىشىلەردىن ئايىمايدۇ. كۆزى ئۆتكۈر، پاراسەتلىك سەرراپمۇ دەل شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. ئۇ بىر قەللابنىڭ ئالتۇن خالتىسىغا قول سالسا، ئۇنىڭدىكى راست ۋە ساپ ئالتۇنلارنى ئېلىۋېلىپ، ئارىلاشما ۋە

ساختا ئالتۇنلارنى تاشلىۋېتىپ، راست ئالتۇنلارنى ئېھتىياجلىق كىشىلەرگە بېرىۋېتىدۇ. ئالىم بولغان كىشىلەر ئەنە شۇنداق بولۇشى كېرەك. بىر ئادەم ئۆزى تىرياقتا موھتاج تۇرۇپمۇ، تىرياقنىڭ زەھەرنىڭ مەنبەسى بولمىش يىلاندىن چىقىدىغانلىقىنى بىلمىسە ۋە تىرياقتىن يىرگەنسە، ئۇنىڭغا بۇ ھەقتە چۈشەنچە بېرىش كېرەك. مال-مۈلۈككە ئېھتىياجلىق بىر ئادەم ئالدامچىنىڭ خالتىسىدىن چىققان ئالتۇندىن ئۆزىنى تارتسا، ئۇنىڭغا بۇ قىلمىشنىڭ ئۆتۈپ كەتكەن نادانلىق بولىدىغانلىقىنى، بۇنداق قىلسا ئۆزى ئىزدەپ يۈرگەن بىر پايدىدىن مەھرۇم قالىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ قويۇش كېرەك. ئۇ شۇنى بىلىپ قېلىشى كېرەككى، بىر ناچار نەرسە بىلەن بىر ياخشى نەرسىنىڭ بىر يەردە بولۇپ قېلىشى بىلەن ھەرگىزمۇ ياخشى نەرسە ناچار ياكى ناچار نەرسە ياخشى بولۇپ قالمايدۇ. ھەق بىلەن باتىل بىر يەردە بولۇپ قالغاندىمۇ مۇشۇنداق بولىدۇ. دېمەك، باتىل ھەرقاچان باتىل، ھەقىقەت ھامان ھەقىقەت بولۇپ قېلىۋېرىدۇ.

پەلسەپەنىڭ زىيان-ئاپەتلىرى توغرىسىدا مۇشۇنچىلىك توختىلىمىز.

باتىنىيە مەزھىپى ۋە ئۇنىڭ زىيانلىرى توغرىسىدا

مەن پەلسەپە بىلىملىرىنى تەدقىق قىلىپ، ئۇلارغا قارىتا بەلگىلىك چۈشەنچە ھاسىل قىلغان ۋە ئۇلاردىكى خاتا نەرسىلەرگە تەنقىد يۈرگۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، شۇنى بىلىپ يەتتىمكى، پەلسەپەمۇ يەنە مېنىڭ كۈتكەن يېرىمدىن تولۇقى بىلەن چىقالمايدىكەن. پەلسەپەنىڭ قورالى بولغان ئەقىل ئۆزى مۇستەقىل تۇرۇپ، ھەرگىزمۇ بارلىق سىرلارنىڭ پەردىسىنى ئاچالمايدىكەن. ئەمدىلىكتە، باتىنىيە مەزھىپى دەيدىغان بىر مەزھەبنىڭ دانالىرى مەيدانغا چىققان بولۇپ، كىشىلەر ئارىسىدا ئۇلارنىڭ: «ھەر ئىشنىڭ ماھىيىتىنى پەقەت ھەققانىي بىر مەئسۇم (گۇناھتىن خالىي) بىر ئىمام ئارقىلىق بىلىنىدىغانلىقى» توغرىسىدىكى گەپ-سۆزلىرى ئېقىپ يۈرەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ماھىيەتلىك تەرەپلىرىنى چۈشىنىپ بېقىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىمۇ تەتقىق قىلىپ بېقىشىمغا توغرا كەلدى. بۇ ئىش بىلەن تەڭ ئويلىمىغان يەردىن، خەلىپە (ئابباسىيلارنىڭ 28- خەلىپىسى مۇستەزھىر بىللاھ ئىبنى مۇقتەدىر) تەرىپىدىن باتىنىيە مەزھىپىنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلايدىغان بىر كىتاب يېزىپ چىقىش توغرىسىدا ماڭا كەسكىن پەرمان چۈشتى. مېنىڭ خەلىپە ئالىيلىرىنىڭ بۇ پەرمانىغا بويسۇنماي ئامالىم يوق ئىدى. بۇ ئىش ئىچىمدىكى ئارزۇغا سىرتتىن

قوشۇلغان بىر تۆرتكە بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇلارنىڭ كىتابلىرىنى ئىزدەپ تونۇپلاشقا كىرىشتىم. بۇ ئارىلىقتا مەن مۇشۇ زامان كىشىلىرىنىڭ ئىلھامى ۋە تەپەككۇرىدىن بارلىققا كەلگەن، كونا باتىنىيچىلارنىڭ ئۇسلۇبىغا ئوخشىمايدىغانراق ئۇسلۇبتا دېيىلگەن بىر قىسىم يېڭى سۆزلەرنىمۇ ئۇ يەر-بۇ يەردىن توپلىدىم، مەن توپلىغان بۇ نەرسىلەرنى بىر ياندىن ئىنچىكىلىك بىلەن رەتلىسەم، يەنە بىر ياندىن ئۇلار ئۈستىدە يېتەرلىك دەلىللەش ئېلىپ باردىم. مېنىڭ بۇ ئىشتىكى ئەستايىدىللىقىم شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، بىر قىسىم ئەھلى ھەق (سۈننەتپەرەس ۋە كىشىلەر) باتىنىيە مەزھىپىدىكىلەرنىڭ دەلىللىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە بەك كۆچەپ كەتكەنلىكىمگە قارشى چىقىپ، شۇنداق دېيىشتى: «بۇ قىلغىنىڭ ئۇلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بولۇپ قاپتۇ. سەن ئۇلارنىڭ گۇمانلىق نەرسىلىرى ئۈستىدە بۇ دەرىجىدە دەلىللەش ۋە رەتلەش ئېلىپ بارمىغىنىڭدا، ئۇلار ئۆز مەزھەبلىرىنى قوغداپ قالالمايتتى». ئۇلارنىڭ بۇ قارشى چىقىشىنىمۇ خاتا دېگىلى بولمايتتى. ئۆز ۋاقتىدا مەشھۇر ئالىم ھارىس ئىبن مۇھاسىبىي مۆتىتەزىلەرگە رەددىيە بېرىدىغان بىر كىتاب يازماقچى بولغاندا، ئەھمەد ئىبن ھەنبەل ئۇنىڭغا قارشى چىققانىكەن. ھارىس ئىبن مۇھاسىبى ئەھمەد ئىبن ھەنبەلگە: «تەقسىر، بىدئەتكە رەددىيە بېرىش پەرز ئىشقۇ»، دېگەندە، ئەھمەد ئىبن ھەنبەل ئۇنىڭغا جاۋابەن: «بۇنىسى راست، لېكىن سەن بۇ ئىشتا ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ خاتالىقىنى كۆرسىتىپ بېرىپ بولۇپ، ئاندىن ئۇنىڭغا ئۆز رەددىيەڭنى بېرىسەن، بۇنداق بولغاندا كىتابىڭنى ئوقۇغان ئادەمنىڭ ئالدى بىلەن سەن رەددىيە بەرمەكچى بولۇپ تۇرغان خاتا نەرسىنى كۆرۈپلا، ئۇنىڭغا مايىل بولۇپ قېلىپ، سېنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن رەددىيەڭگە دىققەت قىلماي قويۇشى ياكى دىققەت قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى چوڭقۇر چۈشەنمەي قېلىشىدىن قانداقمۇ ساقلىنالايسەن»، دېگەن ئىكەن. ئەھمەد ئىبن ھەنبەلنىڭ بۇ دېگىنىمۇ توغرا بولۇپ، ئۇ پەقەت جەمئىيەت ئارا كەڭرى تارقالمىغان، ئاشكارىلىق باسقۇچىغا ئۆتمىگەن ئىغۋاگەر پىكىرلەرگە ماس كېلەتتى. ئەمما، شۇبھە (خاتا ئىدىيە) ئالللىقاچان تارقىلىپ بولغان بولسا، ئۇنىڭغا قارىتا تەنقىد ئېلىپ بېرىش بىر تۈرلۈك دىنىي مەجبۇرىيەت ھېسابلىنىدۇ. تەنقىدنى پەقەت تەنقىد قىلىنىدىغان نەرسىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەندىن كېيىنلا ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ خاتالىقىنى كۆرسىتىپ بەردىم، دەپ ئۇلار كۆچەپ كەتمىگەن نەرسىلەرگە ئارتۇقچە كۆچەشكە، ئۇلار دېمىگەن نەرسىنى ئۇلارغا زورىغا دۆڭگەشكە بولمايدۇ. مەنمۇ بۇنداق قىلغان ئەمەسمەن. بەلكى، مەن ئۆزۈم رەددىيە بەرگەن شۇ

نەرسىلەرنى خېلى بۇرۇندىن باتىنىي ئېقىمغا قېتىلىپ، ئۇلارنىڭ مەيدانىنى ياقىلاپ ماڭا قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان يېقىنلىرىمنىڭ بىرىدىن ئاڭلىغان ئىدىم. ئۇنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، باتىنىيە ئېقىمدىكىلەر ئۇلارغا قارشى كىشىلەرنىڭ، ئۇلارغا رەددىيە بېرىپ، كىتاب ـ ماقالىلەرنى يېزىپ كېتىشىگە ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمەيدىكەن. چۈنكى، ئۇ ئەسەرلەرنى يازغانلار باتىنىيە ئېقىمدىكىلەرنى ئۇلار تايىنىۋاتقان دەلىل ـ ئىسپاتلارنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقماي تۇرۇپ تەنقىدلەيدىكەن. بۇرادىرىم ماڭا ئۇلار توغرىسىدىكى باشقا نەرسىلەرنىمۇ دەپ بەردى. مەن باتىنىيە مەزھىپى ھەققىدىكى بۇ تەنقىدىي ئەسىرىمنى يازغاندا، كىشىلەر مېنى چۈشەنمەي، ئۆز رەددىيەمنى بەرگەن ئاشۇ مەزمۇنلارنى گەرچە ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىغان بولسامۇ، مېنى ئۇ نەرسىلەرنى ئۇقمايدىكەن، دەپ قالمىسۇن ئەمەس، بەلكى ئايرىم غاپىل كىشىلەر ئەسەرنى ئوقۇغان چېغىدا تەنقىدنىڭ پاكىت ئاساسىدىن گۇمانلىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ پاكىتلىرىنىمۇ تولۇق كەلتۈرۈپ ئۆتتۈم. دېمەك، مەن ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرىنى ئۇجۇر-بۇجۇرىگىچە كۆرسىتىپ بەرگەندىن كېيىن، ئىككىنچى قەدەمدە پولاتتەك پاكىتلار ئاساسىدا، ئۇلارنىڭ بولمىغۇر تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتتۈم. ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇلار ھېچقانداق ئۇنۇم قازىنالمىدى. ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىمۇ ھېچقانداق ئەھمىيەتكە ئىگە بولالمىدى. ئەگەر بىر ئوچۇم نادان كىشىلەرنىڭ خاتا قوللاشلىرىنىڭ كاساپىتى بولمىغاندا ئىدى، باتىنىيە مەزھىبىدىن ئىبارەت بۇ بىدئەتلىك تەلىمات تىلغا ئالغۇدەك ھېچنېمىسى يوق تۇرۇپ، بۇگۈنكى دەرىجىدە شۆھرەت تاپمىغان بولاتتى. لېكىن، بۇلاردا گۇرۇھۋازلىق قىلمىشىنىڭ ئېغىر بولۇشى ھەققەتنى قوغدىماقچى بولۇپ ئورنىغا چۈشكەن ھەر قايسى تەرەپلەرنى ئۇلارنىڭ تەئلىمات ئاساسىغا قارىتا رەددىيە ئېلىپ بېرىش كۈرىشىنى تېخىمۇ ئۇزۇن داۋاملاشتۇرۇش، ئۇلار ئالغا سۈرگەن ھەربىر نۇقتىئىنەزەرگە بوشاشماي قارشىلىق كۆرسىتىشكە مەجبۇر قىلىپ قويىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار باتىنىيىلەر كۆتۈرۈپ چىققان «تەئلىمدىن ئايرىلىپ قېلىشقا بولمايدۇ، بىز ھەر قاچان تەئلىم ۋە مۇئەللىمگە موھتاج، مۇئەللىم بولۇشقا پەقەت مۇئەللىمى مەئسۇم (گۇناھتىن خالىي مۇئەللىم) لەرلا يارايدۇ»، دېگەن قاراشقا كۈچلۈك تۈردە رەددىيە بەردى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ تەئلىم ۋە مۇئەللىمگە موھتاجلىق توغرىسىدا كەلتۈرگەن ئاساسى يەنىلا ئۇستۇنلۈكنى ئىگىلەپ، ئۇلارغا قارشى تۇرۇۋاتقانلارنىڭ سۆزى بىر چەتتە قالدى. بىر قىسىم ئادەملەر بۇنىڭغا ئالدىنىپ قېلىپ، ئەسلىدە باتىنىيىلەرنىڭ پاكىت ئاساسى يېتەرلىك بولغانلىقتىن مۇشۇنداق بولۇۋاتسا

كېرەك، دېگەن تونۇشقا كېلىپ قېلىشتى. ھالبۇكى، ئۇلار بۇ ئەھۋالنىڭ ئۇلار ئويلىغاندەك ئىش بولماستىن، بەلكى ھەقىقەتنى قوغدىغۇچىلارنىڭ يارامسىزلىقى، ھەقىقەتنى ئۆز يولى بىلەن قوغداشنى بىلمىگەنلىكىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ھەرگىز ئويلىمىدى.

ھەقىقەت شۇكى،، بىز مۆئەللىمگە ئېھتىياج بارلىقىنى ئېتىراپ قىلىمىز. تېخى ئۇنىڭ مەئسۇم بولۇشىنىمۇ ئېتىراپ قىلىمىز. بىز ئېتىراپ قىلىدىغان ئاشۇ مەئسۇم مۆئەللىم بىردىنبىر ھالدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر. ئەگەر ئۇلار: «ئۇ ئاللبۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەنغۇ»، دېسە، بىزمۇ: «ئۇنداقتا سىلەرنىڭ مۆئەللىمىڭلار (يەنى ئىمامى مەھدىي) مۇ غايىب بولۇپ كەتكەنغۇ»، دەيمىز. ئەگەر ئۇلار: «بىزنىڭ ئىمامىمىز دەۋەتچىلەرنى تەربىيلەپ، ھەر قايسى يۇرتلارغا تارقىتىۋەتكەن، ئۇ ھازىر ئاشۇ دەۋەتچىلەر بىرەر ئىشتا ئىختىلاپقا چۈشۈپ قالسا ياكى بىرەر قىيىن مەسىلىگە دۇچ كەلسە، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە مۇراجىئەت قىلىشىنى كۈتمەكتە»، دېگۈدەك بولسا، بىز ئۇلارغا دەيمىزكى: «بىزنىڭ مۆئەللىمىمىز (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) مۇ دەۋەتچىلەرنى تەربىيلەپ، ئۇلارغا ئۆگەتمىگەننى ئۆگىتىپ ھەر قايسى يۇرتلارغا تارقىتىۋەتكەن بولغان، چۈنكى ئاللاھ «قۇرئان كەرىم»دە شۇنداق دېگەن: «بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتتۈرلىدىم»(مائىدە سۈرىسى 3- ئايەتنىڭ بىر قىسمى). ئۆگىتىش كامالىغا يەتكەندىن كېيىن، ئۆگەتكۈچى مۆئەللىمنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىنىڭ ھېچقانداق زىيىنى يوق، خۇددى ئىمام غايىب بولۇپ كەتسىمۇ، ئۇنىڭ تەلىم بېرىشىگە زىيان يەتمىگەندەك»، دەيمىز. ناۋادا ئۇلار: «پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىدە تىلغا ئېلىنمىغان مەسىلىلەرگە يولۇقساڭلار، قانداق بىر تەرەپ قىلىسىلەر؟ نەس (نەقلى ئاساس) بىلەنمۇ؟ ھالبۇكى، پەيغەمبەردىن سىلەرگە ئۇنداق نەس يېتىپ كەلمىگەن تۇرسا؟ ئىجمائ، قىياس بىلەنمۇ؟ ھالبۇكى بۇ ئىككى ئىش ئىختىلاپ پەيدا قىلىدىغان تۇرسا»، دېسە، بىز شۇنداق دەيمىزكى: «ئۇنداق مەسىلىلەرگە يولۇققاندا، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇئاز ئىبن جەبەلنى يەمەنگە ئەۋەتكەندە، مۇئاز قانداق قىلغان بولسا، شۇنداق قىلىمىز، ئالدى بىلەن نەس بار يەردە نەس بىلەن، ئۇ بولمىغاندا ئىجتىھات بىلەن بىر تەرەپ قىلىمىز. بەلكى، ئىمان تەربىيىسىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، يۇرت-يۇرتلارغا تارقىلىپ كەتكەن ئاشۇ دەۋەتچىلەرگە ئوخشاش يول تۇتىمىز. چۈنكى، باتىنىيە ئېقىمىدىكى ئاشۇ دەۋەتچىلەرمۇ دائىملا نەس بويىچە ھۆكۈم چىقىرالمايدۇ. سەۋەبى، سان ۋە چېتىلىش

دائىرىسى چەكلىك نەسىللىك ئاساسلار چەكسىز ۋەقە ـ ھادىسىلەرنى پۈتۈنلەي ئۆز ئىچىگە ئېلىپ بولالمايدۇ. ئۇلارمۇ ھەر بىر مەسىلىگە يولۇققاندا، ئۇدۇللۇق ئىمام تۇرغان شەھەرگە قايتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ بىۋاستە يوليورۇقنى ئېلىپ بولالمايدۇ. بەلكىم، بىرى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، ئىمامنىڭ يۇرتىغىمۇ بېرىشى، بۇ چاغدا ئىمام ئالىلبۇرۇن ۋاپات تېپىپ كەتكەن بولۇشى، شۇنىڭ بىلەن ئىمامدىن يوليورۇق ئالىمەن، دەپ كېلىپ تارتقان جاپالىرىمۇ ئۇنۇمسىز قېلىشى مۇمكىن. قىبلىنى بىلەلمەي دەرگۇمان بولۇپ قالغان ئادەمنىڭمۇ ناماز ئوقۇشتا قىبلىنى ئىجتىھات بىلەن تەخمىن قىلماي ئامالى يوق. چۈنكى، ئۇ ئەگەر قىبلىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئىمام تۇرغان جايغا بارىمەن، دەپ ماڭسا، نامازنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كېتىدۇ. دېمەك، بۇنداق ئەھۋالدا ئەمەلىي قىبلىگە ئەمەس، گۇماندىكى قىبلىگە قاراپ ناماز ئوقۇشقا بولىدۇ، دېگەن گەپ. ھەدىستە شۇنداق دېيىلىدۇ: «ئىجتىھادتا خاتالاشقان ئادەمگە بىر ئۈلۈش ئەجىر بولسا، توغرىنى تاپقۇچىغا ئىككى ئۈلۈش ئەجىر بار». ئەنە شۇ ھەدىسنىڭ مەزمۇنى بارلىق ئىجتىھادقا ئورتاقتۇر. بۇنىڭغا بىر زاكات بەرگۈچىنى مىسال ئالساق، ئۇ، ئۆزى باي، پۇلدار بولسىمۇ، پۇل ـ ماللىرىنى يوشۇرۇپ، كەمبەغەل قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئادەمنى ئۆز ئىجتىھادى بويىچە، كەمبەغەل ئادەم، دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭغا زاكات بەرسە، ئەمەلىيەتتە ئۇ گەرچە خاتا ئويلاپ قالغان بولسىمۇ، ئەيىبكە بۇيرۇلمايدۇ. چۈنكى، بۇ ئىشتا ئۇنىڭ گۇمانى نېمە بولسا، شۇ ھېسابقا ئېلىنىدۇ. ناۋادا ئۇ: « ئۇ ئادەم بىلەن قىبلە توغرىسىدا دە ـ تالاش قىلغان ئادەمنىڭ گۇمانىمۇ ھېلىقى ئادەمنىڭ گۇمانىغا ئوخشاشلا ئىجتىھات ھېسابلىنامدۇ؟» دېسە، بىز دەيمىزكى: «ھەئە، ئۇمۇ خۇددى قىبلە ئىشىدا ئۆز گۇمانى ئاساسىدا ئىجتىھات قىلغان ئادەمگە ئوخشاش ئۆز ئويى بويىچە ئىش كۆرۈشى كېرەك. بۇنىڭ، باشقىلارنىڭ ئۇنىڭ ئويىغا قوشۇلۇش، قوشۇلماسلىقى بىلەن ئالاقىسى يوق». ئەگەر ئۇ بۇ سۆزگە قايىل بولماي: «ئەگەر مۇئەييەن بىر مەزھەبكە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئادەم (مۇقەللىد) قىبلىنىڭ يۆنىلىشىنى بىكىتەلمەي قالغان مۇنداق ئەھۋالدا، قايسى ئىسلام مەزھىبىگە ئەگىشىدۇ؟ ئىمام ئەئزەم مەزھىبىگىمۇ، ياكى ئىمام شافىئىي مەزھەبىگەمۇ، ياكى بولمىسا ئۇلاردىن باشقا بىرىگىمۇ»، دېسە، بىز ئۇنىڭغا شۇنداق دەيمىز: «قىبلىنىڭ يۆنىلىشىنى بىلەلمەي ئىككىلىنىپ تۇرغان مۇقەللىد دەل مۇشۇ خىل ئەھۋالدا قانداق قىلىش توغرىسىدا بىر پىكىرگە كېلەلمەيۋاتقان مۇجتەھىدلەر ئارىسىدا قالغان تۇرسا، يەنە قانداق قىلماقچىدى؟!». بەلكىم، ئۇ باتىنىي بۇ گېپىمىزگە مۇنداق جاۋاب بېرىشى مۇمكىن: «ئۇ ئۆزى ئىجتىھات قىلىپ،

مۇجتەھىدلەر ئىچىدە كىمنى پەزىلەتلىك، قىبلىنىلىك بەلگە-ئالامەتلىرىنى ياخشى بىلگۈچى سۈپىتىدە قارىسا، شۇنىڭغا ئەگىشىشى كېرەك». بۇ چاغدا بىز ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ دەيمىزكى: «ئۇنداقتا، ئۇ ئادەم سىز دېگەن ئاشۇ ئىجتىھادقا تايىنىپ قىبلىنى بېكىتىدۇ. قايسى مەزھەبكە ئەگىشىشمۇ ئۇنىڭ ئۆز ئىجتىھادىغا قاراپ بولىدۇ».گەرچە ئىجتىھات ئىشىدا بەزىدە پەيغەمبەر ۋە ئۆلىمالارمۇ خاتالىقتىن ساقلىنالمىسىمۇ خەلقنى ئىجتىھادقا تەرغىب قىلىش ھامان بىر خىل زەرۇرىيەتتۇر. تېخى پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆۋەندىكى سۆزىمۇ بىزگە ئىجتىھات ئىشىدا ئىلھام بېرىدۇ: «مەن سىرتىغا قاراپ ھۆكۈم قىلىمەن، نىيەتلەرنى بىلگۈچى ئاللاھتۇر».[15] بۇ، گۇۋاھ-شاھىت بولىدىغان ئالامەتلەردىن شەكلىنىدىغان كۈچلۈك گۇمانغا ئاساسەن ھۆكۈم چىقىرىمەن، دېگەنلىك. لېكىن، ئاشۇ گۇۋاھ- شاھىت ئالامەتلىرىمۇ دائىم توغرا چىقىۋەرمەيدۇ. مانا كۆرۈپ تۇرغىنىڭىزدەك ئىجتىھات ئىشلىرىدا پەيغەمبەرلەرمۇ خاتالىقتىن ساقلىنالمىغان يەردە، يۇقىرىقىدەك ئەھۋالدا قانداقسىگە ئىجتىھات خاتالىقى كۆرۈلمەيدۇ، دېگىلى بولسۇن. بۇ يەردە بىزگە باتىنىيچىلەر تەرىپىدىن مۇنداق ئىككى تۈرلۈك سوئال قويۇلۇشى مۇمكىن، ئۇنىڭ بىرى: «ئىجتىھات قىلىش دېگەن ئايرىم، ئىجتىھادچانلىقى بار (دېدوكسىيىلىك- ت) مەسىلىلەرگە نىسبەتەن توغرا بولغان بىلەن، ئەقىدە ئاساسلىرىدا توغرا بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭدا خاتالاشقان ئادەمنى كەچۈرگىلى بولمايدۇ. مانا بۇ ئەھۋالنى قانداق ھەل قىلىش كېرەك؟». مېنىڭ بۇ سوئالغا بېرىدىغان جاۋابىم: «ئەقىدە ئاساسلىرىنى «قۇرئان كەرىم» ۋە «ھەدىس شەرىف» تولۇق ئۆز ئىچىگە ئېلىپ بولغان. ئۇنىڭدىن باشقا بىر قىسىم تەپسىلىي بايان قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەر ھەمدە تالاش-تارتىش ئۇستىدىكى ئايرىم مەسىلىلەرگە قەدەر بىر قاتار تەرەپلەردە «توغرا ئۆلچەم»گە تايانغاندىلا، ئاندىن توغرا تونۇشقا ئېرىشكىلى بولىدۇ. بۇ «توغرا ئۆلچەم» ئاللاھ ئۆز كىتابى «قۇرئان كەرىم»دە تىلغا ئالغان ۋە مەن «توغرا ئۆلچەم» دېگەن كىتابىمدا ئېيتىپ ئۆتكەن بەش تۈرلۈك ئۆلچەمدىن ئىبارەت. ئەگەر ئۇ سىزگە: «سىزگە قارشى تۇرىدىغان كىشىلەر سىز دېگەن ئۇ ئۆلچەمگە قايىل بولمايدۇ»، دېسە، مەن دەيمەنكى: «ئۇلار ئۇنى چۈشەنمەيدىغانلا بولمىسا، ئۇنىڭغا قارشى تۇرمايدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۇنى چۈشىنىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا قارشى چىقىدىغان ئىش بولمايدۇ. ھەتتا، باتىنىيلەرمۇ ئۇنىڭغا قارشى تۇرالمايدۇ. چۈنكى، مەن ئۆلچەملەرنىڭ ھەممىسىنى «قۇرئان كەرىم»دىن ئالدىم ۋە شۇنىڭدىن ئۆگەندىم. ئۇ ئۆلچەملەرگە مەنتىقچىلەرمۇ قارشى تۇرالمايدۇ. چۈنكى، بۇ ئۆلچەملەر ئۇلارنىڭ

شەرتلىرىگىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. كالامچىلارمۇ ئوخشاشلا قارشى تۇرالمايدۇ. چۈنكى، ئۇ، كالامچىلارنىڭ نەزەرىيە پاكىتى توغرىسىدىكى بايانلىرى ھەمدە ھەق-ناھەقنى ئايرىش قائىدىلىرىگە ئۇيغۇن. ناۋادا ئۇلار: «ئەگەر سېنىڭ قولۇڭدا راستلا مۇشۇنداق ئۆلچەم بولسا، نېمىشقا ئۇنى ئىشلىتىپ، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئىختىلاپنى تۈگەتمەيسەن» دېسە، مېنىڭ جاۋابىم شۇكى: « ئەگەر ئۇلار مېنىڭ سۆزۈمگە قۇلاق سالغىنىدا ئىدى، ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ئىختىلاپى تۈگىگەن بولاتتى. مەن «توغرا ئۆلچەم» دېگەن كىتابىمدا ئىختىلاپنى تۈگىتىشنىڭ ئامال-يوللىرى توغرىسىدا توختالغانمەن. شۇلارنى ئوقۇپ كۆرسەڭ، ئۇلارنىڭ توغرىلىقنى ھەمدە ئۇ ئارقىلىق ئىختىلاپنى پۈتۈنلەي تۈگەتكىلى بولىدىغانلىقنى بىلىپ يېتىسەن. بىراق، ئەپسۇسلىنارلىق يېرى، ئادەملەر ئۇ پىكىرلەرگە بىر پۈتۈن ھالدا قۇلاق سېلىشمايدۇ. شۇنداقتىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن پەقەت بىر گۇرۇھلا مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سېلىپ، ئۆز ئارىسىدىكى ئىختىلاپنى تۈگىتىشكە مۇۋەپپەق بولدى. ھالبۇكى، سېنىڭ ئىمامىڭمۇ كىشىلەرنىڭ ئۆز سۆزىگە قۇلاق سالماسلىقىغا قارىماي، ئۇلار ئارىسىدىكى ئىختىلاپنى تۈگەتمەكچى ئىدىغۇ؟ ئۇمۇ نېمىشقا تا ھازىرغىچە ئۇنداق قىلالمايدۇ. نېمە ئۈچۈن ئۆز ۋاقتىدا ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدەك ئىماملارنىڭ بېشى بولغان كىشىمۇ كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان ئىختىلاپلارنى تۈگىتەلمەيدۇ. سېنىڭ ئىمامىڭ ئۆزىنى بارلىق كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ گېپىگە مەجبۇرىي كىرگۈزەلەيدىغان ئىقتىدارغا ئىگە، دەپ قارايدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۇ نېمىشقا تا بۈگۈنگە قەدەر بارلىق كىشىلەرنى ئۆزئارا ئىختىلاپلارنى تاشلاشقا چاقىرمايدۇ؟ ئۇ قاچانغىچە مۇشۇنداق قىلمايدۇ؟ ئىمامنىڭ ئىختىلاپنى تۈگىتىشكە چاقىرىق قىلىشى بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا تۆپىلەپ ئىختىلاپ ۋە ئىختىلاپچىلار پەيدا بولۇشتىن باشقا نېمىمۇ بارلىققا كەلدى؟ توغرا، ئۇلار بۇ چاغىچە كىشىلەرنى ئۇنداق قىلىشقا زورلىمىدى؟ بۇنىڭدا ئۇلار كىشىلەرنى ئىختىلاپنى تۈگىتىشكە چاقىرىق قىلىشنىڭ ئۇلار ئارىسىدا قان تۆكۈلۈش، يۇرت-ماكانلارنىڭ ۋەيران بولۇشى، بالىلارنىڭ يېتىم قېلىشى، قاراقچىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلمىشلىرىنىڭ باش كۆتۈرۈشىدەك سەلبىي نەتىجىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىدىن ئەنسىرەشكەنىدى. ئەمەلىيەتتە، سىلەرنىڭ كىشىلەر ئارا ئىختىلاپنى يوقىتىشقا ئورۇنىشىڭلار تۆپەيلى دۇنيا مىقياسىدا بۇ چاغقىچە كۆرۈلۈپ باقمىغان يېڭى ئىختىلاپلار بارلىققا كەلدى». ئەگەر بىراۋ: «سىز ئەل ئارىسىدىكى ئىختىلاپنى يوقىتىپ تاشلايمەن دەيسىز، لېكىن بىر-بىرىگە قارشى تۈرلۈك مەزھەپلەر، زىددىيەت، ئىختىلاپلار ئارىسىدا تېڭىرقاپ يۈرگەن بىر ئادەم ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇ ئادەم

قانداقسىگە سىز قارشى تۇرۇۋاتقان ئادەمنىڭ سۆزىنى قويۇپ، پەقەت سىزنىڭلا سۆزىڭىزنى قوبۇل قىلغۇدەك. يەنە كېلىپ، كۆپ سانلىق ئۆكتىچىلەر سىزگە قارشى تۇرۇۋاتقان بىر ئەھۋالدا، سىزنىڭ باشقىلاردىن نېمە پەرقىڭىز؟» مانا بۇ ئۇلارنىڭ ئىككىنچى سوئالى. مەن ئۇلارنىڭ بۇ سوئالىغا شۇنداق جاۋاب بېرىمەن: «سېنىڭ بۇ گېپىڭ ئالدى بىلەن ئۆزۈڭگە ياندۇ؟ چۈنكى، ئەگەر سەن ئۇ گاڭگىراق ئادەمنى ئۆز تەرىپىڭگىلا تارتساڭ، ئۇ شۇنداق دېيىشى مۇمكىن. كۆپ سانلىق بىلىمدانلار ساڭا قارشى تۇرۇۋاتسا، سەن يەنە نېمەڭگە تايىنىپ، باشقىلاردىن ياخشى بولۇپ قالغۇدەكسەن، قېنى سەن بۇنىڭغا نېمە دېمەكچى؟ ناۋادا سەن ئۇنىڭغا: «مېنىڭ ئىمامىم توغرىسىدا نەس (نەقلىي ئاساس) بار»، دەپ جاۋاب بەرسەڭ، سەن پاكىتلىقلا كەلتۈرىدىغان ئۇ نەسكە كىممۇ ئىشەنسۇن؟». كېيىن، بەلكىم بارلىق بىلىم ئەھلى سېنى يالغانچى، ساختىپەزگە چىقىرىپ تۇرغان ئەھۋالدىمۇ، ئۇ گاڭگىراق ئادەم سېنىڭ گېپىڭنى ئاڭلاپ، سەن دېگەن ئۇ ئاتالمىش نەسنىمۇ قوبۇل قىلدى، دەيلى، شۇنداقتىمۇ ئۇ، پەيغەمبەرلىكنىڭ ھەق ئىكەنلىكىگە نىسبەتەن دەرگۇمان بولۇپ قالغان بولسا، ساڭا شۇنداق دېيىشى مۇمكىن: «سېنىڭ ئىمامىڭنى خۇددى ئىيسا ئەلەيھىسسالام ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش ئارقىلىق مۆجىزە كۆرسەتكەندەك، مۆجىزە كۆرسەتەلىدىمۇ، دەيلى. ئۇ يەنە، ئۆزىنىڭ راستچىللىقىنى ئىسپاتلاپ، مېنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن دادامنى تىرگۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتسا ھەمدە ئەمەلىيەتتىمۇ دادامنى تىرگۈزۈپ بەرسە، ئاندىن بۇ ئىشلارنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى راستچىل دېسە، مەن ئۇنىڭ راستچىللىقىغا قانداق ئىشىنىمەن؟ ھالبۇكى، كىشىلەر ئىيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ توغرا سۆزلۈك، راستچىل كىشى ئىكەنلىكىنى پەقەت يۇقىرىقىدەك ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش مۆجىزىسىگە باغلاپلا چۈشەنمىگەن تۇرسا؟»، دېسە، سەن ئۇنىڭغا نېمە دەپ جاۋاب بېرەرسەنكىن؟ بەلكى، قارشى تەرەپ بۇنىڭ بىلەن قالماي، سەندىن يەنە پەقەت ئىنچىكە ئەقلىي ئىسپات ئارقىلىقلا جاۋاب بېرىش مۇمكىن بولىدىغان تېخىمۇ قىيىن سوئاللارنى سورىشى مۇمكىن. يامان يېرى، سەن يۇقىرىقىدەك ئەھۋالدا، سەن ئۆزۈڭگە پايدىسىز ھالدا، ساڭا تازا ئەسقاتىدىغان ئەقلىي ئىسپاتقا ئىشەنچ بىلەن قارىمايسەن. مەيلى قانداق ئەھۋالدا بولمىسۇن، سېھىرنىڭ ماھىيىتى ۋە سېھىر بىلەن مۆجىزىنىڭ پەرقى ئېنىق چۈشىنىلمىگىچە ھەمدە پەرۋەردىگار ئاللاھنىڭ ئۆز بەندىلىرىنى ئازدۇرمايدىغانلىقى تونۇپ يېتىلمىگىچە (خويمۇ روشەنكى، ئاللاھ ئۆز بەندىلىرىنى ئازدۇرامدۇ، ئازدۇرمامدۇ؟ دېگەن سوئالغا جاۋاب بېرىش ئۇنچە ئاسانغا توختىمايدۇ)، مۆجىزە بىراۋنىڭ

راستچىللىقىنىڭ دەلىلى بولالمايدۇ. سىنىڭ ئىمامىڭىنىڭ كىشىلەرنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈش جەھەتتە، باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇرغۇدەك ھېچبىر تەرىپى بولمىغان بىر ئەھۋالدا، سەن يۇقىرىقىدەك سوئاللارغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىڭ مۇمكىن. مانا شۇنداق پەيتلەردە، باتىنىيچى بولغانلار ئۆزلىرىگە تاشلانغان سوئاللارغا لايىقىدا جاۋاب بېرىش زورى بىلەن، ئۆزلىرى باشتىن ئىنكار قىلىپ كەلگەن ئەقلىي ئىسپاتلارغا تايىنىپ باقىدۇ. ئەمما، ئۇلارغا قارشى تۇرغۇچىلار يۇقىرىقىدەك ۋە ئۇنىڭدىنمۇ كۆپلۈك بولغان دەلىللەرنى كەلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئېغىزىنى تۇۋاقلاپ قويىدۇ. مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى، ئۇلارنىڭ بۇ قاملاشمىغان سوئالى باشتىن ئاخىر ئۆز-ئۆزىنى كولدۇرلىتىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ھەتتا، ئۇلارنىڭ ئىلگىرى ۋە كېيىنكىلىرى بىرلىشىپ، بۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكە ئورۇنغان تەقدىردىمۇ، جاۋاب تاپالمايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ ئىككىنچى سوئالىنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا داغدۇغا پەيدا قىلالىشى دەل بىر قىسىم ئىلمىي لاياقەتلىرى ئاجىز، بىلىمسىز ئادەملەرنىڭ بۇ خىل سوئاللارغا يولۇققاندا، بۇ سوئاللارنى سوئال قويغۇچىلارنىڭ ئۆزىگە ياندۇرۇپ بېرىش (يەنى، سوئالنىڭ ئىسپات ئاساسىغا رەددىيە بېرىش ئارقىلىق قارشى تەرەپنى مات قىلىش) بىلەن بولماي، بەلكى سوئالنى بۇيياقتىن ئاڭلاپلا، ئۇ ياقتىن ئۇنىڭغا ئۆز پىكرىنى چىقىش قىلغان ئاساستا جاۋاب بېرىشكە ئالدىراپ كېتىش ئەھۋاللىرى كەلتۈرۈپ چىقارماقتا. مانا بۇمۇ مۇشۇ تېمىدىكى پاراڭلارنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىشىنىڭ بىر سەۋەبىدۇر. سېنىڭ مۇنازىرىدە دېگەنلىرىڭ قارشى تەرەپكە بىرەر نەرسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئۇ قانداقمۇ قارشى تەرەپنىڭ ئېغىزىنى تۇۋاقلاشقا يارىسۇن؟ ئەگەر بىراۋ مەندىن سىز بۇ يەردە ئېيتقان «سوئالنى ئۆزىگە ياندۇرۇش» ياكى «ياندۇرما رەددىيە» دېگىنىڭىز نېمە؟ ئۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەمسىز، دەپ سوراپ قالغۇدەك بولسا، مەن ئۇنىڭغا شۇنداق جاۋاب بېرىمەن: «ئۇنى شۇنداق چۈشىنىش كېرەككى، ئەگەر بىراۋ: «مەن گاڭگىراپ قېلىۋاتىمەن»، دېسە، لېكىن نېمە مەسىلىدە گاڭگىراپ قالغانلىقىنى ئوچۇق ئېيتمىسا، ئۇنىڭغا بېرىلىدىغان جاۋاب: «سىز كېسەلدەك قىلىسىز؟»، دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇ: «توغرا، مەن كېسەل»، دەيدۇ-يۇ، ئۆز كېسىلىنىڭ نېمىلىكىنى دېمەيدۇ؟ شۇنداق تۇرۇپ ئۇ ئۆزىگە داۋا ئىزدەيدۇ. ئۇ چاغدا ئۇ ئادەمگە: «دۇنيادا مۇتلەق كېسەلنىڭ دورىسى يوق، ھەر قانداق بىر كېسەل باش ئاغرىقى، ئىسھال (ئىچ سۈرۈكى) دېگەنگە ئوخشاش ئېنىقلىققا ئىگە بولغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭ داۋا-چارىسى بولىدۇ، دەيمىز». شۇنىڭدەك، ھەر قانداق بىر گاڭگىراپ قالغۇچى ئادەم

ئالدى بىلەن ئۆزىنى گاڭگىراشقا سېلىۋاتقان ئىشنى ئېنىق ئېيتىشى كېرەك. ناۋادا، ئۇ مەسىلىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغىنىدا، مەن يۇقىرىدا دەپ ئۆتۈلگەن بەش تۈرلۈك ئۆلچەم بىلەن ئۇ گاڭگىراپ قېلىۋاتقان مەسىلىنى دەڭسەپ كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ھەقىقەتنى تونۇتۇپ قويىمەن. ئۇ بەش تۈرلۈك ئۆلچەم شۇنداق بىر نەرسىكى، ئۇنى چۈشىنىپ يەتكەنلا ئادەم بولسا، ئۇنىڭ ھەقىقەتنى ئۆلچەشنىڭ چىن مىزانى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدۇ ھەمدە بۇنىڭ ئارقىسىدا بۇ مىزاننى يېقىندىن چۈشىنىپ، ئۇنىڭ بىلەن ھەق-ناھەقنى ئۆلچىگەندە خاتالىق سادىر بولمايدىغانلىقىنى ئۇقۇپ قالىدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ، ئۇ بۇ ھەقىقەت ئۆلچىمى بىلەن، بىر ماتېماتىكا ئۆگەنگۈچى ئادەم ماتېماتىكىنىڭ ئۆزىنى چۈشەنگىنىدەك ھەمدە ئۆزىگە ماتېماتىكىدا مۇئەللىم بولغان ئادەمنى بىر ماتېماتىكا ئالىمى ۋە بۇ پەندە خاتالاشمايدىغان كىشى، دەپ بىلگىنىدەك ئىشەنچ قىلىپ قالىدۇ. مەن يۇقىرىقى بەش ئۆلچەمنى «توغرا ئۆلچەم» ناملىق قىرىق بەتلىك ئەسىرىمدە نۇقتىلىق بايان قىلغانىدىم. ئۇنى شۇنىڭدىن كۆرۈۋالغايسىلەر. مېنىڭ بۇ يەردىكى مەقسىتىم، قانداقتۇر باتىنىيە مەزھىپىنىڭ چاتاق-ئەۋەنلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىش ئەمەس، مەن ئۇ توغرىلىق دەسلەپتە «مۇستەزھىرىي» دېگەن كىتابىمدا، ئىككىنچى رەت «ھەقىقەتنىڭ پاكىتى» دېگەن كىتابىمدا توختىلىپ بولغانىدىم. بۇ ئىككى كىتابنىڭ مەزمۇنى باتىنىيە مەزھەپىدىكىلەر بىلەن باغدادتىكى ئۇچرىشىشتا ئۇلار تەرىپىدىن قويۇلغان سوئاللارغا بەرگەن جاۋابلىرىمدىن ئىبارەت. ئون ئۈچ بۆلۈملۈك «ئىختىلاپنىڭ تەپسىلاتى» (بۇ ئۇلارغا ھەمەداندىكى ئۇچرىشىشتا بەرگەن جاۋابلىرىم)، جەدۋەل شەكلىدە يېزىلغان «يول» دېگەن ئەسىرىم (بۇ ئۇلارنىڭ تۇس شەھرىدىكى ئۇچرىشىشتا ئېيتقان چاكىنا پىكىرلىرىگە جاۋابەن يېزىلغان)، بەشىنچى قېتىم «توغرا ئۆلچەم» دېگەن كىتابىمدا بايان قىلىندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى «توغرا ئۆلچەم» كىتابى ئايرىم بىر پۈتۈن كىتاب بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەر قايسى ئىلىملارنى دېيەرلىك ھالدا، كەڭ دائىرىلىك پۇختا ئىگىلىگەن كىشىلەرنىڭ ئىمامى مەئسۇم (گۇناھتىن خالىي يولباشچى) غا موھتاج بولمايدىغانلىقى مەسىلىسى نۇقتىلىق بايان قىلىنغان. مېنىڭ بۇ يەردە بۇ گەپلەرنى قىلىپ يۈرۈشۈمنىڭ سەۋەبى باتىنىيەچى نامىنى ئالغان ئاشۇ بىر ئۇچۇم ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ تەلىماتلىرىدا تۈرلۈك-تۈمەن ئىدىيە، كۆز-قاراشلارنىڭ زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىدا قالغان كىشىلەرنى ھەقىقەت يورۇقلۇقىغا ئېلىپ چىققۇدەك بىرەر نەرسىنىڭ يوقلۇقىنى ئۇقتۇرۇپ قويۇشتىن ئىبارەت. گەرچە بۇلار ئىمام توتۇش ئىشىدا يېتەرلىك پاكىت كەلتۈرەلمىسىمۇ، بىز يەنە

بۇلارغا ئۇزۇن مەزگىل يېقىندىن دىققەت قىلىپ كەلدۇق ھەمدە بۇلارنىڭ ئۆگىتىش (تەئلىم) ۋە مەئسۇم ئۆگەتكۈچى (مۇئەللىم) كېرەكلىكى ۋە شۇنداق ئۆگەتكۈچىنى تەيىنلەش توغرىسىدىكى پىكىرلىرىگىمۇ قوشۇلدۇق. ئاخىرىغا كېلىپ، بىز ئۇلاردىن ئاشۇ مەئسۇم زاتتىن نېمىلەرنى ئۆگەنگەنلىكى توغرىسىدا بىر قىسىم مەسىلىلەرنى سورىغىنىمىزدا، ئۇلار بىز سورىغان مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىش تۈگۈل، ئۇلارغا ئېيتقان سۆزىمىزنىڭ نېمە مەزمۇندا ئىكەنلىكىنىمۇ چۈشەنمىدى. ئۇلار بېرىلگەن سوئاللارغا جاۋاب تاپالماي تىلى تۇتۇلغاندىن كېيىن، بۇ يەردىكى جاۋاب مەسئۇلىيىتىنى دەرھال غايىب ئىمامغا ئىتتىرىشتى ۋە دېيىشتىكى: «بۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئاشۇ ئىمامنى تېپىش كېرەك». ئەجەبلىنەرلىكى شۇ بولدىكى، ئۇلار، شۇ مۇئەللىمنى ئىزدەش ۋە ئۇنىڭ تەئلىملىرىگە ئېرىشكەنلىكى بىلەن لاپ ئۇرۇش ئىچىدە ئىمامدىن ھېچبىر نەرسىنى ئۆگىنەلمەستىن، ھاياتىنى نابۇت قىلىۋەتتى. مېنىڭ ئۇلارنى خۇددى ئۆزىگە نىجاسەت يۇقتۇرۇۋالغان، ئەمما ئۇنى يۇيۇش ئۈچۈن، ھەر تەرەپتىن سۇ ئىزدەپ، سۇنى تاپقاندا، نېمىدۇر بىر باھانىلەرنى تېپىپ، ئۇ سۇنى ئىشلەتمەيدىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۆمۈر بويى نىجاسەتتىن قۇتۇلالماي ئۆتىدىغان بىر ئادەمگە ئوخشاتقۇم كېلىدۇ، ئۇلاردىن بىر قىسىم كىشىلەر ئۆزلىرى ھاسىل قىلغان بىلىم سۈپىتىدە بىر بۆلۈك قاراشلارنى مەيدانغا كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇلار كۆتۈرۈپ چىققان بۇ نەزەرىيىلەر دەل فىفاگور پەلسەپەسىدىكى ئەھمىيەتسىز، بىمەنە نەرسىلەر ئىدى. فىفاگور بولسا، يۇنانىنىڭ ئەڭ قەدىمكى پەيلاسوپلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ پەلسەپىسى پەلسەپە ئېقىملىرى ئىچىدىكى ئاساسى ئەڭ ئاجىزى ھېسابلىناتتى. ئۆز ۋاقتىدا يۇنان پەيلاسوپى ئارستوتىل فىفاگور پەلسەپەسىنى تەنقىد قىلغان ۋە ئۇنىڭدىكى نەزەرىيىۋى قاراشلارغا مەنستىمەسلىك نەزىرىدە قارىغان ئىدى. بۇ ئىشلار «سادىق قېرىنداشلار» دېگەن كىتابتا تەپسىلاتلىرى بىلەن خاتىرىلەنگەن. دېمەك، بۇ ئىشلارنىڭ ئۇ كىتابتا بايان قىلىنىشى شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، بۇ كىتاب ئېنىق ھالدا پەلسەپە روھى بىلەن يېزىپ چىقىلغان. مەن شۇ تاپتا بىر ئۆمۈر بىلىم ئىزدەپ، جاپا تارتىپ ئېرىشكەن ئاشۇ چاغلىق، ئەرزىمەس نەرسىلەرگە قانائەتلىنىپ، ئۆزلىرىنى ئەڭ زور بىلىمنى قولغا كەلتۈرگەنلەر، دەپ يۈرىدىغان شۇ ئادەملەرگە ھەيران قالىمەن. مەن بۇ خىل ئادەملەر ئۈستىدە كۆپلەپ تەكشۈرۈش، سىناقلارنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق شۇنى بايقىدىمكى، ئۇلار يېتەكچىگە موھتاجلىق داۋرىغى ئارقىلىق بىر قىسىم ئەقلى تۆۋەن، نادان ئادەملەرنى تۇيدۇرماي،

قەدەمۇقەدەم پاتقاققا تىقىدىكەن. ئۇلارنىڭ مەقستى، جاھىل خەلقنى، ئەقلى تۆۋەن، نادان ئادەملەرنى ئۇستازغا ئېھتىياجى بار ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرۈش، ئۇستازغا ئېھتىياج يوق، دېگۈچىلەرگە قارشى يوغان، قورقۇنچلۇق گەپلەرنى قىلىپ، ئۇلارنى گەپ قىلالماس قىلىپ قويۇش ئىكەن. ئەگەر بىرسى ئۇلارنىڭ «ئۇستازغا موھتاجلىق» قارىشىغا قوشۇلغان كىشى قىياپىتىگە كىرىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بىرىگە: «قېنى ماڭا ئۇستازنىڭ گېپىنى يەتكۈزۈڭ، مىنى ئۇنىڭ تەئلىمىدىن مەنپەئەتلەندۈرۈڭ»، دېسە، بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھىلىقى باتىنىيچى بىر دەم تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن، سوئال قويغۇچىغا: «سەن ئەمدى مېنىڭ سۆزۈمنى قوبۇل قىلغانىكەنسەن، ئۇستازنى ھېلىھەم ئۆزۈڭ ئىزدە. مېنىڭ ئىشىم مۇشۇ يەرگىچىلا، خالاس،»دەيدۇ. ئۇ بۇنىڭدىن ئارتۇق جاۋاب بېرەي دېسە، ئۆزىنىڭ رەسۋا بولىدىغانلىقى، ئەڭ ئادەدىي مەسىلىلەرگىمۇ جاۋاب بېرەلمەي، ھەتتا جاۋاب بېرىش تۈگۈل ئۇلارنى چۈشەنمەي قېلىشىنى ئوبدان بىلىدۇ. مانا بۇ، ئاشۇ بىر توپ كۆرەڭلەرنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى. ئۇلارنى سىز بىۋاستە چۈشىنىپ ياقىنىڭىزدىمۇ دەرغەزەپ بولماي قالمايسىز. بىزمۇ ئۇلارنى كۆزىتىپ كۆردۇقتە، دەرھال ئۇلاردىن قولىمىزنى قاتتۇق.

سوفىيلىق تەرىقەتى

مەن يۇقىرىقى ئۈچ ساھەنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇپ چىققاندىن كېيىن، پۈتۈن دىققىتىم بىلەن سوفىيلىق تەرىقىتىنى ئۆگىنىش ۋە تەكشۈرۈشكە كىرىشتىم. مەن بۇ جەرياندا، شۇنى بىلىپ يەتتىمكى، سوفىيلارنىڭ يولى بىلىم ۋە قىلىم (ئەمەل) دىن پۈتكەن يول ئىكەن. سوفىيلارنىڭ بىلىم چۈشەنچىلىرىنىڭ تۈپ مەقستى نەفس داۋانلىرىدىن ھالقىش، نەفسنىڭ تۈرلۈك رەزىل خاھىشلىرى ۋە يىرگىنچىلىك ئىللەتلىرىدىن ئۆزىنى تازىلاش، قەلبنى ماسىۋەللاھ(ئاللاھتىن باشقا نەرسە) گە ئورۇن يوق ھالغا كەلتۈرۈش ۋە ئۇنى ئاللاھنىڭ زىكرى-يادى بىلەن قاپلاشتىن ئىبارەت .

ماڭا نىسبەتەن بۇئىشتا قىلىمدىن كۆرە، بىلىم تېخىمۇ ئاسانغا چۈشەتتى. شۇڭا مەن، ئەبۇ تالىپ مەككىي (ئاللاھ ئۇ زاتقا رەھمەت قىلسۇن) نىڭ «دىللار ئۇزۇقى»، ھارىس مۇھاسىبىينىڭ تەسەۋۋۇپ توغرىسىدىكى كىتابلىرى، جۇنەيد باغدادىي، شىبلىي، ئەبۇ يەزىد بىستامىي ۋە باشقا تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرى يېزىپ قالدۇرغان تۈرلۈك مەيدە (پارچە) ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، بۇلاردىكى بىلىملەرنى ئىگىلەشكە باشلىدىم. مەن بىر

مەزگىللىك ئۆگىنىش جەريانىنى باشتىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، مەن ئۇلارنىڭ ئىلمىي غايە ـ نىشانلىرىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يەتتىم ھەمدە ئۇلارنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە، ئۆگىنىش ۋە ئاڭلاش ئارقىلىق ئېگىلىنىدىغان بارلىق بىلىملەرنى ئېگىلەپ چىقتىم. بۇ باسقۇچقا كەلگەندە، ماڭا شۇنداق بىر ئىش ئايان بولدىكى، سوفىيلارنىڭ ئەڭ تۈپكى خاسلىقى، ئۆگىنىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان، بەلكى، زەۋق (ئىلاھىي مەرىپەت نۇرىغا چۆمۈلۈش)، ھال (روھىي مەززە) ۋە ھەر خىل كەيپىيات ئۆزگىرىشلىرىدىن ئىبارەت بىر يوللار بىلەن ئىشقا ئاشىدىكەن. دېمىسىمۇ، بىراۋنىڭ نېمىنىڭ ئاچلىق، نېمىنىڭ توقلۇق ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ سەۋەب ۋە شەرتلىرىنى بىلىشى بىلەن ئۇنىڭ توق ئادەمنىڭ ئۆزى بولۇشى ئارىسىدا زور پەرق بولىدۇ. ئۇنىڭ مەستلىكنى ئاشقازاندىن كۆتۈرۈلگەن بۇخاراتلار (بۇزۇق گازلار) نىڭ نېرۋىغا تەسىر قىلىشىدىن پەيدا بولغان بىر خىل ھالەت، دەپ چۈشىنىشى بىلەن ئۆزى مەست بولۇشى ئارىلىقىدا پەرق بولىدۇ. بەلكى، مەست بولغان ئادەم مەستلىك ھالىتىدە تۇرۇپ ئۆزىنىڭ مەستلىكىنى ۋە مەستلىك توغرىسىدا ھېچقانداق بىلىمنى بىلمىگەن بولىدۇ. مەست بولۇپ باققان ئادەم، مەستلىكنىڭ نېمىلىكىنى، مەستلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى ئىشلارنى بىلىدۇ، گەرچە ئۇ شۇ چاغدا مەست بولمىسىمۇ. دوختۇر بولغان ئادەم كېسەل بولۇپ قالغىنىدا، ساقلىنىڭ نېمىلىكىنى ۋە ئۇنىڭ سەۋەب ـ چارىلىرىنى ئوبدان بىلىدۇ. گەرچە ئۇ ساقلىقنى يوقاتقان بولسىمۇ. خۇددى، شۇنىڭغا ئوخشاش زاھىدلىق(دۇنيا ھوزۇرلىرىدىن كېچىش) نىڭ ماھىيىتى، شەرت ـ سەۋەبلىرىنى بىلىش بىلەن ئۆزىڭىزنىڭ شۇنداق زاھىدلىق ۋە دۇنيادىن كۆڭۈل ئۈزۈش ھالىتىگە ئىگە بولۇشىڭىز ئارىلىقىدا زور پەرقلەر بار. مېنىڭچە، ئىشەنچ بىلەن ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئۇلار قال بىلىملىرى (شەرىئەت بىلىملىرى، سىرتقى ئىپادىلەرنى چىقىش قىلىدىغان بىلىملەر) بىلەن چەكلىنىپ قالغان بولماستىن، بەلكى ھال بىلىملىرى ۋە قەلبنىڭ يوشۇرۇن سىرلىرىدىن خەۋەر تاپقان كىشىلەر ئىدى. شۇنداق قىلىپ، مەن بۇ يولدىكى ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ئارقىلىق ئېگىلىنىدىغان بىلىملەرنى تولۇق ئېگىلەپ چىقتىم. ئەمدى مەن ئېگىلىمىگەن ئاڭلاش ۋە ئۆگىنىش بىلەن ھاسىل قىلغىلى بولمايدىغان بىلىملەرلا قالغانىدى. بۇ بىلىملەرنى پەقەت زەۋق ۋە سۇلۇك (ھەق يولىغا مېڭىش) ئارقىلىقلا تاپقىلى بولاتتى. ھېلىمۇ ياخشى دىنىي پەنلەر ۋە ئەقلىي پەنلەرنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرىدە ھازىرغا قەدەر ئېلىپ بارغان ئىزدىنىشلىرىم جەريانىدا، مەندە ئۇلۇغ ئاللاھقا، پەيغەمبەرلىككە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە قارىتا چوڭقۇر ئىشەنچ، ئىمان ھاسىل بولۇپ. ئىمانىنىڭ بۇ ئۈچ

ئاساسى كۆڭلۈمنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئورۇن ئالغانىدى. مەن بۇ خىل ئىمانغا قانداقتۇر بىر تۆجۈپىلەنگەن، بەلگىلىك بىر دەلىلگە تايىنىش ئاساسىدا ئەمەس، بەلكى ھاياتىمدىكى سان-ساناقسىز تەجرىبە-ساۋاقلار، تۈرلۈك ئامىل ۋە ئالامەتلەر ئارقىلىق يەتكەندىم. مەن ئاخىرەتنىكى بەختنى پەقەت تەقۋالىق ۋە نەپسىنى ھاۋايى-ھەۋەستىن چەكلەش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئېنىق تونۇپ يەتكەندىم. ئۇنداق قىلىش ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى، بۇ ئالدامچى دۇنيادىن يۈز ئۆرۈپ، پۈتۈن ۋۇجۇد بىلەن ئاخىرەتكە بېرىلىش، دىققەتنى پەقەت خۇداغىلا قارىتىش ئارقىلىق قەلبىنىڭ دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاش كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەئىشەت، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى، يۈز ئابرۇي، مال-دۇنيادىن ۋاز كېچىش، مۇناسىۋەت، باردى-كەلدىلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش بىلەن بولاتتى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن، ئۆز ئەھۋالىمغا نەزەر سالدىم. قارىسام، مەن تۈرلۈك ئالاقە، مۇناسىۋەتلەرنىڭ قورشاۋىدا قاپتىمەن. قىلىۋاتقان ئىشىمغا سەپسالدىم — تېخى مېنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرۈپ قىلىۋاتقان ئىشىم مۇئەللىملىك قىلىش ئىدى — بۇ ئىشىمدىمۇ ئاخىرەت يولىدا مەنپەئەتى تەگمەيدىغان ئەھمىيەتسىز بىلىملەر بىلەن ھەپىلىشىۋېتىپتىمەن. دەرس ئۆتۈشتىكى نىيىتىم ئۈستىدە ئويلىنىپ قالدىم. ئەپسۇسكى، نىيىتىمدە خۇدانىڭ رازىلىقىنى كۆزلىمەستىن، ئابرۇي تېپىش ۋە داڭ چىقىرىشنى كۆزلەپتىمەن. شۇنىڭ بىلەن مەن تېزدىن ئۆزۈمنى تەكشۈرمىگىنىمدە، چوڭقۇر بىر ھاڭنىڭ گىرۋىكىگە بېرىپ قالغانلىقىمغا، دوزاخقا يېقىنلاپ قالغانلىقىمغا ئىشەندىم. مەن بۇ ئىش توغرىسىدا خېلى ئۇزۇن ئويلانغان بولساممۇ، بىر قارارغا كېلەلمىدىم. بۈگۈنى قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ئاشۇ كۆڭۈلسىز تۇرمۇشتىن ئايرىلىشنى ئويلىسام، ئەتىسى بۇ ئىرادەم بوشاپ قالاتتى. ھېلى ئالدىغا ماڭسام، ھېلى كەينىگە ماڭاتتىم. ئەتىگەندە، ئاخىرەتنى ئىزدەش قىزغىنلىقىغا بېرىلسەم، كەچ كىرگەندە دۇنيا ئارزۇلىرىنىڭ قوشۇنى ماڭا ھۇجۇم قىلىپ كېلەتتى-دە، بۇ قىزغىنلىقىم بىردىنلا يېنىپ قالاتتى. شۇنداق قىلىپ، بىر ياندىن دۇنيا ئىستەكلىرى مېنى زەنجىر-كىشەن بولۇپ چىرماپ، ھازىرقى ئورنۇمدا تۇرۇۋېرىشكە قىستىسا، يەنە بىر ياندىن ئىماننىڭ جاكارچىسى: «تېزدىن يولغا چىق! سېنىڭ ئۆمرۈڭ ئاز قالدى، باسىدىغان يولۇڭ تېخى ئۇزۇن، سېنىڭ بىلىم ۋە قىلمىلىرىڭ رىيا ۋە ئالدامچىلىقتىن ئىبارەت، سەن ئاخىرەتكە ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق كۆرمىسەڭ، قاچان كۆرىسەن؟ بۇ ئالاقىلەرنى ھازىر ئۈزمىسەڭ، قاچان ئۈزىسەن»، دەپ تۇراتتى. مەن ئىمان جاكارچىسىنىڭ بۇ سۆزلىرى

بىلەن غەيرەتكە كەلدىم-دە، باغدادنى تاشلاپ چىقىشقا رەسمىي ئىرادە تىكلىدىم. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنە شەيتان ماڭا يېپىشىۋېلىپ، مېنى ئىرادەمدىن يانىدۇرماقچى بولۇپ شۇنداق دەيتتى: «ھەي، بۇ ۋاقىتلىق ئىشلار، سەن ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ كەتمە، چۈنكى بۇ ھالەت ئۇزۇنغا بارمايدۇ. ناۋادا سەن ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ كېتىپ، بۈگۈن ئۆزۈڭ ئىگە بولۇپ تۇرغان، پۈتلىكاشاڭدىن خالىي، تىنچ تۇرمۇشىنى، ھېچكىمنىڭ توسقۇنلۇقىغا ئۇچرىمايدىغان نوپۇزلۇق خىزمىتىڭنى تاشلاپ كېتىپ قالغىنىڭ بىلەن، بىر كۈنلەر كېلىپ ئۇلارغا كۆڭلۈڭ يۈگۈرۈپ قالسا، ئۇ چاغدا ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئاسانغا توختىمايدۇ»، دەپ تۇراتتى. مەن يەنىلا ئىككىلىنىپ، دۇنيا ئىستەكلىرى بىلەن ئاخىرەت تۈرتكىلىرى ئارىسىدا قىقىلىپ-سوقۇلۇپ، تارتقۇچىلىنىپ يۈردۈم. ھىجرىيە 488- يىلى رەجەب ئېيىدا باشلانغان بۇ ئىش ئالتە ئايغا يېقىن داۋاملىشىپ، بۇ ئاي، بۇ كۈنلەرگە كەلگەندە، ئىختىيارىيلىق باسقۇچىدىن، مەجبۇرىيلىق باسقۇچىغا كېلىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئاللاھ ئەمدىلىكتە مېنىڭ تىلىمنى ئېتىپ تاشلىغان بولۇپ، دەرس سۆزلەشكە تىلىم بارمايتتى. شۇنداقتىمۇ، شاگىرتلىرىمنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن بىر كۈنى دەرسكە چىقىپ، ئۆزۈمنى خېلى زورلاپ باققان بولسامۇ، مېنىڭ ئېغىزىمدىن بىر ئېغىزمۇ سۆز چىقمىدى. بارا-بارا مېنىڭ تىلىمدىكى بۇ تۇتۇلۇش قەلبىمگە دەرد پەيدا قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مېنىڭ تامىقىم تارتىلىپ كەتتى. ئىشتىھايىم تۇتۇلۇپ، يېمەك- ئىچمەكنىڭ تەمىنى تېتىيالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدىم. باشقا تاماق تۇگۇل، شورپىمۇ ئېغىزىمغا تېتىمايدىغان، بىر لوقما تاماقنىمۇ ھەزىم قىلالمايدىغان بولۇپ قالدىم. بۇلارغا ئەگىشىپ، بەدىنىم زور دەرىجىدە ئاجىزلاپ كەتتى. بۇ چاغدا، ماڭا قاراپ كېلىۋاتقان تەبىبلەرمۇ مېنى داۋالاپ ساقايتالىشىدىن ئۈمىدلىرىنى ئۈزۈشۈپ شۇنداق دېيىشتى: « سىزدىكى كېسەللىك يۈرەكتىن باشلىنىپ، مىزاجقا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شۇڭا، يۈرەكتىكى دەرد بېسىقمىغۇچە بۇنى داۋالىغىلى بولمايدۇ.» مەن بۇچاغدا ئۆزۈمنىڭ ئاجىز كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئەمدى مەندە ئەركىن تاللاش ئىقتىدارىدىن ئەسەر قالمىغانىدى. شۇ بىلەن مەن قولىدا ھېچقانداق ئامالى قالمىغان ئادەمنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ، ئاللاھقا سېغىندىم. ئاخىرى (بېشىغا كۈن چۈشكەن ئادەم دۇئا قىلسا، (ئۇنىڭ دۇئاسىنى) ئىجابەت قىلىدىغان) ئاللاھ مېنىڭ دۇئايىمنى ئىجابەت قىلدى. بۇ چاغدا، يۈز-ئابرۇي، مال-دۇنيا (بالا-چاقا، يار-بۇرادەرلەر) دېگەنلەردىن ۋاز كېچىش ماڭا قىيىن چۈشمەيدىغان بولدى. شۇندىن كېيىن مەن سىرتتىكىلەرگە ئۆزۈمنىڭ مەككىگە بېرىپ كەلمەكچى ئىكەنلىكىمنى

بىلدۈرگەن بولسامىۇ، خەلىپە ۋە دوست-يارانلىرىمنىڭ بىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، شام سەپىرىنى كۆڭلۈمدىلا بىلىپ يۈردۈم. شۇندىن كېيىن مەن بەزىبىر ئەپچىل ھىيلىلەرنى قوللىنىپ، ئاران دېگەندە باغدادتىن چىقتىم. ئويۇمدا، بۇ شەھەرگە قايتا قەدەم باسماسمەن، دەيتتىم. مېنىڭ بۇ ئىشىمنى ئىراق تەۋەسىدىكى پۈتكۈل ئالىم-ئۆلىمالار ئەيىبلەشتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە مېنىڭ ئۆز ئىمتىيازىمدىن ۋاز كېچىشىمگە بىرەر دىنىي سەۋەب بولۇپ قېلىشىنى توغرا تاپىدىغان بىرمۇ ئادەمنى تاپقىلى بولمايتتى. چۈنكى، ئۇلارچە بولغاندا، مەن باغدادتىكى نوپۇزۇم بىلەن دىنىي ساھەدىكى ئەڭ ئالىي دەرىجىگە يەتكەنىدىم. ئۇلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى شۇنچىلىكلا ئىدى، خالاس. كىشىلەر بۇ ئىشنى ھەر خىل چۈشىنىشتى. ئىراق سىرتىدىكى كىشىلەر بۇ ئىشنى ئىراقتىكى ھاكىمىيەت كۈچلىرى سەۋەبىدىن بولغان، دەپ چۈشىنىپ قېلىشىۋاتاتتى. ئۇلارغا يېقىن كىشىلەر بولسا، ھاكىمىيەتتىكىلەرنىڭ مېنى باغدادتىن چىقارماسلىق ئۈچۈن قانچىلىك خىزمەت ئىشلىگەنلىكىنى، شۇنداقتىمۇ مېنىڭ يەنىلا ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈگەنلىكىمنى ياخشى بىلەتتى. مېنى يېقىندىن بىلىدىغان كىشىلەر بولسا، ھاڭ-تاڭلىق ئىچىدە: «بۇ ئىش خۇدادىن كەلدى. ئەھلى ئىسلام ۋە ئالىملار توپىغا كۆز تەگدى. بۇنىڭ باشقىچە سەۋەبى يوق» دېيىشەر ئىدى. مەن ئىراقتا ئىگىلەپ تۇرغان مال-مۈلكۈمنىڭ مۇسۇلمانلار ۋەقفىسىدىن كەلگەنلىكىنى، مۇسۇلمانلارغا ۋەقفە بولغان مال-مۈلۈكنى ياخشىلىق يوللىرىغا ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىقى، شۇڭا، دۇنيادا بىر ئالىمنىڭ تۇرمۇش چىقىمى ئۈچۈن، ھەر ھالدا ئۇنىڭدىن بەكرەك لايىق كېلىدىغان ئىقتىسادنىڭ يوقلۇقىنى نەزەردە تۇتۇپ، مال-مۈلۈكۈمدىن پەقەت ئۆزۈم ۋە بالا-چاقامنىڭ تۇرمۇشىغا يەتكۈدەكىنىلا ئېلىپ قېلىپ، قالغان قىسمىنى سەدىقە قىلىۋەتتىم. مەن شۇ ماڭغانچە ئۇدۇل شامغا باردىم. مەن ئۇ يەردە ئىككى يىلغا يېقىن جەمئىيەت بىلەن ئارىلاشماي، خەلۋەتتىن ماكان تۇتۇپ، رىيازەت چېكىش، ئۆزۈمنى چېنىقتۇرۇش، نەپس بىلەن كۆرەش قىلىش، روھىيىتىمنى تازىلاش، يامان خۇي-خۇلقلىرىمنى تۈزەش، قەلبىمنى ئاللاھنىڭ زىكرى ئۈچۈن ماسىۋەللاھتىن تازىلاش مەزمۇنىدىكى تەركىدۇنيالىق تۇرمۇشى ئىچىدە ياشىدىم. مەن يەنە شۇنىڭ بىلەن بىرگە سوفىيلىق تەرىقىتى توغرىسىدا يېزىلغان كىتابلارنى ئوقۇپ، ئۇلاردىن كۆپ نەرسىلەرنى ئىگىلىدىم. مەن بىر مەزگىل دىمەشق جامەئەسىدە ئېتىكاپ (مەخسۇس ئىبادەت ئولتۇرۇقى) قىلدىم. مەن ئۇ يەردە كۈن بويى مەسجىدنىڭ ئەزانخانىسىغا چىقىۋېلىپ، ئىشىكنى مەھكەم تاقاپ، ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمەي، ئىبادەت بىلەنلا بولاتتىم. كېيىن، بۇ يەردىن يۆتكىلىپ

بەيتۇلمۇقەددەسكە باردىم. ئۇ يەردىمۇ بۇرۇنقى ئادىتىم بويىچە، ھەر كۈنى سەھەر (ئەقسا مەسجىدىدىكى تاش گۈمبەز) دىن جاي تۇتۇپ، ئىشىكنى تاقاپ، ئىبادىتىم بىلەن بولاتتىم. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، مەندە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىنى يوقلاپ بولغان بۇ كۈندە، مەككە-مەدىنىگە بېرىپ، ئۇ جاينىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىمۇ يوقلاپ كېلىش ئىستىكى تۇغۇلدى. بۇ ئىستەك تۈرتكىسىدە مەن ھىجازغا يۈرۈپ كەتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن مەندىكى يۇرتنى سېغىنىش ھېسسىياتى ۋە بالا-چاقىلىرىمنىڭ يۇرتقا قايتىش تەلەپلىرى ئارقىسىدا، قايتىشنى ئويلاپ باقمىغان يۇرتۇمغا يەنە قايتىپ كەلدىم. مەن يۇرتۇمدىمۇ يەنە ئىلگىرىكىدەك ئۆزۈمنى كىشىلەردىن چەتكە ئېلىپ، خەلۋەت (يالغۇزلۇق ئىچىدە ئاللاھ بىلەن سۆھبەت قۇرۇش)، قەلبىمنى ئاللاھنىڭ يادى ئۈچۈن ماسىۋەللاھتىن ئېرىغداشقا بېرىلدىم. كېيىن، جاھاندىكى بەزى ئۆزگىرىشلەر، ئائىلە باش ئاغرىقلىرى، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى مېنىڭ دىققىتىمنى چېچىپ، تەنھالىقتىن ئالغان پەيز-ھوزۇرۇمنى بۇزدى. مەن يالغۇزلۇقتىن كېلىدىغان روھىي لەززەتنى كەمدىن كەم ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالدىم. لېكىن، شۇنداقتىمۇ مەن ئىستىقامەتنى قولدىن بەرمىدىم. ھەرخىل توسالغۇلار مېنى ئۇ ئىشتىن ئايرىۋەتمەكچى بولسا، مەن توسالغۇلارنى يېڭىپ ئۇنى داۋاملاشتۇراتتىم. مەن شۇ ھالەتتە ئون يىلنى ئۆتكۈزدىم. بۇ ئون يىل ئىچىدە ماڭا ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز بىر مۇنچە ئىشلار ئايان بولدى. مەن بۇ ئىشلارنى باشقىلارغا پايدىسى تېگىپ قالار، دېگەن مەقسەتتە، تۆۋەندە قىسقىچىلا بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

مەن ئىشەنچ ئىچىدە شۇنى بىلىپ يەتتىمكى، سوفىيلار ئاللاھنىڭ يولىدا كېتىۋاتقانلار بولۇپ، ئۇلار تۇرمۇش ئۇسۇلى ئەڭ گۈزەل، ئىش-ھەرىكىتى ئەڭ توغرا، ئەخلاقى ئەڭ تۈزۈك كىشىلەر ئىكەن. ناۋادا بارلىق ئاقىللارنىڭ ئەقلى، ھەكىم-دانىشمەنلەرنىڭ ھېكمەت-پاراسەتلىرى، شەرىئەت سىرلىرىغا باخەبەر بولغان ئالىملارنىڭ ئىلمىنى توپلاپ بىر قىلغان تەقدىردىمۇ، بۇلار ئارقىلىق سوفىيلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە ئەخلاقىغا ئۆزگىرىش ئېلىپ كېلەلىگۈدەك ياكى ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسەتكۈدەك تېخىمۇ ياخشىراق بىر نەرسىگە ئېرىشىش ئەسلا مۇمكىن بولمىغان بولاتتى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىچكى-تاشقى جەھەتتىكى بارلىق ھەرىكەت ۋە جىملىقلىرى بىر پۈتۈن ھالدا پەيغەمبەرلىك چىراغىنىڭ نۇرىدىن ئۆلۈش ئالغاندى. ھالبۇكى، زېمىن يۈزىدە يورۇقلۇق تېپىشتا، پەيغەمبەرلىك نۇرىدىن بۆلەك نۇر يوقتۇر. ئومۇمەن ئېيتقاندا، بۇلار ۋە بۇ تەرىقەت توغرىسىدا بۇندىن باشقا نېمە دېگىلى بولسۇن. بۇ

يولدىكى ئەڭ ئالدىنقى شەرت بولغان ھەمدە ئۆز ئەھمىيتى بىلەن خۇددى نامازدىكى تەكبىر تەھرىمە (نامازغا كىرىشتە ئېيتىلىدىغان تەكبىر) گە ئوخشاپ قالىدىغان قەلب تاھارىتى(قەلبنى اللھ تىن باشقا نەرسىلەردىن تازىلاش) نىڭ ئاچقۇچى بولسا، قەلبنىڭ پۈتۈنلەي ئاللاھنىڭ زىكرى ـ يادىغا غەرق بولىشىدۇر. بۇنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى ئاللاھ ۋۇجۇدىدا فەنا (يوق) بولۇشتۇر. بۇ يەردە ئاللاھ ۋۇجۇدىدا فەنا بولۇشنىڭ بۇ تەرىقەتتىكى ئاخىرقى باسقۇچ، دېيىلىشى پەقەت ئىختىيار ۋە كەسىپ (سۇبيېكتىپ تىرىشىم) گە ياتىدىغان ئالدىنقى ئىككى باسقۇچقا نىسبەتەن بۇ تەرىقەتتىكى ئاخىرقى باسقۇچ، دېيىلگەن. ئۇنداق بولمىغىنىدا، ماھىيەتنى ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ باسقۇچ تەسەۋۋۇپ يولدىكى بىرىنچى باسقۇچ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن ئالدىنقى جەريانلارنىڭ بەرى بۇ يولغا كىرگەن ئادەم ئۈچۈن ئېيتقاندا، خۇددى بىر ئۆينىڭ دەھلىزىگە ئوخشايدۇ. مانا بۇ باش يولدا تۈرلۈك مەنىۋى ھالەتلەر، روھىي كىچىملەر، كەشفۇ ـ كارامەتلەر، ئىلاھىي ئىلھاملار باشلىنىپ كېتىدۇ. بۇ ھالەتلەر تەرەققىي قىلىپ شۇ دەرىجىگە بارىدۇكى، ئۇلار ئويغاق تۇرۇپ پەرىشتىلەرنى، پەيغەمبەرلەرنىڭ روھلىرىنى كۆرىدۇ، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن ئۆزلىرىگە پەيز ـ ئىلھام ئالىدۇ. بۇ ھالەت بۇنداق سۈرەت، شەكىل، ئوبرازلارنى كۆرۈشتىن يەنىمۇ تەرەققىي قىلىپ، سۆز بىلەن ئىپادە قىلغىلى بولمايدىغان بىر ئالىي دەرىجىگە كۆتۈرۈلىدۇ. مانا بۇ باسقۇچتىكى ھالەتلەرنى تەسۋىرلەش ئۈچۈن ئېغىز ئاچقان ئادەم ھە دېگەندە خاتا سۆزلەشتىن ساقلىنالمايدۇ. يۇقىرىقى ئېيتقاندا، بۇ باسقۇچتىكى ھالەتلەرنى تەسۋىرلەش ھولۇلىيە[16] تائىپىسى ئىتتىھادىيە[17] تائىپىسى، ۋۇسۇلىيە[18] تائىپىلىرىنىڭ قاراشلىرىغا ئوخشاپ قالىدىغان ئىپادىلەرگە سۈرەپ بارىدۇ. ۋەھالەنكى، بۇ گۇرۇھلارنىڭ قاراشلىرى ئومۇميۈزلۈك خاتادۇر. بىز «بۈيۈك مەقسەت» دېگەن كىتابىمىزدا، ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرى ئۈستىدە نۇقتىلىق توختالغانىدۇق. شۇڭا، ھەممىدىن كۆرە، شۇ خىل ھالەتكە چۈككەن ئادەمنىڭ دېيىشكە توغرا كەلسە، تۆۋەندىكى سۆزدىن باشقىنى دېمىگىنى تۈزۈك :

ئىشلار ئۆتتى باشىمدىن زىنھار ئويلاپ باقمىغان،
ياخشى ئويدا بولغىنۇ، گەپ تېگىنى سورىما .

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، زەۋق كۆرمىگەن ئادەم پەيغەمبەرلىكنىڭ ئىسمىنىلا

بىلدۈكى، ئۇنىڭ سىر-ماھىيىتىنى بىلمەيدۇ. ۋەلىيلەر (ئەۋلىيالار) نىڭ كارامەتلىرى ئەمەلىيەتتە، پەيغەمبەرلىكنىڭ باشلامچى ئالامەتلىرىدىن ئىبارەت. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ھىرا تاغىدا ئۆز پەرۋەردىگارى بىلەن ئەسرار بولۇپ، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللانغان چاغلىرى دەل مانا شۇ زەۋق ھالەتلىرىنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان چاغلىرى ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ئىشىدىن ئەرەبلەرمۇ تەئەججۇپسىنىپ: «مۇھەممەد رەببىگە ئاشىق بولۇپ قاپتۇ»، دېيىشكەنىدى. بۇ ھالەتنى ئۇنىڭ يولىغا كىرگەنلەر زەۋق بىلەن قولغا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىداق زەۋقنى بىۋاستە ھالدا تاپالمىغان ئادەم ئۇنى بەزى پىسخىك ئالامەتلەر، روھىي كېچمىلەر ئارقىلىق ھەقىقىي چۈشىنىپ يېتىش ئۈچۈن ئۇلار (سوفىيلار) بىلەن كۆپ سۆھبەتلىشىپ بەرسىمۇ، ئۇلاردىن ئاڭلىغانلىرى ۋە شەخسەن تەجرىبىلىرى ياردىمىدە يەنىلا شۇ خىل ھالەتكە قارىتا ئىشەنچكە ئىگە بولالايدۇ. سوفىيلار بولسا، سۆھبەتداشلىقىدىن زىيان تەگمەيدىغان كىشىلەردۇر. سوفىيلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولالمىغان كىشىلەر ئۇ خىل ھالەتنى چوقۇم بىزنىڭ «قەلب ئەجەبلەنگۈلۈكلىرى» ناملىق كىتابىمىزدا بايان قىلغىنىمىز بويىچە، بۇرھان (ئەقلىي پاكىت) تەسىراتلىرى بىلەن قولغا كەلتۈرىدۇ.

ئىنسان باشتىن كەچۈرۈشى مۇمكىن بولغان قانداقلا بىر ھالەتنى ئەمەلىي، ئەقلىي پاكىت ئاساسىدا مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئىسپاتلاش ۋە دەلىللەش ئىلىم سانالسا، ھەركىمنىڭ شۇ خىل ھالەتنى بىۋاستە باشتىن كەچۈرۈشى ياكى مۇنداقچە ئېيتقاندا، شۇ خىل ھالەت بىلەن ھالەتلىنىشى زەۋق بولىدۇ. بىر ئىشنى ئاڭلاپ قوبۇل قىلىپ، ئاڭلىغلىق بىلەن ئۆز ئەمەلىيىتىدىن ئۆتكۈزۈش ئىمان بولىدۇ. مانا بۇ ئۈچ دەرىجىگە «قۇرئان كەرىم»دە مۇنداق ئىشارەت قىلىنىدۇ: «ئاللاھ سىلەردىن ئىمان ئېيتقانلار ۋە ئىلىم بېرىلگەنلەرنى بىر قانچە دەرىجە يۇقىرى كۆتۈرىدۇ» (مۇجادەلە سۈرىسى 11-ئايەت). بۇ سۆزلەرگە سوفىيلاردىن باشقا جاھىل كىشىلەر ئىشەنمەيدۇ. ئۇلار بۇنداق گەپلەرنى ئاساسسىز يوق گەپلەر، دەپ ئىنكار قىلىدۇ. ھەتتا، بۇنداق سۆزلەرنى مەنسىتمەستىن: «شۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ، بۇ جۆيلىگەندەكلا بىر گەپقۇ»، دېيىشىدۇ .ھالبۇكى، ئۇلۇغ پەرۋەردىگار «قۇرئان كەرىم»دە بۇنداق ئادەملەر ھەققىدە شۇنداق دەيدۇ: «ئۇلاردىن (يەنى، مۇناپىقلاردىن) بەزى كىشىلەر سېنىڭ سۆزۈڭگە قۇلاق سالىدۇ. ئۇلار سېنىڭ يېنىڭدىن چىققانلىرىدا، ئىلىم بېرىلگەن كىشىلەرگە (ساھابىلەرنىڭ ئۆلىمالىرىغا مەسخىرە قىلىش يۈزىسىدىن): «بايا ئۇ (مۇھەممەد) نېمە دەيدۇ؟» دەيدۇ. ئەنە شۇلار ئاللاھ دىللىرىنى پېچەتلىۋەتكەنلەردۇر. نەفسى -

خاھىشىغا ئەگەشكەنلەردۇر»(مۇھەممەد سۈرىسى، 16- ئايەت) سوفىلىق تەرىقىتى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا، ماڭا ئېنىق ھالدا ئايان بولغان ھەقىقەتلەرنىڭ بىرى پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدىكى بىر قىسىم چۈشەنچىلەردىن ئىبارەت. نۆۋەتتە، پەيغەمبەرلىك ۋە ئۇنىڭ تولۇق ماھىيىتى توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىشكە ئېھتىياج زور بولغانلىقى ئۈچۈن، تۆۋەندە دەل مۇشۇ تېمىدا توختىلىشقا توغرا كەلدى.

پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيەتى ۋە بارلىق ئىنسانلارنىڭ پەيغەمبەرنىڭ يېتەكچىلىكىگە مۇھتاجلىقى توغرىسىدا

شۇنى بىلىشىڭىز كېرەككى، ئىنساننىڭ ئەسلىي ئۆزلۈك جەۋھىرى بوش (قۇرۇق) ۋە ئاددىي ھالدا يارىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاللاھ ياراتقان ئالەملەر توغرىسىدا ھېچقانداق ئۇچۇر ۋە بىلىملەر بولمىغانىدى. ھالبۇكى، ئاللاھنىڭ ئالەملىرى تولىمۇ كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ سانىنى پەقەت ئاللاھلا بىلىدۇ. «قۇرئان كەرىم» دە شۇنداق دېيىلگەن: (پەرۋەردىگارىڭنىڭ قوشۇنىنى (پەرىشتىلەرنىڭ سانىنىڭ كۆپلۈكىنى، ئۇلارنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتىنى ۋە ئۇلارنىڭ يارىتىلىشىنىڭ چوڭلۇقىنى) پەقەت ئۇ ئۆزى بىلىدۇ» (سۈرە مۇددەسسىر 31- ئايەتنىڭ بىر قىسمى). ئىنساننىڭ پۈتكۈل ئالەم توغرىسىدىكى ھەر قانداق بىلىم-تونۇقى ئىدراك (سەزگۈ ئىقتىدارى) ياردىمىدە مەيدانغا كېلىدۇ. بۇ ئىدراك بولسا ئىنسانلارنىڭ ئۇنىڭغا تايىنىپ مەۋجۇدات ئالىمىدىن خەۋەردار بولۇشى ئۈچۈن يارىتىلغان. بىز بۇ يەردىكى مەۋجۇدات ئالىمىدىن مەۋجۇد شەيئىلەرنىڭ بارلىق تۈرى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمىز. مەسىلەن، ئىنساندىكى تېگىش سەزگۈسىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ ئىنساندىكى ئەڭ تۇنجى بولۇپ يارىتىلغان سەزگۈ ئىقتىدارى بولۇپ، ئىنسان ئۇنىڭ بىلەن شەيئىلەردىكى قىزىقلىق، سوغۇقلۇق، يۇمشاقلىق، يىرىكلىك دېگەندەك ھالەتلەرنى سېزىدۇ. شۇنداقتىمۇ، تېگىش سەزگۈسى رەڭ ۋە ئاۋازلارنى سېزەلمەيدۇ. رەڭ ۋە ئاۋازلار تېگىش سەزگۈسىگە نىسبەتەن يوقتەكلا نەرسىلەردۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن، كۆرۈش سەزگۈسى (كۆز) يارىتىلغان. بىز بۇ سەزگۈ ئىقتىدارىغا تايىنىپ، شەيئىلەرنىڭ رەڭ ۋە شەكىللىرىنى بىلەلەيمىز. رەڭ بىلەن شەكىل

مەھسۇسات (ماددىي دۇنيا شەيئىلىرى) تا ئەڭ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇچىنچى باسقۇچتا، ئاڭلاش سەزگۈسى يارىتىلىپ، ئىنسان ئۇنىڭ بىلەن ئاۋاز، ناخشا-كۈيلەرنى ئاڭلىيالايدىغان بولدى. تۆتىنچى باسقۇچتا، تەم ۋە پۇراق سەزگۈسى يارىتىلدى. ئىنسان بالىسى مانا شۇ سەزگۈلەرگە ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن ئۇچرىششى، بارا-بارا سەزگۈلۈكلەر — ھېسسىي شەيئىلەر دائىرىسىدىن ھالقىشقا باشلايدۇ. ئۇ ئۆسۈپ، تەخمىنەن يەتتە ياشقا بارغان چاغلىرىدا، ئۇنىڭدا بەلگىلىك دەرىجىدە شەيئىلەرنى ئاڭقىرىش ئىقتىدارى بارلىققا كېلىدۇ. مانا بۇ باسقۇچ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئىلگىرىكىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان بىر دەۋرنىڭ باشلىنىشى بولۇپ، ئۇ باسقۇچتا ھېسسىي دۇنياغا ياتمايدىغان نۇرغۇن ئىش - كۆشلەرنى ئاڭقىراپ يېتىدۇ. بۇ باسقۇچتىن كېيىن ئۇ يەنە يېڭى بىر باسقۇچقا تەرەققىي قىلىدۇ-دە، ئۇنىڭدا ئەقىل بارلىققا كېلىدۇ. ئۇ ئەقىل ياردىمىدە بۇرچ، مەجبۇرىيەت، توغرا، خاتا قاتارلىقلارنى ھەمدە ئىلگىرى بىلىپ يەتمىگەن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىپ يېتىدۇ. ئىنساندا مانا شۇ ئەقىل ئىقتىدارىدىن باشقا بىر بىلىش پەللىسى بار بولۇپ، ئىنسان بۇ پەللىگە يەتكەندە، ئۇنىڭدا غەيبنى ۋە بولغۇسى ئىشلارنى كۆرەلەيدىغان يېڭىچە بىر كۆز بارلىققا كېلىدۇ. خۇددى ئاڭقىرىش ئىقتىدارى بارلىققا كەلگەندە، سەزگۈ ئىقتىدارى ئاساسىي ئىقدار بولۇشتىن قالغانغا ئوخشاش، بۇ خىل كۆز بارلىققا كەلگەندە ئەقىل ئىقتىدارى بۇرۇنقى مۇھىملىقىنى يوقىتىپ، ئىككىلەمچى ئورۇنغا ئۆتىدۇ. تېخى ئەمدى تەمەييۇز (ئاڭقىراش) ئىقتىدارىغا ئىگە بولغان ئادەمگە پەقەت ئەقىل بىلەنلا بىلگىلى بولىدىغان بىر ئىش يۈزلەنسە، ئۇنىڭ ئۇ ئىشنى قوبۇل قىلمىغىنى، ھەتتا ئۇنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى يوققا چىقارغىنىغا ئوخشاش، ئايرىم بىر قىسىم ئادەملەر پەيغەمبەرلەر تەرىپىدىن كەلگەن نەرسىلەرنى قوبۇل قىلمايدۇ ۋە ئۇنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى يوققا چىقىرىدۇ. مانا بۇ، ئۆتۈپ كەتكەن نادانلىقتۇر. ئۇلارنىڭ بۇ ئىشتا پەيغەمبەرلەردىكى ئاشۇ ئەقىل، ئاشۇ ئىقتىدار - ئۈستى ئەقىل (ئەقىلدىن يۇقىرى تۇرىدىغان بىلىش ئىقتىدارى) نىڭ ئۇلاردىمۇ بولمىغانلىقىدىن ۋە شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەرلەر بىلگەن نەرسىلەرنى ئۆز كۆزلىدە يوققا چىقارغانلىقىدىن باشقا، تايانغۇدەك ئاساسى يوق .

بۇ خۇددى، بىر قارىغۇ ئادەمنى ئېلىپ ئېيتساق، كۆز ئالدىدىكى رەڭ ۋە شەكىللەرنى باشقىلاردىن تەكرار ئاڭلاش ۋە سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق بىلمىگۈچە، ئۇنىڭغا دەسلەپتە نېمىلا دېگەن بىلەن قايىل بولمىغاندەك بىر ئىش. ئەمەلىيەتتە ئاللاھ ئۆز بەندىلىرىگە يېقىنلىق قىلىپ، ئۇلارغا بەزىبىر پەيغەمبەرلىك نەمۇنىلىرىنى ئاتا قىلىدۇ.

ئۇ بولسمۇ ئۇيقۇدۇر. چۈنكى، ئۇخلىغان ئادەمگە بىردە ئېپ ـ ئېنىق ھالدا، بىردە تەبىر ئارقىلىق ئۇقۇلىدىغان شەكىلدە بەزى ئىشلار ئايان بولىدۇ. بۇنداق ئىشنى ھەر ئادەم شەخسەن ئۆز تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزمىگۈچە، ئەگەر ئۇنىڭغا: «بەزى ئادەملەر تۇيۇقسىز ھوشىنى يوقىتىپ، خۇددى ئۆلۈكتەك يېتىپ قالىدۇ، ئۇنىداق چاغلاردا ئۇلار ھېچنېمىنى سەزمەيدۇ، قۇلىقى ئاڭلىمايدۇ، كۆزى كۆرمەيدۇ، ئەمما شۇنداق تۇرۇقلۇق بىز كۆرمىگەن نۇرغۇن نەرسىلەرنى كۆرەلەيدۇ، غەيبنى كۆرەلەيدۇ»، دېيىلسە، ئۇ گەپنى ئىنكار قىلىدۇ ۋە بۇنىڭغا مۇنداق ئاساس كەلتۈرىدۇ: «بىلىش ـ سېزىش دېگەن سەزگۈ ئەزالىرى بىلەن بولىدۇ. بار نەرسىنى بىلمىگەن ئادەمنىڭ يوق نەرسىنى بىلمەسلىكىگە گەپ كەتمەيدۇ». مەسىلىگە بۇنداق قاراش كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىيەت ۋە كۆزىتىش ئالدىدا پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ. ئەقىل ئادەمنىڭ بىلىش باسقۇچلىرى ئىچىدىكى بىر باسقۇچ بولۇپ، ئادەملەر شۇ باسقۇچتا ئېچىلغان كۆزلەر بىلەن تۇرلۇك مەئقۇلات (بىلگۈلۈكلەر)، ئەقلىي چۈشەنچىلەرگە ئېرىشىدۇ. ئىنسان بۇ ئەقىل بىلەن ئىنسانلاردا بارلىققا كەلگەن نۇرغۇنلىغان ئەقلىي نەرسىلەرنى كۆرۈۋاتقاندا، سەزگۈ ئەزالىرى بۇنىڭغا قاتناشمايدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، پەيغەمبەرلىكمۇ ئىنساننىڭ بىلىش باسقۇچلىرى ئىچىدىكى بىر خىل بىلىش باسقۇچىدىن ئىبارەت. ئىنسان بۇ باسقۇچتا بارلىققا كەلگەن كۆز بىلەن غەيبنى ھەمدە ئەقىل كۆزى بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى كۆرەلەيدۇ، پەيغەمبەرلىكتىن گۇمانلىنىدىغانلار شۇنداق ئىشنىڭ مۇمكىنچىلىكى ۋە ئەمەلىيەتتە مەۋجۇدلۇقىدىن ياكى بىرەر ئادەمنىڭ شۇ خىل ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇشىدىن گۇمانلىنىدۇ. ئۇنىڭ مۇمكىنچىلىكى ۋە ئەمەلىي ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشنىڭ دەلىلى دۇنيادا خۇددى تېبابەت ۋە ئاسترونومىيە بىلىملىرىگە ئوخشاش، ئەقىل بىلەن بىلگىلى بولمايدىغان بىر قاتار بىلىملەرنىڭ مەۋجۇدلۇقىدىن ئىبارەت. پەيغەمبەرلىك ئۈستىدە ئىزدىنىپ كۆرگەنلەر ئېنىق ھالدا شۇنى بىلىدۇكى، پەيغەمبەرلىكتىكى بىلىش پەقەت ئاللاھ تەرىپىدىن كەلگەن ئىلاھىي تەۋپىق ۋە ئىلھام ياردىمىدىلا ئىشقا ئاشىدۇ. ئەكسىچە، ئۇنىڭغا تەجرىبە ئارقىلىق ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر ھەممىگە تەجرىبە كېرەك بولغىلى تۇرسا، بەزى ئاسترونومىيىلىك ھادىسىلەر ھەر مىڭ يىلدا بىر قېتىم يۈز بېرىدۇ. ئۇنداقتا، قانداقمۇ تەجرىبە ئارقىلىق ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بىلىمگە ئېرىشكىلى بولسۇن. تېببىي دورىلارنى ئېلىپ ئېيتساقمۇ شۇنداق. بۇ ئىسپات ئارقىسىدا بىزگە شۇنداق ئايان بولىدۇكى، ئەقىل ياردىمىدە بىلگىلى بولمايدىغان بىر قىسىم ئىشلارنى بىلىشنىڭ بىر يولى بار. ئۇ بولسىمۇ،

پەيغەمبەرلىكتۇر. بۇ يەردىكى پەيغەمبەرلىك پەيغەمبەرلىكنىڭ بىر پۈتۈن تەبىرىدىن ئىبارەت بولماستىن، ئەقىل بىلەن بىلىنگۈسى شەيئىلەردىن سىرت تۇرىدىغان بىلىملەرنى بىلىشمۇ پەيغەمبەرلىكنىڭ ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرىدۇر. پەيغەمبەرلىكنىڭ بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئاز بولمىغان ئالاھىدىلىك ۋە خۇسۇسىيەتلىرى بار، ئەلۋەتتە. بىز تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن تەرەپلەر بۇ دېگىزنىڭ بىر تامچىسىلا بولالايدۇ، خالاس. شۇنداقتىمۇ، بىز ئۇلارنى تىلغا ئېلىپ ئۆتتۇق. چۈنكى، سىز ۋە بىزدە شۇ پەيغەمبەرلىكتىن بىر نەمۇنە بار. ئۇ نەمۇنە بولسىمۇ، بىزنىڭ ئۇيقۇلۇق ھالىتىمىزدە ئىدراك قىلغان نەرسىلەردىن ئىبارەت. سېنىڭ تېبابەت ۋە ئاسترونومىيىگە ئائىت بىلىملەردىن خەۋەردارلىقىڭ، پەيغەمبەرلىكنىڭ سەنچە بىر خىل تىپى بولسا، بۇنىڭ پەيغەمبەرلەردىكى ئىپادىسى ئۇلارنىڭ مۆجىزىلىرىدىن ئىبارەت. پەيغەمبەرلەر يەتكەن بۇ پەللىگە ئاقىللار ئەقىل ياردىمىدە ئەسلا يېتىپ بولماس .

ئەمما، پەيغەمبەرلىكنىڭ بۇنىڭدىن باشقا خۇسۇسىيەتلىرىگە كەلسەك، ئۇنى پەقەت زەۋق بىلەن ۋە سوفىيلىق يولىدا مېڭىش ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدۇ. چۈنكى، مەن يۇقىرىدا ئېيتقان پەيغەمبەرلىك خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزەڭدە مەۋجۇد بولغان ئۇيقۇ ئۆرنىكى ئارقىلىق چۈشەندىڭ. ئەگەر سەندە بۇ ئۆرنەك بولمىسا ئىدى، ئۇلارغا ئىشەنمىگەن بولاتتىڭ. ئۇنى دېمىسىمۇ، پەيغەمبەردە مەۋجۇد بولغان بىر خۇسۇسىيەتنىڭ سەندە قانداقلا بولمىسۇن، بىرەر ئۆرنىكى بولمىغىنىدا، سەن ئۇنىڭغا قانداقمۇ ئىشەنگە بولاتتىڭ. ھالبۇكى، ھەر قانداق تەستىق، ئىشىنىش چۈشىنىشتىن كېيىن بولىدۇ ئەمەسمۇ؟

تەسەۋۋۇپ يولىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا ئەنە شۇ ئۆرنەك ھاسىل بولىدۇ. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، سالىك (سوفىيلىق يولىغا كىرگەن ئادەم) تا بەلگىلىك دەرىجىدىكى زەۋق ھەمدە پەيغەمبەرلىككە قارىتا ئادەتتىكى قىياس بىلەن ئېرىشكىلى بولمايدىغان بىر تۈرلۈك ئىشەنچ تەڭلا بارلىققا كېلىدۇ. سوفىيلىق يولىدىكى مۇشۇ بىر خاسىيەتلا سېنىڭ پەيغەمبەرلىككە ئىمان كەلتۈرۈشىڭگە يېتەرلىك. ناۋادا سەن بىرەر ئادەمنىڭ پەيغەمبەر ياكى ئەمەسلىكى توغرىسىدا شەكلىنىپ قالساڭ، تاكى سەن ئۆز كۆزۈڭ ۋە ياكى باشقىلارنىڭ سۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى بىلمىگۈچە، ئۇنىڭ پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلالمايسەن. خۇددى شۇنىڭدەك تېبابەت ۋە قانۇن بىلىملىرىدىن خەۋەردار بولساڭ، بۇ ھالدا سەن شۇ ساھەدىكى فەقىھ — قانۇنشۇناس ۋە دوختۇرلارنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرمەي تۇرۇپمۇ، ئۇلارنىڭ ھاياتى ۋە ئىش-

پائالىيەتلىرى بىلەن تونۇشۇپ، سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلار توغرىسىدا تېگىشلىك چۈشەنچە ۋە بىلىمگە ئىگە بولالايسەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، سەن ئۇ چاغدا شافىئىي (ئاللاھ ئۇ زاتقا رەھمەت قىلسۇن) نىڭ فەقىھ، گاللىنىڭ دوختۇر ئىكەنلىكىنى بىلەلەيسەن. سېنىڭ بۇ بىلىشىڭ قانداقتۇر باشقىلارنى دوراش بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆزەڭنىڭ فىقھى ۋە تېبابەت ئىلىملىرىدىن ئاز-تولا خەۋەردار بولۇشىڭ ۋە شۇنىڭغا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ كىتاب-ئەسەرلىرىنى ئوقۇش-كۆرۈش ئارقىلىق، ئۇلار توغرىسىدا بىۋاستە بىلىمگە ئىگە بولۇشىڭدىن كەلگەن ھەقىقىي بىلىشتۇر. خۇددى شۇنىڭدەك، ناۋادا سەن پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنسەڭ ھەمدە شۇنىڭ بىلەن بىرگە «قۇرئان كەرىم» ۋە «ھەدىس شەرىف»لەرنى كۆپرەك ئوقۇپ بەرسەڭ، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەڭ ئالىي پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە قارىتا سەندە بىۋاستە تونۇش شەكىللىنىدۇ. سەن مۇمكىن بولسا، مېنىڭ ئىبادەت ۋە ئۇنىڭ قەلبنى تازىلاشتىكى تەسىرى ھەققىدە ئېيتقان سۆزلىرىمنى تەجرىبەڭدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق، ئىشەنچ-قانائىتىڭنى ئاشۇرغايسەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆۋەندىكى بۇ سۆزى نەقەدەر راست ئېيتىلغان-ھە! «كىمكى، بىلگەنلىرىگە ئەمەل قىلسا، ئاللاھ ئۇنىڭغا ئۇ بىلمىگەن نەرسىلەرنىمۇ بىلدۈرىدۇ».[19] پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە شۇنداق دەيدۇ: «كىمكى زالىمغا ياردەم بەرسە، ئاللاھ ئۇنى شۇ زالىمنىڭ زۇلۇمىغا گىرىپتار قىلىدۇ».[20] «كىمكى بىر غەمدىن (ئاللاھنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىش غېمىدىن) باشقا غېمى يوق ھالدا ئەتىگەننى كۈتۈۋالسا، ئاللاھ ئۇنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ بارلىق غەملىرىدىن خالاس قىلىدۇ». سەن مانا شۇ ئىشلارنى ئۆز ھاياتىڭدا، تۇرمۇشۇڭدا، ئەمەلىيىتىڭدە مىڭ، ئىككى مىڭ، ھەتتا نەچچە مىڭلاپ تەجرىبە قىلىپ كۆرسەڭ، سەندە يۇقىرىقى ھەقىقەت (پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيىتى) كە قارىتا گۇمان چۈشكۈسىز بىۋاستە بىلىم شەكىللىنىدۇ. سەن پەيغەمبەرلىككە بولغان ئىشەنچنى مانا مۇشۇ يولدىن ئىزدە. بۇنى ھەرگىزمۇ ھاسىنىڭ ئەجدىھاغا ئايلىنىشى، ئاينىڭ ئىككىگە يېرىلىشى، دېگەندەك ئىشلاردىن ئىزدىمە. سەن ناۋادا شۇ خىل مۆجىزىلەرگىلا دىققەت قىلىپ، ئۇنىڭغا يەنە باشقا دەپ بولغۇسىز نۇرغۇن ئالامەت-بەلگىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ قارىمىساڭ، ئېھتىمال ئۇ مۆجىزىلەرنى بىر خىل سېھىر، ئالدامچىلىق، ئاللاھتىن بولۇۋاتقان ئازدۇرۇش، چۈنكى ئاللاھ خالىغان كىشىنى گۇمراھ قىلىدۇ، خالىغان كىشىنى ھىدايەت قىلىدۇ، دەپ چۈشىنىۋېلىشىڭ مۇمكىن .

كېيىن ساڭا مۆجىزىلەر توغرىلىق سوئال-سوراقلار تاشلىنىشى مۇمكىن. ئەگەر

سەن مۆجىزىلەرگە ئۆلارنىڭ مۆجىزىلىكىنى دەلىللەيدىغان ئالدىن تەييارلىۋېلىنغان سۆزلەر ئاساسىدا ئىشەنگەن بولساڭ، مۇنازىرە جەريانىدا قارشى تەرەپ ساختا مۆجىزىنى ئىنكار قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭغا گۇمان چۈشۈرىدىغان مەزمۇندىكى ئالدىن رەتلەپ تەييارلىۋېلىنغان سۆزلەر بىلەن سېنىڭ گېپىڭگە رەددىيە بەرسە، سەن شۇ يەردە كۆتمىگەن يەردىن چىقىپ قارشى تەرەپنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ كېتىشىڭ مۇمكىن.

مۇشۇ خىل ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقماسلىقى ئۈچۈن، مۆجىزە قاتارىدىكى ئىشلار سىنىڭ نەزىرىڭدە ئومۇمىي شەرتلەر، دەلىل ـ ئالامەتلەر ئىچىدىكى بىر تۈر سۈپىتىدە قارىلىشى كېرەك. پەقەت شۇنداق بولغاندىلا، سەندە مۆجىزىلەر توغرىسىدا بىرەر مۇقىم دەلىل كۆرسىتىپ بېرىش كەتمەيدىغان ھەم دەلىل كۆرسىتىپ بەرگىلىمۇ بولمايدىغان بىۋاستە بىلىم ھاسىل بولىدۇ. بۇنى شۇنداق بىر ئادەمنىڭ ئىشىغا ئوخشىتىشقا بولىدۇكى، ئۇ ئادەم بىر توپ ئادەمدىن ئىلگىرى كېيىن بولۇپ، كىشىلەر ئارا كەڭ تارقالغان بىر گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئىشىنىدۇ. لېكىن، ئۇ ئادەم ئۇ گەپكە ئۆزىمۇ بىلمەيلا ئىشىنىپ قالغاندىن باشقا، كىمنىڭ سۆزىگە ئاساسەن بۇ ئىشەنچكە كەلگەنلىكىنى دەپ بېرەلمەيدۇ. گەرچە بۇ ئادەم ئۆزىدە ئۇ سۆزلەرگە ئىشەنچ ھاسىل بولۇشىغا سەۋەب بولغان مۇئەييەن بىرەر ئادەمنى كۆرستەلمىسىمۇ، يەنىلا ئاشۇ سۆزگە ئىشىنىۋېرىدۇ. مانا مۇشۇنداق ئىشىنىشنى كۈچلۈك ھەمدە ئىلمىي بولغان ئىمان ۋە ئىشەنچ دەيمىز. ئەمدى زەۋق باسقۇچىنىڭ خاراكتېرىگە كەلسەك، بۇ باسقۇچقا يەتكەن ئادەم بىر قىسىم نەرسىلەرگە قارىتا خۇددى كۆز بىلەن كۆرگەن، قول بىلەن تۇتقانغا ئوخشاش بىۋاستە ۋە ئېنىق تەسىراتقا ئىگە بولىدۇ. بۇ ئىش پەقەت سوفىيلىق يولىدىلا ئەمەلگە ئاشىدىغان ئىشتۇر.

پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا مۇشۇنچىلىك توختالغىنىم مەقسەتكە تۇشلۇق بولدى، دەپ ئويلايمەن.

ئەمدى، ئىنسانلارنىڭ نېمە ئۈچۈن پەيغەمبەرلەرگە موھتاج بولىدىغانلىقى توغرىسىدا توختالماقچىمەن.

قايتا ئىلىم تارقىتىشقا باشلىشىمنىڭ سەبەبى

مەن ئۇزۇن يىلغا يېقىن ۋاقىتنى جەمئىيەتتىن چەتلەپ، تەنھالىق ئىچىدە ئاللاھقا ئىبادەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزدۈم. مۇشۇ ئۇزۇن جەريانىدا ساناپ تۈگەتكۈسىز بىر تالاي

سەۋەبلەرگە كۆرە، بىردە زەۋق، بىردە ئىلمىي پاكىت، بىردە ئىمان شەكلىنى ئالغان قوبۇل قىلىش بىلەن كەمىنىگە شۇنداق بىر ھەقىقەت ئايان بولدىكى، ئىنسان تەن ۋە قەلبتىن ئىبارەت ئىككى نەرسىدىن يارىتىلغانىكەن، مەن بۇ يەردىكى قەلبتىن ئۆلۈكتىمۇ، جاندارلاردىمۇ بار گۆش بىلەن قاندىن پۈتكەن يۈرەكنى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭدىكى ئاللاھنى تونۇش ئورنى بولغان روھىي ماھىيەتنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن. تەندە ئۇنى بەختكە ئېرىشتۈرىدىغان ساغلاملىق بولغاندەك، ئۇنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغان كېسەللىكمۇ بولىدۇ. خۇددى، شۇنىڭدەك قەلبنىڭمۇ ئۆزىگە تېگىشلىك ساقلىق-ساغلاملىقى بولىدۇ. ھالبۇكى، قىيامەت كۈنى پەقەت (ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا پاك قەلب بىلەن كەلگەن ئادەمگىلا پايدا يەتكۈزۈلىدۇ) (سۈرە شۇئەرا 89- ئايەت). شۇنىڭغا يارىشا ھالدا قەلبتە خۇددى ئاللاھ ئۆز كالامىدا:«ئۇلارنىڭ دىللىرىدا كېسەل(يەنى مۇناپىقلىق ۋە شەكلىنىش) بار»(بەقەرە سۈرىسى 10- ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دېگەندەك، ئۇنى ئاخىرەتلىك ئەبەدىي ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغان كېسەللىكمۇ بولىدۇ. ماڭا يەنە شۇلار ئايان بولدىكى، ئاللاھنى بىلمەسلىك بولسا، قەلبنى تۈگەشتۈرۈۋېتىدىغان زەھەر ئىكەن. كۆڭۈل خاھىشىغا ئەگىشىپ، ئاللاھقا ئاسىي بولۇش، قەلبنىڭ دورا كار قىلماس كېسىلى ئىكەن. ئاللاھنى تونۇش بولسا، قەلبكە ھاياتىي كۈچ بېغىشلىغۇچى تىرياق، كۆڭۈل ئىستەكلىرىگە بېرىلمەي ئاللاھقا ئىتائەت قىلىش بولسا، كېسەللەنگەن قەلبنىڭ شىپالىق دورىسى ئىكەن. دېمەك، تەندىكى كېسەلنىمۇ دورا بېرىش ئارقىلىق يوقاتقاندەك، قەلبتىكى كېسەلنىمۇ ئۆز دورىسى بىلەن ساقايتىش كېرەك ئىكەن. ماڭا يەنە شۇ ئىش ئايان بولدىكى، خۇددى تەن كېسەللىكلىرىگە بېرىلىدىغان دورىلارنىڭ قانداق تەسىر ۋە قانداق خاسىيەت بىلەن بىمارغا تەسىر قىلىپ، ساقلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغانلىقىنى، ئادەتتىكى كىشىلەر ئۆز ئەقلى بىلەن بىلەلمەيدىغانلىقىنى، بەلكى ئۇنى قانداق چۈشىنىش ۋە بىلىشتە تېبابەت ئىلمىنى ئۆز دەۋرىدە پەيغەمبەرلىك خاسىيىتى بىلەن دورا- ئەشيالارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلگەن پەيغەمبەرلەردىن ئالغان- ئۆگەنگەن دوختۇر-تېۋىپلارنىڭ كۆرسەتمىسىنى ئاساس قىلىش كېرەك بولىدىغانلىقىغا ئوخشاش، پەيغەمبەرلەر تەرىپىدىن ئۆلچەم-مىقدارلىرى ئېنىق قىلىپ بەلگىلەپ بېرىلگەن ئىبادەت دورىلىرىنىڭ قانداق تەسىر ۋە روللارغا ئىگە ئىكەنلىكىنىمۇ ئادەتتىكى كىشىلەر ئۆز ئەقلى يارىدىمىدە بىلەلمەستىن، بەلكى بۇنى بىلىشتە ئۆزىدىكى پەيغەمبەرلىك نۇرى ئارقىلىق بىزگە نامەلۇم خۇسۇسىيەتلەرنى بىلگەن ئاشۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ

كۆرسەتمىسنى ئاساس قىلىش كېرەك ئىكەن. ئادەتتە دورىلار ئوخشىمىغان تۈر ۋە ئوخشىمىغان مىقداردىكى تۈرلۈك تەركىبلەردىن ياسالغان بولىدۇ. ئۇنىڭدىكى مەلۇم بىر خىل تەركىب بىرھەسسە بولسا، يەنە بىر خىل تەركىب ئۇنىڭدىن بىر ھەسسە جىق ياكى ئاز بولىدۇ. دورىنىڭ كېسەللىككە كۆرسىتىدىغان تەسىرى جەھەتتىن بۇنىڭمۇ ئۆزگىچە تۈشلۈق ئاساسى بار. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش قەلب كېسەللىكلىرىنىڭ دورىسىدىن ئىبارەت ئىبادەت دورىلىرىمۇ تۈر ۋە مىقدار جەھەتتىن بىر-بىرىگە ئوخشىمايدۇ. شۇڭا، نامازدىكى سەجدىنىڭ ۋاقتى رۇكۇنىڭ ۋاقتىدىن بىر ھەسسە كۆپ بولىدۇ. بامدات نامىزى مىقدار جەھەتتىن ئەسىر نامىزىنىڭ يېرىمىغا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزگىچە تۈشلۈق سىر-ھېكمەتتىن خالىي ئەمەس. يەنە كېلىپ، بۇلار پەقەت پەيغەمبەرلىك نۇرى ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدىغان خۇسۇسىيەتلەر قاتارىدىندۇر. كىمكى، ئەقلىي ئىقتىدارىغا تايىنىپ، بۇ خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ھېكمىتىنى بىلمەكچى بولىدىكەن ياكى ئۇلارنى قانداقتۇر بىرەر خاسىيەتنى چىقىش قىلغان ئىلاھىي سىر تۈپەيلى بەلگىلەنگەن بولماستىن، بەلكى توغرىدىن توغرا، تاسادىپىي يوسۇندا بەلگىلىنىپ قالغان، دەپ ئويلاپ قالىدىكەن، بۇ ئۆتۈپ كەتكەن دۆتلۈك، ھاماقەتلىك بولىدۇ. ئادەتتە دورىلاردا ئاساسىي تەركىبلەر ۋە قوشۇمچە تەركىبلەر ھەممىدە ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ دورىنىڭ ئۈنۈمىدە ئوينايدىغان تېگىشلىك رولى بولغانغا ئوخشاش، بىر قىسىم ئىبادەتلەر ئاساسىي ئىبادەت تۈرىنى تەشكىل قىلسا، يەنە بىر قىسىملىرى (نەفلە، سۈننەت ئىبادەتلەر) ئاساسلىق ئىبادەتلەرنى تولۇقلىغۇچى ۋە پۈتۈنلىگۈچىلىك رولىنى ئۆتەيدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا، پەيغەمبەرلەر (ئۇلارغا تىنچلىق يار بولسۇن) قەلب كېسەللىكى داۋالايدىغان قەلب دوختۇرلىرىدىن ئىبارەت .

ئەمدى ئەقىلنىڭ رولى ۋە پايدىسىغا كەلسەك، ئۇنىڭ پايدىسى شۇ بولىدىكى، ئەقىل بىزگە پۈتۈن ھەقىقەتنى تونۇتۇش بىلەن بىرگە، بىر تەرەپتىن پەيغەمبەرلىكنى ئېتىراپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىك كۆزى بىلەن بىلىنىدىغان ماھىيەتلەرنى بىلىشتىن ئاجىز كېلىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى؛ ئۇ بىزنىڭ قولىمىزنى تۇتۇپ، خۇددى قارىغۇنى يولباشچىغا تاپشۇرغان ياكى كېسەللىكنى داۋا ئىزدەپ، بېشى قاتقان بىمارنى بىر مېھرىبان دوختۇرغا تاپشۇرغانغا ئوخشاش، بىزنى پەيغەمبەرلىكنىڭ قولىغا تاپشۇردى. ئەقىلنىڭ قولىدىن كېلىدىغىنى مۇشۇنىچىلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆز تەبىي ئېيتقان مەزمۇنلارنى چۈشىنىشتىن باشقا ئىشقا قۇربى يەتمەيدۇ. بۇ ئىشلار بىر خەلۋەت ۋە ئۇزلەت (تەنھالىق ۋە چەتلەك) بىلەن ئۆتكەن چاغلىرىمىزدا خۇددى ئۆز

كۆزىمىز بىلەن كۆرگەنەدەك ئېنىق تونۇپ يەتكەن ئىشلار ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، بىز كىشىلەرنىڭ ئېتىقاد ئەھۋالىغا نەزەر سالغىنىمىزدا شۇنى كۆردۇقكى، ئۇلاردا پەيغەمبەرلىكنىڭ ئاساسىغا بولغان ئىشەنچ سۇسلاپ كەتكەن، بۇنىڭغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ ماھىيىتىگە بولغان تونۇشمۇ تۆۋەنلەپ كەتكەن. بۇ سۇسلۇقلار ئاخىرىدا پەيغەمبەر ئېيتقان، چۈشەنچە بەرگەن ئىشلارغا ئەمەل قىلىشتىمۇ سۇسلۇق قىلىشقا ئېلىپ بارغان. بىز خەلق ئارىسىدا مۇشۇ ئەھۋالنىڭ خېلى ياماراپ قالغانلىقىنى بايقىدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەن شەخسەن خەلق ئاممىسىنىڭ بۇ خىل سۇسلۇققا گىرىپتار بولۇشىنىڭ ئەمەلىي سەۋەبلىرىنى ئىزدىدىم. تاپتىمكى، بۇ سەۋەبلەر تۆۋەندىكى تۆت تۈرلۈك بولۇپ چىقتى .

پەلسەپەگە بېرىلىپ كەتكەنلەر .
سوفىيلىق يولىغا كىرىپ كەتكەنلەر .
باتىنىيە ئاقىمىغا قاتلىپ كەتكەنلەر .
ئەل ئارىسىداكى ئالىم نامىنى ئالغان كىشىلەرنىڭ تۇتقان يولى .

شۇنىڭ بىلەن مەن خەلق ئارىسىغا چۆكۈپ، نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن سۆھبەت ئېلىپ باردىم. سۆھبەت جەريانىدا ئۇلارنىڭ شەرىئەت تۇتۇۋشتىكى سۇسلۇقى ۋە شەرىئەتكە قارىتا دەرگۇمان بولۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى، ئەقىدە-تونۇشى، كۆڭلىدە ساقلاپ كېلىۋاتقان غۇم-سىرلىرى توغرىسىدا تۆۋەندىكى بىر قاتار سوئاللارنى سورىدىم. ئۇلارنىڭ بىرىگە شۇنداق دېدىم: «سىز نېمە ئۈچۈن دىنىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلىشقا سەل قارايسىز؟ سىز ئاخىرەتكە ئىشىنىدىغان ئادەم تۇرۇپ، ھازىردىن باشلاپ ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلماي، ئۇنى دۇنيالىقىڭىز ئۈچۈن سېتىۋەتسىڭىز، بۇ بىر ھاماقەتلىك ئەمەسمۇ؟ سىز بىر سودىدا ئالغان نەرسە بىلەن بىرگە بەرگەن نەرسىگىمۇ تەڭلا ئىگە بولالمايسىز. شۇنداقكەن، سىز نېمە ئۈچۈن چەكسىز بىر نەرسىنى — ئاخىرەتنى چەكلىك كۈنلەردىن ئىبارەت بۇ دۇنياغا سېتىۋېتىسىز؟ ناۋادا ئۇ كۈنگە ئىشەنمىسىڭىز، ئۇنداقتا كاپىرسىز. ئۇنداق بولغاندا، سىز يوقىتىپ قويغان ئىمانىڭىزنى تېپىشنىڭ ئامالىنى قىلىڭ. سىز تىلىڭىزدىن چىقارمىسىڭىزمۇ، يوشۇرۇن ھالدا سىزنىڭ يول-مەزھەبىڭىز بولۇپ تۇرغان مەخپىي كۇپرى (يوشۇرۇن كاپىرلىق) نىڭ سەۋەبى ئۈستىدە ئىزدىنىڭ. سىزدە ئاشۇ مەخپىي كۇپرى بولغاچقىلا، سىز گەرچە كۆرۈنۈشتە

ئــۆزىنىڭزنى مۇئىمنلــك بــلەن پەردازلاپ، شــەرىئەتنى ئىغىزىنىــزدىن چۈشــۈرمەي كەلىسىڭىزمۇ، تاشقى جەھەتتە مۇشۇنداق جۆرئەتكە كىلەلىگەن». بۇ سوئالىمغا بەزىلەر شۇنداق دەپ جاۋاب بېرىشتى: «ئەگەر بۇ ئىش ھەقىقەتەن مۇھىم بولغان بولسا ئىدى، ئۇنىڭغا ئالــدى بــلەن ئــالىملار ئەمەل قىلغــان بــولاتتى، خەلــق ئارىســدىكى يــۈز ئابرۇيلۇق، پازىل، ئالىم كىشىلەردىن پــالانى-پۇكــۇنى ئــادەملەر نامــاز ئوقۇمايــدۇ، ھاراق ئىچىدۇ. يەنە بەزىلىرى يېتىملارنىڭ مال-مۈلۈكىنى، ۋەقپە مــالنى يەپ كېتىــدۇ. بەزىلەر پادىشاھلاردىن ئىنئام ئالىدۇ. ھارامــدىن ئــۆزىنى تارتمايــدۇ. يەنە بەزىــلەر قازىلىق، داۋا-دەستۇر، گۇۋاھلىق بېرىش ئىشلىرىدا پارا ئالىدۇ. بۇلارنى دەپ كەلسەك، گەپ تــــولا». ئىككىنچىــــى بىرســــى قوپــــۇپ، ئۆزىنىــــڭ تەســــەۋۋۇپ بىــــلەن شــۇغۇللىنىدىغانلىقىنى، ھــازىر بــۇ يولــدا تەرەققىــي قىلىــپ، ئىبــادەتكە ئېھتىيــاج چۈشــمەيدىغان دەرىجىــگە يەتكەنلىكىنــى ئېيتىــدۇ. ئــۈچىنچى بــرى بولســا، ئــۆز مەيلىچىلىك[21] (ئەھلى ئىباھە ياكى ئىباھىيە) تەرەپدارلىرىنىڭ ئاساسسىز، ئەپقاچتى گەپلىرى بــلەن ئــۆزلىرىگە باھــانە كۆرســتىدۇ. ئەمەلىيەتــتە، بۇنــداقلار تەســەۋۋۇپ يولىدىن پۈتۈنلەي چەتنەپ كەتــكەن ئــادەملەردۇر. بــاتىنىيە ئىقمــى تەرەپــدارلىرى بىلەن ئارىلاشقان تۆتىنچى بىرسى شۇنداق دەيدۇ: «ھازىر ھەقىقەت تېپىش قىيىنلىشىپ كەتتــى. ئۇنىڭغــا بارىــدىغان يولــدا توســالغۇلار كــۆپ. ھەقــىقەت توغرىســىدىكى ئىختىلاپلارمۇ كۆپىيىپ كەتتى. ھەر قايسى مەزھەبلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىــڭ گېپىــنىلا يورغىلىتىدۇ. ئۇلارنىــڭ ھېچقايسىســنى باشــقىلىرىدىن تــوغرا دېگىلــى بولمايــدۇ. ھەر كىمنىــڭ كەلتۈرىــدىغان ئەقلىــي دەلىللىرىــدە ئۆزئــارا زىتلىــق بــار، ئــويچىللار (مۇتەفەككىرلەر) نىڭ قاراشلىرىغىمۇ ئىشەنگىلى بولمايدۇ. تەئلىم مەزھىــپىگە تەرغىــب قىلغۇچىلارغا كەلسەك، ئۇلار ئىلمىــي پاكىتقــا ئەمەس، زوراۋانلىققــا تايىنىــدۇ. ئەھــۋال شۇنداق تۇرسا، مەن قانداقســىگە گۇمــانلىق نەرســىنى دەپ، ئۆزۈمنىــڭ ئىشــەنچلىك ئەقىدەمنى تاشلىغۇدەكمەن؟

بەشىنچى بىر ئادەم شۇنداق دەيدۇ: «مەن بۇ ئىشــلارنى (شــەرىكەتكە خــىلاپ ئىش-ھەرىكەتلەرنى) باشقىلارنى دوراپ قىلغىــنىم يــوق، مەن پەلســەپە ئۆگەنــدىم، ئۇنى ئۆگىنىش ئارقىلىق پەيغەمبەرلىكنىــڭ مــاھىيىتى بىــلەن تونۇۇشــتۇم، نەتىجىــدە، پەيغەمبەرلىك پائالىيىتىنىــڭ مــاھىيىتى ھېــكمەت ۋە مەســلىھەت (پايــدىلىقلىق) نــى چىقىش قىلغانلىقىنى، ئۇلارنــىڭ كىشــلەرنى تــائەت-ئىبــادەتكە تەرغىــب قىلىشــتىكى مەقسىتىنىڭ، ئۇلارنىڭ ئىش-ھەرىكىتىنى تىزگىنلەپ، ئــۇلارنى ئۆزئــارا قــان تۆكــۈش،

جەڭگە-جېدەللەردىن ھەمدە كۆڭۈل ئىستەكلىرىگە بېرىلىپ كېتىشتىن توسۇپ قېلىش ئىكەنلىكىنى بىلدىم. شۇنداق بولغانىكەن، مەن ئۆزۈمنىڭ ھەكىملەر (دانىشمەن، ھېكمەتدارلار) جۈملىسىدىن ئىكەنلىكىم، ھەر ئىشىمدا ھېكمەتنى چىقىش قىلىدىغانلىقىم ۋە ھېكمەتنى بايقىيالايدىغانلىقىمغا يارىشا، ئادەتتىكى نادان ئاۋام قاتارىدىن بولمىغانلىقىم ئۈچۈن، ئۆزۈمنى تەكلىپ (مەجبۇرىيەت يۈكلىنىش) دائىرىسىدىكى ئادەم ئەمەس، دەپ بىلىپ، ئاۋام خەلقنىڭ رەپتارىغا ئەگەشمىدىم». مانا بۇ، ئىلاھىيەتچى پەيلاسوپلارنىڭ ئەسەرلىرى ۋە تەئلىماتلىرىنى ئۆگەنگەن كىشىلەرنىڭ ئىمانى. ئۇلار بۇ نەرسىلەرنى ئىبن سىنا، ئەبۇ نەسىر فارابىيلارنىڭ كىتابلىرىدىن ئۆگىنىۋېلىشقان. ئىبن سىنا ۋە فارابىلارغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى ئىسلام بىلەن پەردازلىۋالغان كىشىلەردۇر. ئېھتىمال، سىز كۆپ قېتىم ئۇلارنىڭ بىرەرسىنىڭ قۇرئان ئوقۇغانلىقى، جامائەت نامازلىرىغا قاتنىشىدىغانلىقىنى، شەرىئەتنى ئېغىزدىن چۈشۈرمەي يۈرگەنلىكىنى كۆرەرسىز. لېكىن، ئۇ شۇنداق تۇرۇپ، ھاراق ئىچىدۇ، بىر قىسىم ناشايان ئىشلارنى قىلىدۇ. ئەگەر بىراۋ ئۇنىڭغا: «پەيغەمبەرلىك يالغان بولسا، سىز نېمىشقا ناماز ئوقۇيسىز؟» دېگۈدەك بولسا، ئۇ بەلكىم مۇنداق جاۋاب بېرىشى مۇمكىن: «مەن نامازنى بەدەن چېنىقتۇرۇش، يۇرت-خەلقىمنىڭ ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش، بالا-چاقا، مال-مۈلكۈمنىڭ ئامانلىقىنى دەپ ئوقۇيمەن .«بەلكىم، ئۇ بەزىدە «شەرىئەت راست، پەيغەمبەرلىك ھەقىقەت»، دەپمۇ قالار. ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا: «ئۇنداقتا نېمىشقا ھاراق ئىچىسىز؟» دېيىلسە، ئۇ شۇنداق دېيىشى مۇمكىن: «ھاراق كىشىلەر ئارىسىدا ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت پەيدا قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن چەكلەنگەن. مەن ئۆزۈمنىڭ دانالىقىمغا تايىنىپ، ئۇنداق ئىشلاردىن ساقلىنالايمەن. مەن ھاراقنى پەقەت ئۆزۈمنى روھلاندۇرۇش ئۈچۈنلا ئىچىمەن». ھەتتا، بىز ئىبن سىنا بولغان ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ بىر ۋەسىيىتىدە ئاللاھ بىلەن بىر قانچە ئىش توغرىسىدا شەرتلەشكەنلىكى، بۇنىڭدا ئۇ ئۆزىنىڭ شەرىئەت بەلگىلىمىلىرىگە سادىق بولىدىغانلىقى، دىنىي ئىبادەتلەرنى قولدىن بەرمەيدىغانلىقى، ھاراقنى كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى دورا ئورنىدا ئىچىدىغانلىقى قاتارلىقلارنى يازغانلىقىنى كۆرىمىز. دېمەك، ئۇ ئادەم ئۆز ئىمانىنىڭ ساپلىقى ۋە ئىبادەتلەرنى قولدىن بەرمەسلىكنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، داۋالىنىش غەرىزىدە ھاراق ئىچىشكە يول چىقارماقچى بولغان. مانا بۇ، ئۇلار ئارىسىدىكى ئۆزىنى مۇئمىن چاغلايدىغانلارنىڭ ئىمانىدۇر. نۇرغۇنلىغان ئادەملەر ئۇلارغا ئالدىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ

ئۈستىگە ئۇلارغا قارشى تۇرۇۋاتقان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۇلارغا قارشى تۇرۇشلىرى، ئېتىراز بىلدۈرۈشلىرىدىكى بىر خىل پاسسىپلىقمۇ كىشىلەر تويىنىڭ پەلسەپىچىلەرگە مايىل بولۇپ قېلىشىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى. چۈنكى، پەلسەپىچىلەرگە قارشى تۇرغۇچى ئاشۇ كىشىلەر پەلسەپىچىلەرنى تەنقىد قىلغانلىرىدا باشقا تۇتقۇلۇق مەسىلىلەرنى قويۇپ، خۇددى بىز باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بويىچە، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق، مەنتىق، ھەندەسە (گېئومېترىيە) گە ئوخشاش پەلسەپىچىلەر ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم ھېسابلىنىدىغان پەنلەرنىڭ ئەھمىيىتىنى ئىنكار قىلىپ، ئېغىزىغا كەلگەننى دەيدۇ. مەن دەپ ئۆتۈلگەن ئاشۇ بىر قانچە سەۋەبلەرگە كۆرە، خەلقنىڭ ئىمان-ئېتىقادىنىڭ سۇسلىشىپ، مۇشۇ دەرىجىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، كۆڭلۈمدە بۇ ئاپەتنى پاش قىلىش ئىستىكى تۇغۇلدى. مەن ئۇلار (پەيلاسوپلار، سوفىيلار، تەئلىمچىلەر، كالامچىلار، ئالىم ئاتالغانلار) نىڭ يول، بىلىملىرى، ئىدىيە-قاراشلىرى بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇپ چىققان بولغاچقا، ئۇلارنى پاش قىلىش بىر يۈتۈم سۇ ئىچكەنچىلىكمۇ قىيىنغا توختىمايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن بۇ ئىشنى دەرھال باشلاش كېرەكلىكىنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم-دە، ئۆز ئۆزۈمگە شۇنداق دېدىم: «جەمئىيەتتە كېسەل يامراپ كەتكەن، كېسەلنى داۋالايدىغان دوختۇرلارمۇ كېسەللەنگەن، خەلق ھالاكەتكە يۈزلىنىۋاتقان بىر چاغدا، سېنىڭ بۇ چەتلەك ۋە تەنھالىقتا ياشىغىنىڭنىڭ نېمە پايدىسى». مەن ئارقىدىنلا ئۆزۈمدىن سورىغان، قانداقمۇ ئويلاپ قالاتتىم: «سەن بۇ تۇمانىنى قاچانمۇ تارقىتىپ بولالايسەن؟ ھالبۇكى، سېنىڭ دەۋرىڭ پەترەت (ئىككى پەيغەمبەر دەۋرى ئارىسىدىكى ۋەھيى ئۈزۈلگەن ئارىلىق، غەزالىي بۇ يەردە دىننىي قىزغىنلىقنىڭ چېكىنىشىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىدۇ) زامانىدۇر. دەۋر باتىلنىڭ دەۋرى، ئەگەر سەن ئادەملەرنى مېڭىۋاتقان يولىدىن ھەق يولغا چاقىرساڭ، بارلىق ئادەم ساڭا قارشى چىقىدۇ. شۇنداق ئىكەن، سەن ئۇلار بىلەن بىرگە ياشاپ، ئۇلارغا قارشى كۆرەش ئېلىپ بېرىپ بولالمايسەن. ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇۋاپىق زامان، دىنپەرۋەر، قۇدرەتلىك بىر پادىشاھ بولمىسا بولمايدۇ». مەن شۇلارنى ئويلىغاندىن كېيىن، ھەقىقەتتىنى دەللىلگە تايىنىپ مەيدانغا ئېلىپ چىقىشتىن ئاجىز كەلگەنلىكىمنى باھانە قىلىپ، يەنىلا چەتلەك تۇرمۇشنى داۋاملاشتۇرۇشنى، ئالللاھ ئالدىدا ئۆزۈمگە رۇخسەتلىك ئىش، دەپ قارىدىم. لېكىن، كۆتمىگەن يەردىن ئالللاھنىڭ تەقدىرى بىلەن، ھېچقانداق سىرتقى سەۋەب يوق ئەھۋال ئاستىدا سۇلتاننىڭ ئۆزى قانداقتۇر بىر ئىچكى تۈرتكە بىلەن ھەرىكەتكە كېلىپ، مېنىڭ دەرھال نىشاپورغا قايتىشىم توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

بۇ بۇيرۇق شۇ دەرىجىدە كەسكىن ئىدىكى، ئەگەر باش تارتسام بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى بىر نەرسە دېگىلى بولمايتتى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىھەممۇ باھانە كۆرسىتىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بۇ چاغدا، كۆڭلۈمگە شۇنداق ئويلار كەچتى: «ئەمدىلىكتە، باھانىگە ئورۇن قالمىدى. سەن ھورۇنلۇق، ئېزىلەڭگۈلۈك، ئارام سۆيۈش، ئۆز قەدرىڭنى چۈشۈرمەي، ئادەملەرنىڭ تۈرلۈك ئەزىيەت، قاتتىق-قۇرۇق مۇئامىلىلىرىگە ئۇچرىماي ياشاشنى دەپ، چەتلەك تۇرمۇشنى تاللىۋالغان بولساڭ، بۇ توغرا بولمايدۇ. راستىنى ئېيتقاندا، سەن خەلق ئاممىسى بىلەن ئارىلىشىپ ياشاشتىن كېلىدىغان قىيىنچىلىقتىن ئۆزۈڭنى قاچۇرۇۋاتىسەن. ئاللاھنىڭ بۇ سۆزىگە نېمە دەيسەن؟: «ئەلىف، لام، مىم(1). ئىنسانلار «ئىمان ئېيتتۇق» دەپ قويۇش بىلەنلا سىنالماي تەرك ئېتىلىمىز، دەپ ئويلامدۇ؟ (2) ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنى بىز ھەقىقەتەن سىنىدۇق،» (ئەنكەبۇت سۈرىسى1-،2- ئايەت ۋە 3- ئايەتنىڭ بىرقىسمى)،

بۇ يەردە ئاللاھ ئۆز بەندىلىرى ئىچىدىكى ئەڭ قەدىرلىك كىشىگە نېمە دەۋاتىدۇ: «سەندىن بۇرۇن ئۆتكەن پەيغەمبەرلەرمۇ ئىنكار قىلىندى، ئۇلار ئىنكار قىلىنغانلىقىغا ۋە ئۆزلىرىگە يەتكەن ئەزىيەتلەرگە سەۋر قىلدى، ئاخىر ئۇلار بىزنىڭ ياردىمىمىزگە ئېرىشتى، ئاللاھنىڭ سۆزلىرىنى ھەرقانداق ئادەم ئۆزگەرتەلمەيدۇ، شۈبھىسىزكى، پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسسىسى ساڭا نازىل بولدى»(ئەنئام سۈرىسى 34- ئايەت.)

يەنە بۇ سۆزىگەچۇ: «ياسىن(1) ھېكمەتلىك قۇرئان بىلەن قەسەمكى، (ئى مۇھەممەد!) شەك- شۈبھىسىزكى، سەن پەيغەمبەرلەردىنسەن(2- 3). توغرا يولدا سەن(4). قۇرئان ئاتا- بوۋىلىرى ئاگاھلاندۇرۇلمىغان (يەنى ئۇلارغا پەيغەمبەر كەلمىگەن)، غاپىل قالغان بىر قوۋمنى ئاگاھلاندۇرۇشۇڭ ئۈچۈن، غالىب، ناھايىتى مېھرىبان اللہ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغاندۇر(5- 6). ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىگە (ئازاب توغرىسىدىكى) ھۆكۈم ھەقىقەتەن تېگىشلىك بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئىمان ئېيتمايدۇ(7). بىز ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىغا ئېڭەكلىرىگىچە قەدەر تاقاقلارنى تاقىدۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار باشلىرىنى ئەگمەيدۇ) (8 .(ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىر توسۇق، كەينىدە بىر توسۇق قىلدۇق، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى پەردىلىدۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «(ئىماننىڭ يوللىرى توسۇلۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن) ھېچ نەرسىنى كۆرەلمەيدۇ(9). ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرامسەن، ئاگاھلاندۇرمامسەن، ئۇلارغا بەرىبىر

ئوخشاش،ئىمان ئېيتمايدۇ (10). سەن پەقەت قۇرئانغا ئەگەشكەن، مەرھەمەتلىك اللھ نى كۆرمەي تۇرۇپ قورققان كىشىنى ئاگاھلاندۇرالايسەن» (ياسىن سۈرىسى باشلامقى 9 ئايەت ۋە 10- ئايەتنىڭ بىر قىسمى». شۇنىڭدىن كېيىن مەن قەلب ۋە مۇشاھەدە ئەربابلىرى (مۇتەسەۋۋىفلار) بىلەن مەسلىھەتلەشتىم. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىردەك چەتلەك تۇرمۇشنى ئاياغلاشتۇرۇپ، زاۋىيە (خانىقا، تەككە) دىن چىقىش مەسلىھەتىنى بېرىشتى. بۇنىڭغا قوشۇلۇپ بىر قىسىم تەقۋادار دوستلارنىڭ بۇ قېتىمقى ھەرىكەتنىڭ مۇشۇ يۈز يىل بېشىدا ئاللاھ مەيدانغا كەلتۈرۈشنى تەقدىر قىلغان ياخشىلىقنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالىدىغانلىقىدىن بەلگە بېرىدىغان بەزى بېشارەتلىك چۈشلەرنى كۆرۈشلىرىمۇ مېنىڭ بۇ ئىشقا بولغان ئىرادەمنى تېخىمۇ چىڭىتىپ، كۆڭلۈمنى تىندۇردى. دېمىسىمۇ، ئاللاھ ھەر يۈز يىل بېشىدا ئۆز دىنىنى گۈللەندۈرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلغانىدى.[22] ئاللاھنىڭ قۇلايلىق يارىتىپ بېرىشى بىلەن كەمىنە 499- يىلى زۇلقەئدە ئېيىدا بۇ زور ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن نىشاپورغا كەلدىم. ئۆز ۋاقتىدا باغدادتىن چىقىپ كەتكەن ۋاقتىم 488- يىلى ئىدى. شۇنداق بولغاندا، مېنىڭ جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ ياشىغان ئومۇمي ۋاقتىم 11 يىلغا يەتكەنىدى. ئاللاھنىڭ بۇ ھەرىكەتنى ئېلىپ بېرىشنى تەقدىرىمگە پۈتۈشى ھەيران قالارلىق بىر ئىش بولدى. مەن چەتلەكتىكى چاغلىرىمدا، بۇنداق بولارنى ئويلاپ باقمىغانىدىم. باغدادنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەندىمۇ، ئۇ يەردىكى ھەشەمەتلىك تۇرمۇشتىن ۋاز كەچكەندىمۇ، مۇنداق بىر ئىشنىڭ بولۇپ قېلىشىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغان. ئاللاھ ھەقىقەتەن قەلب ۋە ھالەتلەرنى ئۆزگەرتكۈچى ئىكەن. «مۇئمىننىڭ قەلبى ئاللاھنىڭ بارماقلىرىدىن بولغان ئىككى بارماقنىڭ ئارىسىدا تۇرىدۇ.».[23] مەن شۇنى بىلەتتىمكى، ناۋادا مېنىڭ بۇ قېتىمقى باغدادقا قايتىشىمدىكى مەقسەت، يەنە شۇ بۇرۇنقى بىلىمنى تارقىتىش ئۈچۈن بولغىنىدا ئىدى، مەن قايتمىغان بولاتتىم. مېنىڭ بۇرۇن باغدادتىكى بىلىم تارقىتىشىم ئابرۇي-ئىناۋەت تېپىش ئۈچۈن بولغان. مېنىڭ بارلىق گەپ-سۆز ۋە ئىش-ھەرىكىتىم شۇ بىلىمگە سەرپ بولغان. ئەمما، ھازىر بولسا ئىش باشقىچە بولۇپ، ئابرۇي تاپىدىغان بىلىمنى ئەمەس، بەلكى ئابرۇينى كېرەك قىلمايدىغان، ھەتتا ئابرۇيسىزلىققا چۈشۈرۈپ قويىدىغان بىلىمنى تارقىتىشقا بارىمەن. مېنىڭ مەقسەت، ئارزۇ-نىشانىم ئەنە شۇنىڭدىن ئىبارەت. مېنىڭ نىيىتىمنى ئويلاۋاتقانلىقىمنى پەرۋەردىگارىم ئاللاھ ئوبدان بىلىدۇ. مەن ئەمدى ئۆزۈمنى ۋە باشقىلارنى تۈزىمەكچى. مەن بۇ يولدا كۆتكىنىمگە ئېرىشەلەمدىم، ياق، بىلمەيمەن. لېكىن، مەن كۆز بىلەن كۆرۈپ

تۇرغاندەك تولۇپ تاشقان ئىشەنچ ئىچىدە شۇنداق قارايمەنكى، ھەممىدىن ئۇلۇغ، ئۈستۈن ئاللاھنىڭ مەدىتى بولمىغىنىدا مېنىڭ قولۇمدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. مەن بۇ ئىشقا ئۆزۈمچە ھەرىكەتلەنمىدىم. ئاللاھ مېنى ھەرىكەتلەندۈردى. مەن ئىش قىلمىدىم، مېنى ئاللاھ ئىش قىلدۇردى. مەن ئالدى بىلەن ئاللاھتىن مېنى تۈزىشىنى. ئاندىن، مەن سەۋەبلىك باشقىلارنى تۈزىشىنى، مېنى ھىدايەت قىلىشىنى، شۇنداقلا مەن سەۋەبلىك باشقىلارنى ھىدايەت قىلىشىنى، ماڭا ھەقنى ھەق ھالىتىدە كۆرستىشىنى، ھەققە ئەگىششىنى نېسىپ قىلىشىنى، باتىلنى باتىل ھالىتىدە كۆرستىشىنى، ئۇنىڭدىن ساقلىنىشقا نېسىپ قىلىشىنى تىلەيمەن .

ئەمدى، بىز يۇقىرىدا زىكرى قىلىپ ئۆتكەن «ئىمان زەئىپلىشىشىنىڭ سەۋەبلىرى» توغرىسىدىكى بايانىمىزغا قايتىپ، ئىماني زەئىپلەشكەن ئاشۇ كىشىلەرنى قانداق قىلىپ، توغرا يولغا باشلاپ، ھالاكەت گىرداۋىدىن قايتۇرۇپ كېلىش توغرىسىدا توختىلىمىز. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن تەئلىمچىلەرنىڭ تەشۋىق-تەرغىباتلىرى بىلەن گاڭگىراپ قالغان كىشىلەرگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ مەسىلىسى بىز باشتا دەپ ئۆتكەن «توغرا يول» دېگەن كىتابىمىزدا ھەل قىلىنىپ بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ قىسقا كىتابچىمىزدا ئۇزۇن توختالمايمىز. ئۆز مەيلىچىلەر (ئەھلى ئىباھە) لەرگە كەلسەك، بىز ئۇلارنىڭ بارلىق شۈبھىلىك قاراشلىرىنى يەتتە تۈرگە يىغىنچاقلاپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە تېگىشلىك رەددىيلەرنى بېرىپ بولغان. ئۇلاردىن باشقا پەلسەپە كىتابلىرىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆز ئىمانىنى بۇزۇۋالغان ھەتتا بۇنىڭدا پەيغەمبەرلىكنىڭ ئاساسىنى ئىنكار قىلىشقىچە بېرىپ يەتكەن بىر قىسىم كىشىلەرگە كەلسەك، بىز يۇقىرىدا پەيغەمبەرلىكنىڭ ماھىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئېنىق ئەمەلىي ئىش ئىكەنلىكىنى تېبابەت، ئاسترونومىيە، فىزىكا، سېھىرگەرلىك، تىلسىمگەرلىك ۋە باشقا پەنلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە باغلاپ تۇرۇپ ئىسپاتلاپ چىقتۇق. بىزنىڭ بۇ جەھەتتە تېبابەت ۋە ئاسترونومىيە پەنلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە دەلىل كەلتۈرۈشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، بۇ پەنلەر ئاشۇ پەلسەپىچىلەرنىڭ ئۆزلىرى شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان پەنلەر بولغانلىقى ئۈچۈن بۇلاردىكى تۈپ ئالاھىدىلىك ئۇلارغا ياخشى مەلۇم.

ئەمدى پەيغەمبەرلىك ھەققىدىكى دەلىل-ئىسپاتلارنى كۆرستىپ بېرىمىز:

براۋ، پەيغەمبەرلىكنىڭ ئاساسىنى ئېتىراپ قىلسىمۇ، ئەمما يەنە بىر تەرەپتىن شەرىئەت بەلگىلىمىلىرىنىڭ ھېكمەت ئاساسىنى تېپىشقا ئورۇنسا، ئۇنداق ئادەم پەيغەمبەرلىكنىڭ ھەقلىقىگە ئىشەنمىگەن كاپىر ھېسابلىنىدۇ. ئۇنى بۇ يەردە پەيغەمبەرگە ئىشەنگەن ئادەم دېگەندىن كۆرە، بەختى ئوڭدىن كېلىپ قېلىپ، پەقەت تەلىيىگە تايىنىپلا باشقىلارنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ يۈرگەن بىر ئاتامانغا ئىشەنگەن ئادەم، دېگەن تۈزۈك. بۇنداق ئاتامانلىق بىلەن پەيغەمبەرلىك ئايرىم ئىككى نەرسىدۇر. ئەمەلىيەتتە، پەيغەمبەرلىككە ئىشىنىش دېگەنلىك، ئەقىلدىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدىغان بىر خىل بىلىش ـ ئىدراك باسقۇچىنى ئېتىراپ قىلىش، دېگەنلىك بولىدۇ. ئۇ باسقۇچتا ئىنسانىدا يېڭى بىر كۆز ئېچىلىدۇ. ئۇ كۆز بىلەن ئايرىم ئىشلارنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇنداق چاغدا، ئىنساندىكى بارلىق سەزگۈلەرنىڭ ئەقلىي نەرسىلەرنى بىلىشتە رولى بولمىغاندەك، ئەقلىنىڭمۇ ئىنساندا شەكىللەنگەن بۇ خىل يۇقىرى دەرىجىلىك ئىقتىداردا رولى بولمايدۇ. بۇنداق چاغدا، خۇددى ئىنساندىكى ئاڭلاش سەزگۈسىنىڭ كۆرۈش سەزگۈسىدە رولى بولمىغاندەك، قىسقىسى، ئىنساندىكى بارلىق سەزگۈلەرنىڭ ئەقلىي نەرسىلەرنى بىلىشتە رولى بولمىغاندەك، ئەقلىنىڭمۇ ئۇ خىل يۇقىرى دەرىجىلىك بىلىشتە رولى بولمايدۇ. ئەگەر ئۇ ئادەم (پەيغەمبەرلىككە ئىشەنسىمۇ، ئەمما شەرىئەت ھۆكۈملىرىنىڭ ھېكمەت ئاساسىنى سۈرۈشتىلەيدىغان ھېلىقى ئادەم) بۇ ھەقىقەتنى توغرا تاپمىسا، بىز ئاللىبۇرۇن ئۇنىڭ مۆمكىنچىلىكى ۋە ئەمەلىيەت ئىكەنلىكىنى پاكىتلار بىلەن بايان قىلىپ بولدۇق. ئەگەر ئۇ ئادەم پاكىتقا بويسۇنۇپ، ئۇنى توغرا تاپسا، ئۇ چاغدا بۇ يەردە ئەقىلگە باغلىق بولمىغان، بەلكى ئەقىلگە قويۇپ بەرسە، مۆمكىنچىلىكنى يوققا چىقىرىش ئېھتىمالى بولغان بىر قاتار (ئايرىم) ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ئېتىراپ قىلغان بولىدۇ. بۇنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشەندۈرگەندە مۇنداق دېيىشىمىز مۇمكىن: ئۆزىنى تەبىئەت پەنلىرىگە خەبەردار، دەپ يۈرگەن بىراۋ ئۆزىنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىسىگە ئاساسەن: «بىر داڭ(4.495 گرام) ئەفيۇن ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ قويالايدۇ. چۈنكى، ئەفيۇننىڭ تەبىئىتى زىيادە سوغۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ ئادەم بەدىنىگە كىرگەندىن كېيىن قان تومۇرلاردىكى قاننى توڭلۇتۇپ قويىدۇ، دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرسە، بۇنى: «سوۋۇتۇشچانلىقتا ئىگە بىرىكمە جىسىملارنىڭ سوۋۇتۇش كۈچى ئۆلاردىكى سۇ ۋە تۇپراقتىن كېلىدۇ. چۈنكى، بۇ ئىككى جىسىم تەبىئىتى سوغۇق جىسىملاردۇر .شۇنداق بولسىمۇ، ئادەم بەدىنىدە نەچچە ـ نەچچە كىلوگراملاپ سۇ ۋە تۇپراق(مىنېرال ماددا) بولۇشىغا قارىماي،

ئۇلارنىڭ قورساق ئىچىنى سوۋۇتۇشى ھاياتلىقىا تەھدىت سالالىغۇدەك دەرىجىگە يەتمەيدۇ، دەپ قاراپ يۈرگەن ئەمما ئەفيۇننىڭ يۇقىرىقى تەسىرىنى ئەمەلىي تەجرىبە بىلەن ئىسپاتلاپ باقمىغان يەنە بىر تەبىئىي پەن ئالىمى ئاڭلاپ، شۇ ھامان ئەفيۇننىڭ ئۇنداق ئاقىۋەت پەيدا قىلىش مۇمكىنچىلىكىنى يوققا چىقىرىدۇ. ۋە بۇنى مۇنداق چۈشەندۈرىدۇ: «ئەفيۇندا ئۇيقۇلۇق ۋە ھاۋالىق خۇسۇسىيەت بار. مانا شۇ ئىككى خۇسۇسىيەت ئۇنىڭدىكى سوغۇقلۇقنى چەكلەپ تۇرىدۇ. بىز ناۋادا ئادەم بەدىنىنى پۈتۈنلەي سۇ بىلەن تۇپراقتىن پۈتكەن، دەپ قارىغىنىمىزدىمۇ يەنىلا ئۇنىڭدا ئۇ خىل دەرىجىدىكى(ئۆلتۈرۈپ قويۇش دەرىجىسىدىكى) سوۋۇش كېلىپ چىقمايدۇ. شۇنداق ئىكەن، بەدەنگە ئەفيۇن دېگەن بۇ ھاۋالىق ۋە ئۇيقۇلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە نەرسە قوشۇلسا، ئۇنىڭمۇ سوۋۇماسلىقىا تېگىشلىك». ئۇ مانا مۇشۇ سۆزنى يۇقىرىقى سۆزنى ئىنكار قىلىشتىكى پاكىتى قىلىدۇ. پەيلاسوپلارنىڭ تەبىئىيات(تەبىئەت پەنلىرى)، ئىلاھىيات(ئىلاھىيەت پەنلىرى) توغرىسىدىكى دەلىل - پاكىتلىرىنىڭ بەرى مۇشۇ تەرزدە بايان قىلىنغان. يەنى ئۇلار ئىشلارنى ئۆزى تاپقان ۋە چۈشەنگەن ئۇسۇل بويىچە تەسەۋۋۇر قىلىدۇ. ناۋادا ئۆزىگە ناتونۇش قاراشلار بولۇپ قالغىنىدا ئۇنى دەرھال يوققا چىقىرىدۇ.

ئەگەر بۇ ئاقىللار راست چۈشەلەرنى ئۆزلىرىمۇ كۆرۈپ باقمىغان ئەھۋالدا بىراۋنىڭ: «ئادەم سىزىمنى يوقاتقان چېغىدا غەيبنى كۆرەلەيدۇ» دېگەنلىكىنى ئاڭلىسا، ئۇنىمۇ دەرھال يوققا چىقىرىشتىن يانمىغان بولاتتى. مانا مۇشۇنداق، ھەممىنى ئۆز ئەقلى بىلەنلا دەگسەيدىغان، كۆرگىنىگىلا ئىشىنىدىغان ئادەملەردىن بىرىگە: «دۇنيادا ئۆزى دانىچىلىك كېلىدىغان، شۇنداق تۇرۇپ بىر شەھەرگە قويسا ئۇشەھەرنى پۈتۈنلەي يالماپ كېتىدىغان، ئاندىن ئۆزىنىمۇ يالماپ - يۇتۇپ شەھەرمۇ يوق، ئۆزىمۇ يوق بولىدىغان بىر نەرسەنىڭ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ «دېيىلسە، ئۇ دەرھال بۇ گەپنى يوققا چىقىرىپ: «بۇ دېگەن بىر خۇراپىي گەپ بوپتۇ. تېخى بۇنداق ئىش دۇنيادا بولۇپ باققىنى يوق»، دەيدۇ. ھالبۇكى ئۇ نەرسە ئەمەلىيەتتە ئوت ئىدى. پەقەت ئۇ ئادەم ئۇنداق نەرسىنى ئاڭلاش بىلەن بىرگە كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈنلا شۇ ھۆكۈمنى چىقاردى. ئاخىرەتتىكى ئاجايىپ ئىشلارنى ئىنكار قىلىشمۇ كۆپىنچە يۇقىرىقىدەك ئەھۋالدىن شەكىللىنىدۇ .ئەمدى بىز ھېلىقى تەبىئىي پەنچى پەيلاسوپلارغا شۇنداق دەيمىز: «سىلەر فىزىكىدىكى ئەقىلگە ئۇيغۇن بىر قائىدىگە خىلاپ ھالدائەفيۇن دا سوۋۇتۇش خۇسۇسىيىتى بار، دەپ قاراشقا مەجبۇر بولدۇڭلار. شۇنداق بولغان ئىكەن، شەرئەت

هۆكۈملىرىدىمۇ قەلبنى داۋالاش ۋە ئۇنى ساپلاشتۇرۇش جەھەتلەردە دانالىق بىلەن ئەمەس بەلكى پەيغەمبەرلىك كۆزى بىلەنلا بىلگىلى بولىدىغان ئايرىم خاسىيەتلەر بولسا نېمىشقا بولمىغۇدەك؟ تېخى ئاشۇ پەيلاسوپلار ئۆز كىتابلىرىغا بەزى مەزمۇنلاردا بۇنىڭدىنمۇ ئەجەبلىنەرلىك ۋە غەلەتە ئاللىقانداق بىر خاسىيەتلىك نەرسىلەرگە ئىشىنىپ يۈرىدۇ ئەمەسمۇ؟ مانا شۇنداق خاسىيەتلىك نەرسىلەرنىڭ بىرسى تۆۋەندىكى مۇجەررەب (تەجرىبىدىن ئۆتكەن) شەكىل بولۇپ، بۇنى تۇغۇتى قىيىن چۈشكەن ئايالغا ئىشلىتىدۇ .

د	ه	ب
ج	ە	ز
ح	ا	و

4	9	2
3	5	7
8	1	6

بۇ شەكىل ئىككى پارچە قۇرۇق لاتىغا يېزىلىدۇ. ئاندىن ئۇنى بالىسى چۈشمەي قىنىلىۋاتقان ھامىلدارنىڭ ئىككى پۇتى ئارىسىغا قويۇلغاندىن كېيىن ھامىلدار ئۇنىڭغا كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ بېرىدۇ. دەل شۇ پەيتتە تۇغۇت بىردىنلا ئاسانلىشىپ ئانا بولغۇچى ئازابتىن قۇتۇلىدۇ. ئۇلار بۇ ئىشنىڭ مۇمكىنچىلىكىگە ئىشەنگەن ۋە ئۇنى «ئەجەب خاسىيەتلەر» دېگەن كىتابقا كىرگۈزگەن.

بۇ جەدۋەلدە توققۇز كاتەكچە بار بولۇپ ھەر كاتەكچىگە مەخسۇس بىر رەقەم يېزىلىدۇ .بۇ جەدۋەلدىكى توققۇز كاتەكچىدىن ھەر ئۈچ كاتەكچە بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئۇلارنىڭ يىغىندىسى 15بولىدۇ. سىز ئۇنى مەيلى قايسى تەرەپتىن ئۇقۇماڭ، ھەر ئۈچ رەقەمنىڭ يىغىندىسى ئوخشاشلا 15 بولىدۇ. مەن ھېچ چۈشىنەلمىدىم. بامدات نامىزىنىڭ ئىككى رەكئەت، ئەسىر نامىزىنىڭ 4 رەكئەت، پېشىن نامازىنىڭ 8رەكئەت، شام نامازىنىڭ 3 رەكئەت بولۇشىنىڭ ھېكمەت نەزىرى بىلەن بىلگىلى بولمايدىغان قانداق خاسىيىتى بولسۇن، دەپ ئۇلارنىڭ شۇنداق بەلگىلىنىشىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىغان ئۇ ئادەم ئەجەبا بۇ جەدۋەلنىڭ خاسىيىتىگە ئىشىنىپ يۈرمەكتە. نامازلارنىڭ رەكئەت سانىدىكى پەرق نامازلار ۋاقتىنىڭ ئوخشىماسلىقىدىن كەلگەن. بۇنىڭغا ئوخشاش خاسىيەتلەرنى پەقەت پەيغەمبەرلىك نۇرى ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدۇ. ئەجەبلىنەرلىك يېرى شۇيەردىكى، ناۋادا بىز سۆزنى مۇنەججىملەرنىڭ سۆزىگە يۆتكىگەن بولساق ئۇلار(ئاسترولوگلار) بۇ يەردىكى ۋەقتلەر ئارىسىدىكى پەرقنى چۈشەنەلىگەن بولاتتى. بۇ چاغدا بىز شۇنداق دېگەن بولار ئىدۇق: «قۇياشنىڭ ئاسماننىڭ ئورتاسىدا ياكى كۈن چىقىش(شەرق) تە ياكى كۈن پېتىش(غەرب) تە بولۇشىغا ئەگىشىپ مۇنەججىملەرنىڭ ئادەملەرگە تەقدىر- تالىئ چىقارىش(ھەيلاج قىلىش)لارىمۇ ھەرخىل بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ ھەتتا ئۇلار كىشىلەرنىڭ بەخت- تالىئلەرنىڭ ھەرخىل بولۇشى ۋە ئۆمۈر- ئەجەللىرىنىڭ پەرقلىق بولۇشلىرىنى ئاشۇ ئاساستا چۈشەندۈرۈشىدىغۇ! ئەمەلىيەتتە كۈن قايرىلىش بىلەن كۈننىڭ ئاسمان ئورتاسىدا تۇرۇشىنىڭ، يەنە شۇنداقلا پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياش بىلەن ئۇنىڭ غەرب تەرەپتە بولۇشى ئارىسىدا ھېچ قانداق پەرق يوقتۇر. ئۇلار مۇنەججىملىكتىكى ئاشۇ پەلسەپەتىش گەپلەرگە پەقەت ئۇ سۆزلەر مۇنەججىملەرنىڭ ئاغزىدىن چىققانلىقى ئۈچۈنلا ئىشىنىشىپ يۈرمەكتە. بەلكىم، ئۇلاردىن بىراۋ مۇنەججىمنىڭ دېگەنلىرىنى سىناپ كۆرۈپ يۈز قېتىملاپ ئۇنىڭ يالغانلىقىنى ئىسپاتلىغاندۇ. لېكىن ئۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇ نەرسىلەرگە ئىشىنىۋېرىدۇ. ئۇ ئادەم مۇنەججىمنىڭ سۆزىگە شۇ دەرىجىدە ئىشىندۇكى، مۇنەججىم ئۇنىڭغا: «ئەگەر قۇياش ئاسماننىڭ قاق ئورتاسىدا تۇرغان ۋە قۇياشقا پالانى يۇلتۇز ئۇدۇللۇنۇپ قالغان بىر پەيتتە، سېنىڭ تەلەي يۇلتۇزۇڭ پالانى بۇرجدا بولۇپ قالسا، سەن بۇ چاغدا يېڭى كىيىم كىيسەڭ، سەن ئاخىرى ئاشۇ يېڭى كىيىمىڭ بىلەن ئۆلتۈرۈلىسەن»، دېسە ئۇ ئاشۇ چاغدا يېڭى كىيىم كىيمەيدۇ. بەلكىم شۇنداق قاتتىق سوغۇق بولۇشى مۇمكىن، شۇنداقتىمۇ ئۇ مۇنەججىمنىڭ گېپىدىن قورقۇپ

يىغى كىيىم كىيمەيدۇ. ئۇ مۇنەججىمنىڭ يالغانچىلىقىنى تەكرار بىلىپ يەتسىمۇ يەنىلا ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىۋېرىدۇ. ھەيرانمەن، مۇشۇنداق چېكىدىن ئاشقان خۇراپىي گەپلەر ئەقلىگە سىغقان ۋە ئۇنى بىر قىسىم پەيغەمبەرلەردە مۆجىزە شەكلىدە ئايان بولىدىغان ئالاھىدە ئىقتىدار، دەپ ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ ئادەم يەنە نېمە دەپ ئاللاھنىڭ مۆجىزەلەر بىلەن قوللاپ، قۇۋۋەتلىشىگە سازاۋەر بولغان راستچىل پەيغەمبەرلەردىن ئاڭلىغان سۆزلەردىكى يۇقىرىقى نەرسىلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان، سەۋەبى ئېنىق بولمىغان خاسىيەتلەرنى ئىنكار قىلىدۇ؟ نېمىشقا ئۇنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمايدۇ؟ ئەگەر بىر پەلسەپەچى نامازلارنىڭ رەكئەت سانىنىڭ بەلگىلىنىشى، ھەج پائالىيەتىدىكى شەيتانغا تاش ئېتىش ھەمدە ھەج ئەمەللىرىنىڭ سانى ۋە باشقا شەرئەت بەلگىلىگەن ئىبادەتلەردىكى ئۆزىگە خاس ماھىيەتلەر، ئۈنۈم، ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تېببىي دورىلار ۋە ئاسترونومىيە بىلىملىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ئارىسىدىكى پەرقنى تاپالماي قېلىش نەتىجىسىدە: «مەن بىر قىسىم تېببىي ۋە ئاسترونومىيەلىك بىلىملەرنى ئەمەلىي تەجرىبىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. شۇنىڭ بىلەن مەندە ئۇ نەرسىلەرنىڭ راستلىقىغا قارىتا چوڭقۇر ئىشەنچ شەكىللىنىپ كۆڭلۈمدىن ئۇنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى يوققا چىقىرىش ياكى ئۇنىڭدىن يىرگىنىشكە ئورۇن قالمىدى. سەن دەۋاتقان شەرئەت ھۆكۈملىرىدىكى خاس ئالاھىدىلىكلەرگە كەلسەك، مەن ئۇلارنى ئەمەلىي تەجرىبەمدىن ئۆتكۈزۈپ باققىنىم يوق. شۇنداق ئىكەن، مەن يەنە نېمىشقا ئۇنىڭ راستلىقىغا، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئىشىنەلەيمەن؟ مەن ئۇ ئالاھىدىلىكلەرنى قانداق بىلىپ ۋە ئېنىقلاپ ھەمدە ئىسپاتلاپ چىقالايمەن؟» دېسە ھەمدە ئۇ بۇنداق دېيىش بىلەن بىرگە ئۇ خاس ئالاھىدىلىكنىڭ مۇمكىنچىلىك ئىكەنلىكىگە قايىللا بولسا بىز ئۇنىڭغا شۇنداق دېگەن بولاتتۇق: «سىز دەپ ئۆتكەن بايىقى ئەھۋالدا شەخسەن تەجرىبىدىن ئۆتكەن نەرسىلەرگىلا ئىشىنىپ قالماستىن بەلكى يەنە سىزدىن باشقىمۇ تەجرىبە قىلىپ باققانلاردىن ئۇنى-بۇنى ئاڭلاپ شۇ بويىچە ئىش كۆرۈپ باقسىز. شۇنداق ئىكەن، پەيغەمبەرلەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىڭ. چۈنكى ئۇلار شەرئەتتىكى بارلىق ئىشلارنىڭ تۈپ ماھىيىتىنى بىۋاستە كۆرەلىگەن ۋە ئۇنى ئۆز تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزگەن كىشىلەردۇر. ئۇلارنىڭ يولىنى بويلاپ مېڭىڭ، شۇندىلا ئۇلار كۆرگەن، بىلگەن نەرسىلەرنى سىزمۇ شەخسەن بىلىپ يېتەلەيسىز. شۇنى قوشۇمچە قىلىپ قويايكى، ھەتتا سىز ئۇ بىر قىسىم ئىشلارنى ئۆز

تەجرىبىگىزدىن ئۆتكۈزمىگەن تەقدىرىدىمۇ سىزنىڭ ئەقىلىڭىز يەنىلا سىزنى ئۇ ئىشلارغا ئىشىنىش ۋە ئەمەل قىلىشقا قەتئىي تۈردە ئۈندەيدۇ. مىسالغا ئالساق: ياش ۋە ئەقىل جەھەتتىن يېتىلگەن بىر ئادەم بار دېسەك، ئۇ ھېلىغا كەلگۈچە مەلۇم بىر خىل كېسەللىك بىلەن ئاغرىپ باقماي كېلىپ، ئەمدىلىكتە دەل شۇ خىل كېسەل بىلەن ئاغرىغان بولسا، ئۇ ئادەمنىڭ ئىلمى تىبنى پىششىق بىلىدىغان بىر دادىسى بولسا، بالىسى دادىسىنىڭ تىب ئىلمىدىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ئەقلىنى تاپقاندىن بېرى بىلىپ كەلگەن بولسا، شۇنداق ئەھۋالدا دادا بالىسىغا بىر دورا ياساپ تەييارلاپ: «بۇ دورا كېسىلىڭگە پايدا قىلىدۇ. بۇنى يېگىن» دېسە، ئەگەر دورىنىڭ تەمى ئاچچىق، قىرىق بولغان بولغان تەقدىردىمۇ بۇنى ئاڭلىغان بالىنىڭ ئەقلى ئۇنى دورىنى ئىچىپ يېيىشكە جورامدۇ ياكى بۇ گەپكە ئىشەنمەسلىككە جورامدۇ؟ ئەگەر دادىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەي: «بۇ دورىنىڭ كېسىلىمگە شىپا بولىشا ئىشەنمەيمەن، چۈنكى مەن ئۇنى بۇرۇن يەپ كۆرۈپ باقمىغان»، دېگۈدەك بولسا، شۇنىڭدا گەپ يوقكى سىز ئۇئادەمنى ئۆتۈپ كەتكەن كالۋاغا چىقىرىسىز. خۇددى شۇنىڭدەك، نۇۋەتتىكى سىزنىڭ ئارىسالدىلىقىڭىزنىمۇ بارلىق ئەقىلدارلار - دانالار بىر تۇرلۇك ئەھمەقلىق دەپ قارايدۇ .

ئەگەر سىز: «مەن پەيغەمبەرنىڭ مېھرىبانلىقىنى، ئۇنىڭ مەنىۋى تېبابەت ھېسابلىنىدىغان ئىبادەتلەردىكى خاسىيەتلەردىن خەبەردارلىقىنى قانداق بىلىمەن؟» دېگۈدەك بولسىڭىز، مەن شۇنداق دېگەن بولاتتىم: «سىز ئۆز دادىڭىزنىڭ سىزگە بولغان مېھرى- مۇھەببەتىنى قانداق بىلىدىڭىز؟ ئەجەبا ئۇمۇ كۆرگىلى، تۇتقىلى بولمايدىغان ئىش ئەمەسمۇ، ئەمەلىيەتتە سىز ئۇنى دادىڭىزنىڭ تۈرلۈك ئىش- ھەرىكەتلىرى، سىزگە قىلغان تۈرلۈك مۇئامىلە- پوزىتسىيەلىرىنىڭ نىمە تۈپەيلىدىن بولغۇۋاتقانلىقىنى كۆرستىپ بېرىدىغان بەلگە- ئالامەتلەر ئارقىلىقلا ئېنىق بىلىپ يەتتىڭىز. ھەرقانداق بىر ئادەم پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى ھەمدە كىتابلاردا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاممىنى يېتەكلەشكە ئەھمىيەت بەرگەنلىكى، كىشلەرنى ئەخلاق- ئىستىلنى ياخشىلاشقا، قىسقىسى ئىنسانلارنىڭ دىن ۋە دۇنيالىق ئىشلىرىنى ياخشىلاشقا تەرغىب قىلىشتا تۈرلۈك سىلىق- سىپايە مېھرىبانە ئۇسۇللارنى قوللانغانلىقى توغرىسىدا يېزىلغان بايانلارنى ئوقۇپ كۆرگەن ئادەم پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۆز ئۈممىتىگە بولغان مېھرىبانلىقىنىڭ بىردادىنىڭ ئۆز بالىسىغا بولغان مېھرىبانلىقىدىنمۇ نەقەدەر زور ئىكەنلىكىنى بىۋاستە ۋە ئۆز- ئۆزىدىن مەلۇم ھالدا بىلىپ يېتەلەيدۇ. ئۇ يەنە شۇنداقلا رەسۇلۇللاھتىن سادىر بولغان تۈرلۈك ئەجەبلەنگۈلۈكلەرگە، پەيغەمبەرنىڭ

ئــاخىر زامــان توغرىســـىدا ئەيتقــان ســۆزلىرىگە نەزەر سالســا ھەمــدە پەيغەمــبەر ئەلەيھىسسالام ئالدىن بىشارەت بەرگەن ئىشلارنىڭ ئۆز ئەينى مەيدانغا كەلگەنلىكىنى كۆرسە، بۇ چاغدا ئۇ ئادەمدە، پەيغەمبەرنىڭ ھەققەتەن ئەقلدىن ئۈستۈن تۈرىدىغان بىر بىلىش باسقۇچىغا يەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئەقىل بىلەن بىلىپ يەتكىلى بولمايدىغان غەيب خاراكتېرىدىكى ئىشلار ۋە ئايرىم ئەھۋاللار بىلىپ يېتىلىدىغان ئالاھىدە بىر كۆزگە ئىگە ئىكەنلىكى توغرىسىدا بىۋاستە بىلىم ۋە تونۇش شەكىللىنىدۇ. مانا بۇ پەيغەمبەرگە ئىشەنچ تۇرغۇزۇشتا بىۋاستە تونۇشقا كىلىشنىڭ يولى. بۇنى سىناپ كۆرسىڭىز، قۇرئان ئۈستىدە ئويلانسىڭىز، ھەدىسلەرنى كۆرۈپ بەرسىڭىز، بۇنى ئېنىق تونۇپ يېتىسىز. پەلسەپىگە بېرىلگەن كىشىلەرگە بېرىدىغان ئاگاھلاندۇرۇشقا مۇشۇلار يېتەرلىك بولار.

بۇنىڭغا دەۋرىمىزدە ئېھتىياج زور بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنچىلىك توختالدۇق.

تۆتىنچى سەبەب: ئالىم ئاتالغان كىشىلەرنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتلىرى:

بۇ كېسەلنى داۋالاشنىڭ ئامالى مۇنداق ئۈچ تۈرلۈك:

1ـخىل ئامال: سىز ھارام ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، دەپ قارىغان ئاشۇ ئالىملارغا كەلسەك، ئۇلار ئۆزى شۇغۇللانغان ئاشۇ ھارام ئىشلارنىڭ ھاراملىقىنى خۇددى سىزنىڭ ھاراقنىڭ، توڭگۇز گۆشىنىڭ، جازانىنىڭ بەلكى غەيبەتخورلۇق،يالغانچىلىق، سۇخەنچىلىك قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھاراملىقىنى بىلگىنىڭىزدەك، ئېنىق بىلىدۇ. سىزمۇ ئۇلارنىڭ ھاراملىقىنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە ئۆزىڭىز قىلىپ سالىسىز. بۇنىڭدىكى سەۋەب سىزنىڭ ئۇ ئىشلارنىڭ گۇناھلىق ئىش ئىكەنلىكىگە ئىمانىڭىز بولمىغانلىقى ئەمەس، بەلكى ھاۋايى ـ ھەۋەسكە بېرىلىپ كېتىپ قىلىشىڭىزدۇر. ئاشۇ ئالىم ئاتالغان كىشىلەردىمۇ سىزگە ئوخشاشلا ھەۋەس بولغاچقا، سىز ھەۋەسكە بېرىلگەندەك ئۇنىڭمۇ ھەۋەسكە بېرىلىپ كېتىدىغان چېغى بولىدۇ. ئۇنىڭ سىزدىن پەرقى ئۇنىڭ سىز بىلمەيدىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلگەنلىكى، خالاس. شۇنداق ئىكەن، مەلۇم بىر يامان ئىشنى قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى باشقىلاردىن ئاشۇرۇپ تەنقىدلەشنىڭ ئورنى يوق .

ئادەتتە ئۆزى تىبابەتكە ئىشىنىدىغان ئەمما تەبىبنىڭ توسقىنىغا قارىماي مېۋە-چېۋە ۋە سوغۇق سۇدىن ئۆزىنى تارتالمايدىغان ئادەملەر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇ نەرسىلەردىن ئۆزىنى تارتالماسلىقى بىلەن ئۇ نەرسىلەر ئۇ ئادەمگە زىيان قىلماس بولۇپ قالمايدۇ. ياكى بولمىسا ئۇ ئادەمنىڭ تىبابەتكە بولغان ئىشەنچى ناتوغرا بولغان بولمايدىغۇ. ئالىملاردىن سادىر بولۇپ قالىدىغان ناتوغرا ھەرىكەتلەرمۇ دەل مۇشۇ يوسۇندا چۈشىنىلىشى كېرەك .

2 ـ خىل ئامال: نادان، جاھىل كىشىلەرگە شۇنداق دېيىشىمىز كېرەك: «سىز شۇنى بىلىشىڭىز كېرەككى ئالىم بولغان ئادەم ئۆز ئىلمىنى ئۆزىنىڭ ئاخىرەتتىكى بايلىقى دەپ بىلىدۇ. ئۇ ئىلىم ئۆزىنى قۇتقۇزىدۇپ-شاپائەت قىلىدۇ، دەپ بىلگەچكە ئۆز ئىلمىنىڭ رولىغا زىيادە ئىشىنىپ كېتىپ، ئىش-ھەرىكەت، ئەمەل-ئىبادەت جەھەتلەردە بىلىپ، بىلمەي ئەستايىدىل بولالماي قېلىشى مۇمكىن. ئىلىم ئۇنىڭ زىيان تارتىشىنىڭ ئاملى بولۇپ قالغان يەردە، يەنە ئۇنىڭ شەرەپ قازىنىشىنىڭمۇ ئاملى بولالايدۇ. بۇنىڭغا گەپ كەتمەيدۇ. چۈنكى ئىلمدار بولغان ئادەم ئىلمىگە ئەمەل قىلمىغان تەقدىردىمۇ ئۇنى باشقىلارغا يەتكۈزىدۇ. بىراق سىز نادان كىشىگە كەلسەك، ئالىمنىڭ قىلمىشىغا قاراپ، ئۇ ئەمەل قىلمىغانغا سىزمۇ ئەمەل قىلمىسىڭىز، سىزدە يا ئىلىم بولمىسا، ئۇنداقتا، سىز قىلغان يامان ئىشىڭىز سەۋەبلىك بىراقلا تۇگەشمەمسىز؟

3 ـ خىل ئامال: ھەقىقىي ئالىم كىشى گۇناھـ مەئسىيەتنى پەقەت ئاڭسىزلا قىلىپ سالىدۇ. ئۇ گۇناھ سادىر قىلسىمۇ ئۇنىڭدىن قول ئۈزەلمەي يۈرمەيدۇ. چۈنكى ھەقىقىي ئىلىم گۇناھـ مەئسىيەتنىڭ كىشىنى نابۇت قىلىدىغان زەھەر ئىكەنلىكىنى، ئاخىرەتنىڭ دۇنيادىن ياخشى ئىكەنلىكىنى تونۇتىدىغان نەرسىدۇر. مانا مۇشۇ نۇقتىنى تونۇپ يەتكەن ئادەم ئەلۋەتتە بىر ياخشى نەرسىنى بىر ناچار نەرسىگە تېگىشىۋەتمەيدۇ. بۇنداق ھەقىقىي ئىلىم زامانىمىزدىكى كۆپلىگەن كىشىلەر شۇغۇللىنىۋاتقان ئىلىم تۈرلىرى بىلەن ھاسىل بولمايدۇ. كىشىلەردىكى ئۇ ئىلىملار ئۇلارنى خۇدادىن تېخىمۇ قورقماس ھالغا كەلتۈرۈشتىن باشقا رول ئوينىيالمايدۇ. ھەقىقىي ئىلىم دېگەن ئۆز ئىگىسىنىڭ ئاللاھتىن قورقۇش ۋە ئۇنىڭدىن ئۈمىتلىنىش تۇيغۇسىنى كۈچەيتىدۇ. مانا مۇشۇنداق ئىلىملا ئالىملارنى بەزى چاغلاردا ئىنسانلار ھەدىگەندە ساقلىنىپ بولالمايدىغان ئاز ساندىكى خاتالىقلاردىن باشقا چوڭ گۇناھلارنى سادىر قىلىشتىن ساقلاپ قالىدۇ. ھالبۇكى ئالىملاردا كۆرۈلگەن ئانچە-

مۇنچە خاتالىقلار ھەرگىزمۇ ئۇلارنىڭ ئىمانىنىڭ ئاجىزلىقىغا پاكىت بولالمايدۇ. چۈنكى ھەقىقىي مۇئمىن بۇ ياندىن ئازسا ئۇياندىن تەۋبە قىلىپ تۈرىدىغان ئادەمدۇر. ئۇ ھىچ قاچان گۇناھلىق ئىشقا باشچىلاپ كىرىشىپ كەتمەيدۇ.

مېنىڭ پەلسەپە پەنلىرى ھەممە باتىنىيە مەزھىبىگە قارىتا ئېلىپ بارىدىغان تەنقىدلىرىم، بۇ ئىككى ساھە ۋە ئۇنىڭغا ئىلمىي يوسۇندا قارشى تۇرالمايدىغانلار كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان زىيانلار ۋە باشقا مەسىلەر توغرىسىدا دېمەكچى بولغانلىرىم ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

مەن ئۇلۇغ ئاللاھدىن مېنى بەندىلىرى ئىچىدىكى ئۆزىگە يارىغان ۋە ئۆز ئىشىغا تاللىغان، ئۆزى توغرا يول تاپتۇرغان، ئاللاھنىڭ ئۆزىنى دائىم ئەسلىتىپ تۇرۇشى بىلەن ئاللاھنى ئېسىدىن چىقارمايدىغان، ئاللاھ نەفس يامانلىقلىرىدىن ساقلىغان شۇنداقلا ئاللاھ، قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان كىشىلەر قاتارىدىن قىلىشىنى تىلەيمەن.

ئىيزاھلار:

[1] بۇرۇنقى بەزى ئالىملار ئۆزىدىن سورالغان بىرەر سوئالغا بىر رىسالە ياكى بىر كىتاب ئارقىلىق جاۋاب بېرەتتى، غەززالىيمۇ شۇ ئادەت بويىچە ئىش كۆرۈپ، باشقا بىر قاتار ئەسەرلىرىگە ئوخشاش بۇ ئەسەرنىمۇ كىتابتا ئەيتىلغاندەك بىرىسىنىڭ سۇئالىغا بېرىلگەن جاۋاب سىفەتىدە يېزىپ چىققان. بۇ يەردە سوئال سورىغۇچىنىڭ كىملىكى ئانىق ئەمەس.

[2] نىشاپور- خوراساننىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن بىرى. خەلىفە ئوسمان دەۋرىدە ئىسلاملاشقان. ئۇنىڭدىن نۇرغۇن ئىلىم پېشىۋالىرى يېتىشىپ چىققان. موڭغۇللار دەۋرىگە كەلگەندە موڭغۇل قوشۇنى تەرىپىدىن تەلتۆكۈس ۋەيران قىلىۋېتىلگەن. ھازىر خارابە ھالىتىدە.

[3] بۇ ھەدىس ھەدىس ئىماملىرىدىن ئەبۇ داۋۇد، ئىبنى ماجە، ئىمام ئەھمەد، ئىمام تىرمىزىي قاتارلىقلارنىڭ ھەدىس توپلاملىرىدا ئىشەنچلىك ھەدىس سىفەتىدە رىۋايەت قىلىنغان .

[4] باتىنىيە- بۇلار يەنە تەئلىمىيە دەپمۇ ئاتىلىدۇ، شىئىيلەرنىڭ بىر تارمىقى. ئۇلار ئىمامەت(يولباشچىلىق سالاھىيتى) ئىمام جەئفەر سادىقتىن كېيىن ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ئىسمايىلدا ئاياغلاشتى. ئۇ ھازىر غائىب ھالەتتە ئىماملىق ئىمتىيازىنى ساقلاپ تۇرىدۇ، ئۇ ئاخىر زاماندا ئىمام مەھدى(يولباشلىغۇچى) سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىپ «ھەق- ناھەق ئاستىن- ئۈستۈن بولغان يەر يۈزىدە ئادالەت ئورنىتىدۇ» دەپ قارايدۇ. ئۇلار يەنە«يەتتە ئىمامچىلار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ .

[5] زاھىرىيە- قۇرئان ئايەتلىرىنى ئاشكارا مەنىسى بويىچە چۈشىنىدىغان ۋە شۇنداق چۈشۈنۈشنى تەرغىب قىلىدىغان ئېدىيىۋى ئېقىم.

[6] زىندىق -كۆڭلىدە خۇداغا ئىشەنمىسىمۇ سىرتىدا ئۆزىنى ئىمانلىق كۆرسىتىپ يۈرىدىغان كىشىلەرگە دېيىلىدىغان خاس سۆز، بۇ سۆز ئادەتتە« مۇلھىد»، «دەھرىي» دېگەن سۆزلەر بىلەن ئوخشاش مەنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇر.

[7] تەئتىل- بىكار قىلماق، كۈچتىن قالدۇرۇش، دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، ئاللاھنىڭ قۇرئان ۋە سۈننەتتە كەلگەن بەزى سۈپەتلىرىنى چۈشۈنۈشتە، ئۇلارنى سۆز مەنىسى بويىچە، ئۆزىپتى چۈشۈنۈشكە قارشى تۇرۇپ، ئاللاھنىڭ بىر قىسىم ئايرىلماس سۈپەتلىرىنى
يوققا چىقىرىش قىلمىشى ۋە خاھىشىنى كۆرسىتىدۇ، بۇ خىل خاھىشنى ياقلىغان ۋە ئۇنىڭغا تەرغىب قىلغان ئادەم ئەرەب تىلىدىكى شۇ سۆزنىڭ سۈبيېكتىپ سۈپەتداش تۈرى بويىچە مۇئەتتىل- تەئتىلچى دېيىلىدۇ.

[8] بۇ، ئىمام بۇخارىي قاتارلىق ھەدىس ئالىملىرى رىۋايەت قىلغان ئىشەنچلىك ھەدىس.
[9] ھەدىس ئالىملىرىنىڭ تەكشۈرۈشىگە كۆرە، بۇ ھەدىس بولماستىن بەلكى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىدىن ئىكەن.
[10] بۇ ھەدىس ئىبنى جەرىر، ئەبۇدۇرازاق، ئىبنى ھاتەم قاتارلىق ھەدىس ئالىملىرى رىۋايەت قىلىشقان، مەشھۇر تەپسىرشۇناس ئىبنى كەسىر ئۆز تەپسىرىدە نەقل قىلغان ئىشەنچلىك ھەدىس .

[11] بۇ ھەدىسنىڭ ئەھمەد ئىبنى ھەنبەلنىڭ «مۇسنەد» دېگەن كىتابىدىكى ۋارىيانتىدا يۇقىرىقى مەزمۇندىن كېيىن:«ئۇ نۇرنى تاپالىغانلار توغرا يول تاپىدۇ، تاپالمىغانلار ئازىدۇ» دېگەن مەزمۇنمۇ بار

[12] بۇ ھەدىسنىڭ ھەدىسشۇناس سۇيۇتىينىڭ «فەتھۇلكەبىير» دېگەن كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن ۋارىيانتىدا يۇقىرىقى مەزمۇندىن كېيىن:«مەن بۇ رەھمەت شامىلىنىڭ سىلەر بىلەن ئۇچرىششىنى، شۇنىڭ بىلەن سىلەرنىڭ مەڭگۈ بەختسىز بولماسلىقىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن» دېگەن مەزمۇن ئارتۇق.

[13] بۇ ھەدىس «جامىئۇسسەغىر» دېگەن ھەدىس كىتابىدا يۇقارقى مەزمۇننىڭ ئاخىرىغا «تۈتۈلۈش تۆگىگىچە ناماز ئوقۇڭلار ۋە دۇئا قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇن قوشۇپ رىۋايەت قىلىنغان.

[14] ئەپسۇنچى۔ ئىلگىرىكى دەۋرلەردە بىر قىسىم دەرۋىشلەر يىلان چىقىۋېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن شەيخلىرىنىڭ قولىدىن يىلان چىقىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان بىر خىل ئەپسۇن ئوقۇلغان دەمدىنى ئىچەتتى. بۇنداق دەمدىنى ئىچكەن كىشىلەر ئادەتتە يىلانلارغا قورقماي يېقىنلىشىۋېرەتتى، خەلق بۇلارنى «ئەپسۇنچى» دەپ ئاتايتتى. غەززالىي بۇيەردە بۇ سۆزنى سىمۋول سۈپىتىدە ئىشلىتىۋاتىدۇ .

[15] تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا، بۇ ھەدىس ئىشەنچلىك ھەدىس كىتابلىرىدا ئۇچرىتىلمىغان. گەرچە بىر قىسىم ئالىملار بۇنى ھەدىس سۈپىتىدە نەقىل قىلىشسىمۇ ئىراقىي ۋە مۇزەينى قاتارلىق ھەدىسشۇناسلار ئۇنى ھەدىس ئەمەس دەپ قارايدۇ .
[16]ھۇلۇلىييە۔ چۈشۈش، ئورۇن ئالىش مەنىسىدىكى سۆز بولۇپ، ئاللاھنىڭ بەزى شەيئىلەر ياكى كىشىلەرگە كىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بىدئەتلىك تەسەۋۋۇپ ئىدىيىسى ۋە ئاقىمىنى كۆرسىتىدۇ.

[17]ئىتتىھادىييە۔ بىرلىشىش مەنىسىدىكى ئىتتىھاد سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، خۇدا بىلەن بىرلىشىپ كېتىش ئالىي نىشان قىلىنغان ئىدىيە ۋە شۇ خىل پەلسەپەۋى ئېقىمنى كۆرسىتىدۇ.

[18]ۋۇسۇلىيىە- تۇتۇشۇش، يەتمەك مەنىسىدىكى ۋۇسۇل سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، تەسەۋۋۇپتىكى سوپىيلارنىڭ سوپىلىق يولىدىكى مەلۇم باسقۇچلاردىن كېيىن خۇداغا يېتىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان بىدئەتلىك ئىدىيەنى كۆرسىتىدۇ.

[19]تەكشۈرۈشلەرگە كۆرە، بۇ ھەدىس مەشھۇر ھەدىس كىتابلىرىدا ئۇچرىتىلمىغان.

[20]بۇ ھەدىس «جامىئۇسسەغىر» دېگەن ھەدىس كىتابىدا زەئىپ(كۈچلۈك ئاساسى ئاجىز) ھەدىس سۈپىتىدە رىۋايەت قىلىنىدۇ.

[21]ئۆزمەيلچىلىك- دىنىدىن يىراقلاشقان، شەرىئەت چەكلىمىلىرىدىن ھالقىپ كەتكەن، دۇنيا ۋە ھاياتلىقنى چۈشۈنۈشتە ئاددىي ئەقلىي كۆزىتىشكە تايىنىدىغان، تۇرمۇشنى بولۇشىغا ئۆتكۈزۈشنى تەرغىب قىلىدىغان ئازغۇن ئىدىيىۋى ئېقىم. بۇلارنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى -«قىزىل باشلار» دۇر. بۇ ئېقىمنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى شادىمانىزىم ئېقىمى بىلەن ئورتاقلىقى بار.

[22]بۇ ھەدىسنىڭ ئىمام مۇسلىم، ئىمام ئەھمەد ۋە ئىمام تىرمىزىيلار تەرىپىدىن رىۋايەت قىلىنغان نۇسخىسىدا «مۇئمىنىنىڭ قەلبى» دېگەننىڭ ئورنىدا «ئادەم باللىرىنىڭ قەلبى» دەپ كەلگەن.

[23]غەززالىي بۇ يەردە ئەبۇ داۋۇد ۋە ھاكىم قاتارلىق مۇھەددىسلەر تەرىپىدىن رىۋايەت قىلىنغان شۇ مەزمۇندىكى ھەدىسنى كۆزدە تۇتۇۋاتىدۇ.